

A FALU GONDOZÁSA.

THESSEDIK SÁMUEL ÉLETE, ALKOTÁSAI
ÉS MŰVEI.

IRTA

GAAL JENŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA RENDES TAGJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA.

BUDAPEST, 1918.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

102206

GAAL JENŐ

A

FALU GONDOZÁSA

THESSEDIK SÁMUEL ÉLETE, ALKOTÁSAI
ÉS MŰVEI.

XX.

MAGYAR
KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR
ÉS
REMEKIRÓK TÁRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
BUDAY LÁSZLÓ

XXI.

GAAL JENŐ: A FALU GONDOZÁSA
THESSÉDIK SÁMUEL ÉLETE, ALKOTÁSAI ÉS MŰVEI.

BUDAPEST, 1918.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

102201

A FALU GONDOLÁSA.

THESSÉDIK SAMUEL ÉLETE, ALKOTÁSAI
ÉS MŰVEI.

GAAL JENŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KISBODOLAT

GAAL JENŐ ÉS A FALU GONDOLÁSA

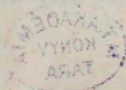
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KISBODOLAT

BUDAPEST, 1912

GRILL KÁROLY KÖNYVNYOMDAVÁLLALATA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KISBODOLAT

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

ELŐSZÓ.

A jelen mű több irányban és szélesebb körben folytatott kutatások eredményein épült fel. A bevezetésben kifejtett okokból Thessedik Sámuel egyéniségét és működését kellett mint megkapó példát kidomborítanom. Az ő társadalmi és irodalmi munkássága rendkívül gazdag volt, azonban tevékenységének nyomai és műveinek, ha nem is legbecsesebb, de számra nézve legnagyobb része eltűntek. Még 1845-ben, midőn Érkövy Adolf az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben emlékbeszédet mondott róla, ennek szövegében felemlíthette azt, hogy egész halmaza fekszik előtte az ő kéziratainak, melyeket használat végett Josephi superintendens, a Thessedik veje és Mikulay orosházi ágostai hitvallású evangélikus lelkész bocsátottak volt rendelkezésére. Azóta ezek az iratok nyomtalanul elvesztek és Haan Lajos „Békés vármegye Hajdana“ című munkájában azoknak már csak a szintén Josephi által összeállított címjegyzékét tudta közölni.

Egyik legbecsesebb kéziratát, mely önéletrajzát foglalta magában, Zsilinszky Mihály fordította magyarra 1873-ban, de annak hollétéről ma már ő sem képes felvilágosítást nyújtani.

Kötelességemnek tartottam azokat én is mindenütt, ahol csak lehetnének, szorgalmasan nyomozni. E kutatásaim közben a szarvasi származású dr. Melich János egyetemi rendkívüli tanár úr Szarvason és dr. Szeberényi Lajos Zs. békéscsabai ág. hitv. ev. lelkész úr lakóhelyén és Orosházán voltak szívesek támogatni, amiért hálás köszönet illeti meg őket részemről is. Közvetlenül fordultam Békésgyulán és Keszthelyen az illető levéltárakhoz, de sehol semmi nyomra nem akadtam. A fővárosi kéziratgyűjteményekben is csak egy pár jelentéktelen levelet találtam, ezeket a szövegben fel is használtam.

De kutatásaim még sem voltak sikertelenek. Az Országos Levél-

tárban őrzik ugyanis a m. kir. udvari kamara, a helytartótanács és a m. kir. udvari kancellaria összes ügyiratait, a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban pedig a Magyarország legfőbb érdekeinek intézése tekintetében oly nagy szerepet játszott Staatsrath tárgyalási okmányait. Ezekben számos, Thessedik Sámuelre vonatkozó igen becses adat foglaltatik. Az előbbiekből sokat használtam fel művemhez és a Thessedik sajátkezű beadványait onnan közlöm az első függelékben. A másodikból kaptam meg a magyar kormányzások felségfölderjesztéseinek felülvizsgálatairól szóló tárgyalási iratokat, melyek tömören az egyes ügymeneteket is feltüntetik. Jónak, mert érdekesnek és tanulságosnak láttam azokból a főbbeket a második függelékben közölni. — Most még az a kellemes kötelességem van hátra, hogy a két nagy levéltárban szíves közreműködésükkel engem elősegített és támogatott uraknak, névszerint Csánki Dezső miniszteri tanácsos és országos főlevéltárnok, Károlyi Árpád cs. és kir. osztályfőnök, nyugalmazott levéltári igazgató, Baranyai Béla levéltárnok és dr. Petz Béla uraknak őszintén érzett hálámat fejezzem ki.

Budapest, 1917. november 4-én.

Gaal Jenő.

BEVEZETÉS.

Az ország lakosságának túlnyomó nagy része falukban, vagy falusias jellegű mezővárosokban él. Ennek előnyeit és hátrányait lehet vitatni, de magát a tényt kétségsbe vonni képtelenség volna. A haladás jellege eddig a legtöbb művelt államban az volt, hogy a vidéki népesség a városokba özönlik, sokszor nagyobb mértékben, mint ez magukra a városokra nézve is kívánatos lett volna. Ott ugyanis nagy megtorlódást, ennek nyomán mindenféle társadalmi és politikai bajokat idézett elő. Egyes helyeken e folyamat a faluk sorvadására vezetett, ami még a világháború előtt is, különösen a gyöngébb születési számarány által jellemzett országokban, mély aggodalmat keltett. Így keletkezett már régebben a francia irodalomban az a jelszó: vissza a faluba. Mintha ezt az áramlatot, ha már megvan, ilyen jelszavakkal meg lehetne állítani. A nem eléggé mély hatású jelszóval szemben ugyanis mások, még hangzatosabbak merülnek fel. És amannak nyomán elég hathatós állami és szociális tevékenység csakugyan nem is következett be.

Másutt ezt a folyamatot nem is tekintették nagy bajnak. Anglia például a maga világ gazdasági törekvéseinek könnyű szívvel áldozta fel a mezőgazdasággal együtt a falut is. Pedig ott sem hiányoztak belátással bíró férfiak, akik ennek főleg gazdasági veszélyeire nyomatékosan figyelmeztettek. Az angol közélet és tudomány terén az ellenkező nézet vált uralkodóvá.

A világháború fejleményei azonban világosan és nagyon meggyőzően megmutatták, hogy azok az országok, ahol ez még nem késő, sem a könnyelmű francia, sem a nagyszabású, de egyoldalú angol példa után nem indulhatnak helyesen, és minden haladási törekvés mellett a harmonikus fejlődést kell szem előtt tartani, mert a hangzatos jelszavak kedvéért való elhanyagolása a nyers-termeléssel együtt a vidéki emberanyagnak már csak a honvédelem nézőpontjából is végzetes következményekre vezet.

A világot boldognak látni kívánók mindent el akarnak követni, hogy ez a világháború ne ismétlődjék meg. De hiába akarják a jó emberek a lehetetlent. Hiába remélik, hogy a nemzetközi viszonyok javítása és az eddiginél czélszerűbb szabályozása révén az emberiség tömegőrületének lehetőségét is megszüntetik. Egyelőre, talán hosszabb időre már csak a kimerülés folytán sem kell a nemzetek minden erejét önvédelmük czéljából megfeszíteni. Magát az említett szép törekvést nem lehet kifogásolni és kicsinyelni. Az talán ki fogja tolni a következő nagy háború beálltának idejét. De míg az ember ember marad, míg nem válik angyallá, amivé úgy látszik a cultura sem teheti azt, addig az aljas elemeknek, az önző pártvezéreknek és dynasztáknak, a nem kevésbé veszélyes demagógoknak és mindezek mindenre kész eszközeinek, a körülmények reájuk kedvező alakulása mellett, mindig módjukban lesz, hogy nemünk természetének rossz elemeire speculálva, a nemzeti jogosulatlan bírvágyat is erénynek tüntessék fel. A valóban kulturált elemek mindig kisebbséget fognak képezni mindenütt, és ha valamely ballépés következtében a nemzet háborúba sodródott, annak értelmi szerzői és intézői könnyen letorkolják és ferrorizálják a békés elemeket és a nagy többséget erőszakkal is maguk köré tömörítvén, a józanokat könnyen a haza ellenségeinek tüntethetik fel. Ezek azután majd megint azzal a meggyőződéssel mennek a véres harczba, amellyel a józanabb angolok mondogatják most, hogy ha hazájok egyszer már bajba került, nekik is mindenüket oda kell adniok annak létéért, hatalmáért, dicsőségéért, sőt képzelt prestigiumáért is: *wrong or right, my country*. Valóban ilyenek voltak a multban és ilyenek a jövőben is a mi kilátásaink. Ezeket a hazáját szerető politikusnak és polgárnak nem szabad szem elől téveszteni.

Én az emberiség természetének akár a civilisatio, akár az állami és társadalmi szervezkedés útján való gyökeres megváltoztatásában hinni nem tudok. Pedig, ha ez így van, akkor az emberek mindig fognak háborúskodni. A jóakaratiúak világsszerte békét kívánnak, de nemcsak a gonosz emberek, hanem a nagy természet is minden téren versenyt, küzdelmet, majd vértelen, majd véres harczot akar. Eddig az általa — megengedem sokat szenvedett — embert is az fejlesztette. Kis istenek ezentúl sem leszünk.

Hogy ne kellene ily körülmények közt eszünknek a gyakorlati szellemű előrelátás révén minél inkább hasznát vennünk. Katonából pedig a legtöbb és a legjobb a faluból kerül ki. De onnan jön az élelmiszer és a legtöbb ipari anyag is, mely a háborúhoz kell. Hanem persze a városi ipar és kereskedelem hasznos volta ezirányban szintén szembeszökő.

Nem is kell a falut a várossal szembeállítani. A nemzetnek már csak a sikeres honvédelem és termelés érdekében is mind a kettőre múlhatlanul szüksége van. Ezenkívül a közművelődés természetes gócpontjai a városok. A falunak is szüksége van a városra; de merem mondani, ez utóbbinak sokkal inkább szükséges a falu. A város a falu nélkül egyszerűen kihal. A falunak tehát nemcsak önmagát kell fenntartania, hanem a saját magából ki nem egészülő város népesedési hiányait is neki kell pótolni.

Egy nagyon téves, de elterjedt felfogással kell itt még szembe szállanom. Azt mondják: a városi fejlődésre kell különösen nálunk a fősúlyt helyezni, a várost kell jobban megbecsülni és befolyáshoz juttatni, mivel hazánkban az jobban magyarosodik, mint a falu. Ebben van valami igaz, de van nagy tévedés is a következtetésben. Külsőleg a város ma már magyarabb, mint általában a vidék, azaz a magukat magyaroknak és nem magyaroknak vallók aránya a városokban a magyarságra nézve számszerűen kedvezőbb, mint a falukban.

Azonban itt az érzelmi minőség, különösen az őszinteség és teljes odaadás is figyelembe veendő. Ami világpolgáriasság ez országban létezik, az csaknem mind a városokban található fel. E részben talán javulni fog a helyzet, de ma még úgy áll a dolog, hogy a városi magyarság nem kis része még csupán nyelviileg assimilálódott. Ez a folyamat gyorsabban halad, mint a másik, habár ezirányban is kétségkívül van haladás. Ez főleg a vidéki magyarság bevándorlása útján következett be, de amelynek gyorsabb ütemű folytatása éppen nem kívánatos, mert a vidék elmagyartalanodására és a magyar fajnak, ahol sírját leli, a városokban való kipusztulására vezet.

Továbbá a maihoz hasonló nagyobb felfordulások esetén fontossága van annak, hogy valamely területnek vidéki része is a nemzet testéhez tartozzék, mert csupán a városi elem nemzeti jellege nem

óv meg a hódításra vágyó és segítségért idegen hatalmakhoz futkosó irredentismustól, mely így önerőinek gyöngesége mellett is veszedelmessé válhat.

A falut tehát az általános szempontokon, a honvédelem és a gazdasági autarchia követelményein kívül még a magyarság jól felfogott érdekei is szeretettel, odaadással és minden irigységtől ment áldozatkészséggel ápolandónak tüntetik fel.

Voltak nálunk mindig, akik a felhozott mozzanatok egyikének-másikának, vagy még többeknek alapján is az eddiginél jobb falusi politikát követeltek. Különösen az alföldi munkásmozgalmak a múlt század végén szép és nagy irodalomnak adtak létet. Sőt azt még megelőzően is voltak írónk és közéletünk terén szereplő férfiak, akik a mondottak helyességét belátták. Ma azonban az akadémikus körben maradó bármily helyes meggyőződés nem elegendő.

Az sem elég, bármily figyelemreméltó is, ami eddig az állam és társadalom részéről történt e téren. Ezekkel szemben tudniillik erős áramlatok keletkeztek, melyek az urbanismus, a merkantilismus, a civilizatio, a kultura, a plutokratikus többtermelés, a demokratikus haladás jelszavai alatt voltaképpen oly tanokat hirdetnek, melyek a városi elem politikai túlsúlyra jutása mellett az egyetemes nemzeti létérdekek és ezek közt a falu gondozásának háttérbe szorítását jelentik.

Annak nagy eszméjét kell tehát mint elsőrendű és egyetemes nemzeti postulatumot úgy elismertetni, hogy lekicsinylésének és leszorításának kísérlete általában képtelen és káros vállalkozásnak tűnjék fel.

Nem kézikönyvet írok, melyet a falu tényleges gondozói vezérnővel használhatnának. Ilyen már a világháború előtt is nem egy látott irodalmunkban napvilágot. Az ebbeli munkásság részletei tekintetében nem egy mélyenjáró vizsgálódás történt, melyek alapján illetékes férfiak beható útmutatásokat dolgoztak ki. Én ezeket legfeljebb csak összefoglalhattam volna. De miután a viszonyok és azok követelményei folyton változnak, az ilyen munkát, ha az a legjobban sikerül is, csak rövid időszak szükségleteinek tehetett volna eleget.

E helyett én a jelzett célra inkább annak a kutatásnak eredményeit ajánlom fel, mellyel a falut teljes odaadással a XVIII-dik

század végén és a XIX-dik elején gondozó egyik elfelejtett nagy emberünk emlékét és példaadását kívántam felújítani, s annak a múltban rajta elkövetett égbekiáltó méltatlanságokért, halála után közel száz év múlva, csekély erőmhöz képest elégtételt szolgáltatni.

Thessedik Sámuel a falu gondozásának 1779-től egész 1820-ban bekövetkezett haláláig összes alkotásaival és műveivel oly rendszerét dolgozta ki, mely a mai kor viszonyaihoz módosítva és kiegészítve, jelenleg is gyakorlati nagy beccsel bír.

Annak szilárd elvei oly néplélektani alapon nyugszanak, hogy a maguk tisztaságában most is és a jövőben is aktuális értékkel, folytonos alkalmazhatósággal bírnak.

Azt gondoltam, hogy ha e történeti keretbe illesztem a falu gondozásának eléggé meg nem szívlelhető kíváncsalmait, azok ott jobban fognak kidomborodni és a maguk igaz fényében kevésbbé lesznek elhomályosíthatók, mintha csupán elméleti okoskodással igyekszem azoknak érvényt szerezni. Ez bírt arra az elhatározásra, hogy a jelen dolgozatnak főcíméül „A falu gondozását” fogadjam el, habár azzal tüzetesen csak az utolsó fejezetben mint Thessedik élet- s jellemrajzának, alkotásainak és műveinek mintegy önként jelentkező és méltatást kívánó corolláriumával foglalkozom behatódiban.

I. FEJEZET.

Thessedik Sámuel élet- és jellemrajza.

Thessedik Sámuel, több mint ötven éven át szarvasi ágostai hitvallású evangélikus lelkész, egyike volt azoknak a fenkölt lelkű, szent hivatásukat megértő és nagyrabecsülő egyházi férfiaknak, akik az élet nemes felfogása, helyes világnézetök és ragyogó saját példájok által is a haladás természetes vezetői, apostolai, irányítói nemcsak közvetlen környezetöknek, hanem sok tekintetben az egész társadalomnak is. Emlékének felelevenítése éppen napjainkban, midőn a nemzet valamennyi alaperőit minden irányban hatványozni — élet- és versenyképességünk biztosítása érdekében — múlhatatlanul szükséges, nem csupán az írói kedvtelésnek szolgáló munka. A tanulságok, melyek hosszú, tapasztalatokban gazdag életének majd sikeres, majd sikertelen, egészben véve pedig bámu-

latra méltó erkölcsi erővel folytatott nagy és nemes küzdelmeiből mintegy maguktól adódnak, oly becsesek, hogy azok folyásának lehetően hű előadása és ennek megszívlelése bőven megérdemli a ráfordított időt és fáradságot.

Téves az az állítás, mellyel több helyen találkoztam, hogy Thessedik Sámuel Morvaországból bevándorolt idegen lett volna. Erre a tévhitre az szolgálhatott okul, hogy családja vallási üldöztetések elől menekülve, régebben csakugyan onnan költözött be hozzánk.*) Azonban a saját feljegyzései szerint ez a család egyszer már lakott hazánkban, de egy tagjának I. Lajos király alatt elkövetett hűtlensége miatt innen menekülnie kellett és 1357-től fogva Csehországban tartózkodott. Később egyes tagjai a hussitákkal ismét bejöttek. Egy más tagja 1690-ben Trencsén Popradnó nevű falujában lakott. Ennek nagyapja II. Mátyás alatt arany érdemérmét kapott volt. Még III. Károly király uralkodása alatt kilencz más protestáns hitsorsosával egyidőben három Thessedik is beszár-mazott ide, ahol a protestánsokkal az erdélyi fejedelmek vezérlete alatt lefolyt sikeres harcok után minden ellenkező irányú hatások mellett mégis csak másképp bántak el, mint a szomszédos örökös tartományokban.

A három bevándorolt Thessedik közül az egyik, János, kereskedő, két testvére, Illés meg György — Sámuelnek a nagyapja — pedig mészárosok voltak. Családi hagyomány szerint ez a három fivér nagyon kevés pénzzel indult útnak. Bécsbe készültek eredetileg, hogy ott a császár védelmét kérjék ki, de attól tartottak, hogy az talán nem lesz székvárosában, mert politikai, háborús és egyéb okokból gyakran székolt volt másutt tartózkodni.

Éppen azon tanakodtak, hogy az esetben, miután kevés pénzből már alig maradt valami, egyedül magukra hagyva a nagy városban mitévők legyenek majd? Ekkor közülök az egyiknek ölébe egy penészes ezüst huszas esett. Csodálatukból még fel sem ocsúdtak, már a másik ilyen pénzdarab is ott volt. Bámúlva tekintettek fel a vén fára, mely alatt ültek és csakhamar észrevették, hogy azt egy madár — valószínűleg harkály — kopácsolja. Rögtön felmászik a legfiatalabb, és azt találja, hogy annak odvában egy 300

*) Th. S. önéletleirása Zsilinszky Mihály fordításában. 121. lap.

forintot érő ezüstpénzrakás volt, melyet valaki oda rejtett el, s azt ez a madár most napfényre hozta. Ennek a talált kincsnek birtokba vételével azután megszűnt minden aggodalmuk és sikerült is a fejedelem engedelmeivel Magyarországra jutniok. Megint Trencsén vármegyében, Púchon, egy Szulyovszky nevű protestáns birtokos nemes úr pártjukat fogván, ott keresetet és később új otthont találtak. György folytathatta a mészáros-mesterséget. Később meg-nősülvén, Sámuel nevű fia született, akit nemcsak elemi, hanem közép- és felső iskolai nevelésben is részesített. Pozsonyban elvégezte a theológiát. Ez az első Thessedik Sámuel, a másodiknak, annak, akiről ez a munka szól, az atyja.

Már az első Thessedik Sámuel is nevezetes, nem mindennapi ember volt. Würzbach a maga életrajzi nagy lexikonában*) hiteles források után a következő érdekes adatokat közli róla: I. Thessedik Sámuel Puchón, 1710. évi november havában született és meghalt Békéscsabán 1749. évi április 7-én. Atyja a már említett György, anyja pedig a nemes származású Nedeczky Eszter volt. A szigorú erkölcsiség s a tudomány iránti szeretetet már a szülői házban csepegtették bele. Iskoláit Trencsénben, Pozsonyban, ahol Bél Mátyás is tanára volt, majd 1732-től fogva a jenai egyetemen végezte. Több fontos theológiai munkát írt latin nyelven, melyekben alapos készültségéről tett tanúságot. Hazajövele után 1737-től fogva kisebb evangélikus egyházakban, 1744-től kezdve haláláig pedig békéscsabai lelkész volt. Ott az alig letelepedett és zűllésnek indult zagyva népet nagy eréllyel és czéltudatos, következetes szigorral fegyelmezte meg. Híveinek erkölcsével nemcsak a szószéken, hanem a magánéletben is teljes odaadással törődött. Szigorúsága addig példátlan volt a protestáns egyházban, de tekintélyének nem ártott, sőt azt fokozta. A vallástalanoktól megtagadván az egyházi tisztességes temetést, az útfélen kapartatta el őket; akik élete nem volt mocsoktalan, azok keresztszülők nem lehettek. A paráznákat a templom előtt levő zárkába vitette, azután a templomban önvallomásra és a nép előtt vezeklésre kényszerítette. A falut nem hagyhatta el, aki a lekipásztortól erre nem kapott engedelmet. A családokat rendszeren látogatta és azok életének minden mozzanatát

*) Würzbach Biographisches Lexikon. 44. kötet 30—32. lap.

kutatván, a kihágó, rendetlen, bűnös híveket keményen megbüntette. 1747-ben két idegen lelkészársával folytatott ilyen házi vizsgálatokat, más kollégái azonban túlságosnak találták eljárását. De a hívek szerették, tisztelték és egyúttal félték is tőle. Temetésén ott volt az egész Csaba, akkor legnagyobb falu Európában. Alatta épült a már létező zömök kis templom, melynek oltára alá helyezték el hült tetemeit.

A mi Thessedik Sámuelünk 1842. évi április 20-án akkor született Albertiben (Irsa mellett) Pest vármegyében, midőn atyja még ott volt ágostai hitvallású evangélikus lelkész. Azután ez csupán két évig működött az említett pestmegyei faluban, mert 1744-ben már Békéscsabára hívták. Még öt évig volt ott tevékeny hasonló minőségben, ahol, mint említém, 1749-ben halt meg. A kis Sámuel akkor két nőtestvérével pozsonyi polgári származású édesanyjok, Láng Erzsébet, gondjaira maradt. Hogy a fiatal özvegy gyermekeit jobban neveltethesse, szülővárosába költözött és a hét éves Sámuel ott kezdte látogatni az iskolákat. Ugy látszik, Láng Erzsébet nagyon jó és okos anya volt. Fia önéletrajzában azt írja róla, hogy özvegységében nemcsak a saját gyermekeit gondozta odaadással, hanem kenyerét is mások gyermekeinek nevelésével kereste meg. Sokszor nyolcz, tíz gyermeket fogadott kosztba, és több előkelő család áldotta őt a gyermekei iránt tanúsított jóságért még sírjában is. Derék fia azt vallja, hogy az anyának tanítása és példája nyomán fogamzottak meg az ő lelkében a gyermeknevelésnek főbb elvei. Szülője tanácsára, amint a középiskolai tanulást elvégezte, házi nevelőnek szegődött el előkelő pozsonyi polgári házakba. E révén nemcsak megkönnyítette szegény jó anyjának gondjait, hanem a jobb módú iparos, kereskedő és ügyvédi házak szokásaival, gondolkozásmódjával, háztartásával, továbbá hibáival és erényeivel is alaposan megismerkedett. Mindezt a nyilvános iskolákban nem tanulhatta volna meg.

De tanítványainak képességeit és jellemét is tanulmányozta és pedig — miként írja — úgy, hogy azok eredetét és fejlődését lélektani alapon kutatta. Továbbá figyelme minden házban kiterjedt a vendégekre és a cselédekre is, miáltal már ifjú korában oly világ- és életismerethez jutott, mely később közhasznú működése közben üdvös törekvéseit nagyban elősegítette. Különben első jó házi neve-

lésén kívül nagyon javára vált, hogy szerencsés temperamentuma az öntanulásra, önmérséklésre és önfegyelmezésre képessé tették őt. Maga mondja, hogy inkább a test és vele a szellemi képességek erősítésének, mint gyöngítésének kedvező mulatságokat szerette. Szenvedélyes labdázó és madarász volt. A kártyának és mindenemű hazardjátéknak esküdt ellensége lett akkor, midőn mások abból bekövetkezett szerencsétlenségét látta. Gyakran ismételte, hogy „felix quem faciunt aliena pericula cautum”.

Ifjúságának legkedvesebb szórakozása a zene volt. A pozsonyi Magyar-utczában (régen Schöndorfer-Gasse) levő lakásán három társával ő maga is zenélt, és pedig fuvolán játszott. Hálával emlékezett meg öreg korában is pozsonyi tanáraitól, akiket önéletrajzában névszerint felsorol. Sok tárgy- és nyelvismeretet köszönhetett nekik, de bizony azok tanításai során nem egy visszasságot is észlelhetett. Gyakran fájdalommal tapasztalta, hogy a sok memorisálással, emlékezéssel elbutítják az ifjakat. Már pedig — Meyer Frigyes kupferzelli tanárt idézve — mondja: „az iskolában és templomban elbutított fő sohasem igazodik helyre”. Olvasmányaiiban már kora ifjúságában a reális, tárgyas ismereteket választotta ki és sajátította el. Gellert iratai és beszélő állatai voltak azok, melyekből fáradhatatlan szorgalommal merítgette természettani, gazdasági és valláserkölesi első ismereteit. Egy tanárának ez nem tetszett, hanem azt ajánlotta neki, hogy mindenekfelett a logikával barátkozzék meg, mert akkor minden dologról helyes ítéletet fog mondhatni (de omnibus rebus scies recte iudicare). De neki sehogyseni ment a fejébe, miként lehessen valakinek helyes ítélete oly tárgyakról, melyeket nem ismert még, vagy amelyekről talán fogalma sem volt azelőtt? A logika hasznosságát persze nem akarta tagadni, csak egyedül üdvözítő voltát vonta kétségbe, mert gyakran tapasztalta, hogy a formalisztikus képzettségű ifjak az iskolából haza menve, ott mindent jobban akarnak tudni, mint azok, akik egy-egy dologgal hosszabb ideig alaposan foglalkoztak. Hiába beszélnek az ilyen „tanult embernek”, aki az igazán okos szóra elbizakodottságában nem is hederít. Ő ellenben korán felismerte a gyakorlás útján szerzett ismeretek igen nagy becsét. Szülei már gyermekkorában kerti munkára fogták, ami által a kertészet és gazdászat iránt nagy kedvet ébresztettek benne. Ez magyarázza

meg azt, hogy mint lelkész is szenvedéllyel kertészkedett s gazdálkodott és e foglalkozások áldásait minél szélesebb körökben terjeszteni igyekezett. Maga mondja, hogy „egész életemen át sok és fontos teendőim között is nagy szenvedéllyel kertészkedtem és gazdálkodtam és hetvenhét éves koromig 15.000 vadonczot és oltványt neveltem és terjesztettem el szerencsésen a gyümölcsfákban (akkor) szegény Alföldön“.

De épp oly határozottan idegenkedett a haszontalan munkától. Legnagyobb kint fejének és szívének az értelmetlen és az életben szükségtelen dolgok könyv nélkül tanulása okozott. Önállóan gondolkodni, a dolgokról szabadon vizsgálódni, ez volt életeleme. De pezsgő vére és egészséges teste nem tűrte a hosszas egy helyben üldögélést. Ő a gondolatok, de egyúttal az erélyes cselekvés embere is volt. Már fiatal korában bizonyos önérzet, áldozatkészség, de határozott és kitartó önmérséklet is jellemezte. A XVIII. század iskolája szennyfoltjának tekintette a tanulók kolduló éneklését, zenéjét és tisztelgését, az ugynevezett supplicatiót egyes házaknál és a nyilvános utcákon. Megróttá különösen az egyházak alkalmazottainak fényűzését és adósságcsinálását. Ezek eljárása szerinte annál inkább érdemel elítéltetést, mert nem gondolnak arra, hogy mily könnyen ügyefogyott árvákat és özvegyeket hagynak maguk után, akik nem képesek mindennapi kenyerőket sem megkeresni. Személyesen koldulni ugyan szégyeltek, de kéregető-leveleket küldözgettek széllyel, melyek helyettők nem képesek pirulni.

Fiatal korában Thessedik Sámuel jól tulajdonképp csak németül tudott. Azt a kevés tót nyelvismeretet, melyet Békéscsabán szerezhettek gyermekkorában, Pozsonyban, az édesanyja akkor csaknem egészen német szülővárosában, legnagyobbbrészt elfeledte, a magyar nyelvet pedig ott csak hiányosan sajátíthatta el. De érezte, hogy arra szüksége lesz, azért tizenkilenc-húsz éves korában Debreczenbe ment, és ott közel két évig a collégiumban tanult. A theológiát itt Szathmári Istvántól, az egyháztörténetet Sinai Miklóstól, a természettudományokat pedig a híres Hatvani István professzortól hallgatta. Különösen az utóbbi lehetett nagy befolyással lelkületére. Ezt onnan következtetem, mert a mai szarvasi népet jól ismerők állítása szerint annak még szélesebb rétegeiben is oly csodadolgokat beszélnek róla, mint a debreczeniek a legendás Hatvani professzorról.

Debreczenben — mint ő maga írja önéletrajzában — egy esztendeig élvezte a kollégium beneficiumát is. Barátságot is kötött ott magyar ifjakkal, akiknek neveit önéletrajzában megőrizte. Hogy a magyar nyelvet később sem kezelte olyan könnyen, lendülettel és hibátlanul, mint anyanyelvét, a németet, annak bizonyítéka az, hogy semmit sem írt magyarul, és itt-ott olvasható idézeteiben hibák is fedezhetők fel; de azt jól értette. Lelkületére azonban a debreczeni tartózkodás annyiban gyakorolt nagyobb befolyást, mert hazafias érzését megnövelte és megerősítette, úgy, hogy azt a több évi külföldi tartózkodása sem volt képes meggyöngíteni.

Debreczenből, hogy magának bővebb tapasztalatokat szerezzen, többnyire gyalog utazott Tokajon, Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Késmárkon, Besztercebányán, Körmöczön és Selmeczen át haza Pozsonyba. Az ágostai hitvallású evangélikus lelkészekre nézve úgyszólván kötelező németországi tanulmányútra 1763-ban kelt. Az egyetemi város, melyet választott, Erlangen volt, mivel azt hallotta, hogy ott akkor nagyon sok kitűnő tudós tanárkodott. Két évet töltött e városban, mely alatt semmiféle ösztöndíjat, vagy másféle pénzbeli segítséget sem élvezett, mint azt, melyet derék édesanyja juttatott neki. Egy pozsonyi zsidó asszony által ez minden negyedévben 15—18 aranyat küldött kedves fiának, amivel ő minden észszerű szükségletét fedezni tudta, sőt rendszeren az említett időszakok végén maradt egy-egy kevés takarítmánya is. Így tanult meg bánni a pénzzel és később megbotráncozott azon, hogy a fiatal papok, sőt hitjelöltek, akik tanulókorukban énekléssel, koldulással és bókollással keresték kenyerüket, alumneumokban koldússzegényen nevelkedtek, ösztöndíjakat húztak, hazajövetelök után kényelmes életet folytatnak, kávé, csokoládé és pálinkafélét iszogatnak. Akkor másoknak is feltűnt az ilyesmi. Egyszer egy ilyen hitjelölt megérkezvén, otthoni pajtásai azt mondták róla, hogy „haza jött már Kovács Pista, tőrőszacsó a fejében, tarka pokróc (sál?) a nyakában, téntalevet (feketekávé) iszik“. Az ilyen alakok megnösvén, az ifjú tiszteletes asszonynak díszszobát tükrökkel, pamlagokkal rendeznek be, hintóslovakat tartanak, hogy kikocsizhasson és látogatásokat fogaton tehessen. Azután pedig panaszkodnak, hogy a papi jövedelemből alig lehet megélni. Elmondja, hogy ő mily takarékosan élt háznépével együtt. Már tizenöt évig volt szarvasi

pap és kávé még alig ivott, szeszitalokat pedig egyáltalán nem fogyasztott. Ötven évi lelkéssége alatt ötven krajcárt sem költött dohányra. Úgy rendezkedett be, hogy háztartása mennél kevesebbe kerüljön. Cselédei fizetésüket, lovai pedig takarmányukat és abrakjukat maguk keresték meg, mivel számításon alapuló sikeres termelő munkára is használtattak. Látogatásokat csak bizalmas barátainál tett és idejét nem vesztegette, hanem kötelességszerű feladataira használta fel. Gazdálkodott, takarékoskodott, hogy legyen miből költeni a szükségesekre. Ezek körét azonban nem szorította rövidlátóan csupán az anyagiakra, hanem a szellemi és erkölcsi szükségletek beszerzésére is gondot fordított. Így jutott — néha bőven — arra is, hogy iskolai és nevelési célokra helyzetében igazán sokat áldozhatott.

Erlangenben a teológián kívül bölcsészettel, természettudományokkal, de orvosi tudományokkal, anatómiával is behatóbban foglalkozott. Személyesen érintkezett jeles tanáraival, akiknek neveit önéletrajzában felsorolja. Kitűnő teológusok voltak ott Paciffer, Bunstadt, Kiszling és Kraft. A természettudományokat Arnoldtól és Mayertől, az orvostudományt Insenslammtól és Deliustól, a bölcsészetet Lucantól, Windheimtől, Harlandtól és Federetől hallgatta. Kereste itt is tanárainak és tanuló társainak személyes ismeretségét. Különben már atyja is ilyen volt. Erről tanúskodik a Nemzeti Múzeum kéziratárában levő albuma (Stammbuch), melynek címe: Liber Albus. Abban az első beírás 1732. évi március 15-én kelt és később is sok ismerőse és barátja által íratott abba évenként néhány, főleg latin nyelvű és idézetszerű sentenciát. A szép bőrkötésű könyvhöz maga rajzolta a díszesebb címlapokat. Mindez arra mutat, hogy már atyjában sem hiányzott a szép és eszményi iránti érzék. A mi Thessedik Sámuelünkben azonban több volt a gyakorlati érzék. Már Erlangenben sorba járta a kiválóbb iparosok, főleg gyárosok és azután a művészek telepeit és műtermeit. Átment e célból tanulóévei alatt Nürnbergbe is. Azok elműltával pedig az a vágy keletkezett benne, hogy más német egyetemi városokat is meglátogasson. Mindenekelőtt Jenába ment, és pedig megint gyalog. Ott jól körülnézvén magát, hasonló módon utazott Lipcsébe és Halleba. Az apostolok lován ment azután Dessau, Potsdam, Spandau és Charlottenburg érintésével Berlinbe. Mind e városokban megnézett minden akkori nevezetességet.

Nemcsak a tudomány és emberiség intézményei, mint az egyetemek és árvaházak, hanem a technika alkotásai is érdekelték. Jenában megbámulta például a vízszabályozási munkálatokat, „melyek — írja — tanubizonyiságul szolgálnak arra, hogy egy bölcs fejedelem vezetése alatt mit képes felmutatni az emberi ész és kéz vízjárta vidéken, és hogy egyszerű gátak emelése által mily egyszerű gépezetet lehet a víz által mozgásba hozni, mily nagy darab földet lehet vízmentesíteni és mesterséges öntözés által termővé tenni“. Berlinben megfigyeli a csatornai hajózás nagy előnyeit. Összehasonlíttja azokkal a hazai nagyobb folyóknak közlekedési szempontból való elhanyagoltatását és annak szembeötlő hátrányait.

Ugyanott észreveszi, hogy fásítás által miként lehet virágzókká tenni a homokpusztaságokat, és elgondolkozik azon, hogy a tiszavidéki (akkori) pusztákon hiába keresne az utazó egy-egy fát, melynek árnyékában megpihenhetne és Jenisch „Geist und Charakter des XVIII. Jahrhunderts“ című munkáját idézve, mondja: „Nagy termékeny földdarabok mértföldeken keresztül műveletlenül hevernek, nem használtatva sem gabonatermesztésre, sem marhatenyésztésre. Nincs ott ember, nincsenek egymáshoz közelfekvő kunyhók. Puszta vagy mocsár terül el ott, ahol népes városok és falvak virágozhatnának. Kedves hazám, vajjon e rajzban nem ismered-e fel tulajdon képedet?“

Midőn azután Potsdamban a fejedelmi palotákat, a hadgyakorlatokat, de közvetlenül azok mellett a legkisebb folyócska ügyes, gondos felhasználását is szemléli, megfogamzik benne a mindent hasznosítás gondolata. Azért szólalt fel azután otthon a szolnoki és szegedi (még ma sem létező) csatorna ügyében, persze mindhiába. Innen eredt a faszegény Alföld befásítására való lankadatlan törekvése, a magyar folyók és mocsarak szabályozása és rendezése iránti előszeretete. Hasonnevű fiának, aki vízszabályozó mérnök lett, lelkes és eredménydús működését Békés- és Biharmegyében báró Vay Miklós királyi biztos vezetése alatt, élte alkonyán büszke örömmel említi fel emlékirataiban. E fiának egy szép vízszabályozási munkálatát láttam a budapesti egyetem könyvtárában.

Miután külföldi tanulása véget ért, itthon állást Sréter György surányi kastélyában kapott mint udvari lelkész. Ez alkalmul szolgált neki arra, hogy e helyen, miként Pozsonyban a városi polgárok,

úgy most a magyar földesurak életviszonyait, felfogását és elveit közvetlen szemlélet és érintkezés útján tanulmányozza. Itt azonban csak egy félévet töltött, mivel megválasztották Szarvasra segéd-lelkésznek. Ez 1768-ban történt. De egy év múlva már rendes lelkész lett. Ott azután több mint félszázadig nagyon áldásos köztevékenységet folytatott mint lekipásztor, tanító, iskolaalapító, fenntartó és igazgató s mint az okszerű gazdálkodás és társadalmi haladás buzgó apostola s mint a nép barátja és egy nagy falu gondozója.

A szarvasi evangélikus lelkészi állás viszonyait ő a Becker-féle Deutsche Zeitungban írta le. De annak száma hiányosan lévén emlékirataiban megjelölve, cikkének csak általa adott rövid tartalmára vagyunk utalva. Új állásában vizsga szemmel tekintett maga körül. Kereste a költők által oly elragadó színezéssel festett falusi élet egyszerű képét. És mit talált? Együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamis-ságot, gonosz-ságot, megrögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kereste a cselekvő kereszténységet és talált a vallás álarca alatt borzasztó zavart, hamis néphitét, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívében aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.

Pedig Szarvas akkor sem tartozott már az utolsó alföldi helységek közé. A Halásztelek és Káka nevű régi magyar református községek helyén Harruckern János György telepített oda 1722-ben sok helyről: Abauj-, Nógrád-, Zólyom-, Pest-, de túlnyomólag Gömörmegyéből származott ágostai hitvallású főleg tótokat. A régi magyar lakosság jórészt eltűnt onnan és a régi okmányokban Szarvas, mint község, nem is szerepel. A mai Szarvas a maga nevét egy dombtól kapta. Ennek a falunak, később mezővárosnak egyik része a halásztelki, másik része pedig a kákai határon épült. A régi okmányokból Haan Lajos kiderítette,^{*)} hogy a török hódoltság előtt annak területén sok előkelő nemes földbirtokos lakott. Itt-ott a földből kiásatni szokott buzogányok, csákányok, régi pénzek, szokatlan hosszúságú sarkantyúk és régi erős épületek alapzatai

^{*)} Békésmegye: Hajdana. I. 206. l.

mutatják, hogy e helyen valaha más világ volt. Az úri termek helyein most buja fű nő. „Hantra dől a pásztor s fűtyörészve legelfeti nyáját és nem tudja kinek hős pora nyugszik alatt.“ Halásztelek — Haan Lajos kutatásai szerint — reformált vallású község volt, de a Rákóczi-féle szabadságharc alatt bekövetkeztek a község siralmas napjai, mert az itt garázdálkodott ráczok azt 1705 táján semmivé tették. A lakosok szétfutottak és nem tértek vissza régi lakóhelyükre többé soha. A helvét hitvallású tractus később ugyan újra be akarta népesíteni, de a királyi helytartótanács nem engedte meg. Káka magyar községnek is majdnem ez volt a sorsa. Mikor egy vármegyei küldöttség azt 1733-ban nyomozta, a régi templomnak már alapfalai is alig látszottak.

Új élet, mint egész Békés vármegyében, e tájon is akkor keletkezett, midőn azt Harruckernnek (született Linzben 1660 körül) sikerült csaknem egész Békés vármegyét megszerezni. Ő nem volt, mint a közhiúdelem tartja, pék, hanem cs. kir. élelmezési biztos alezredesi ranggal és egyszersmind udvari kamarai tanácsos. Ebben a minőségében volt tudomása a kincstár az időtájt kapható birtokállományáról. A történetírók, különösen Haan Lajos és Karácsonyi János, tudományos alapossággal részletesen adják elő a szóban levő adomány, donatio, keletkezésének és változásának történetét. Harruckern 1719-ben adott be az udvari kamarához egy folyamodványt, melyben felhossa, hogy az udvart immár 30 év óta szolgálja hűségesen, 27 hadjáratban vett részt s 18 év óta viseli mostani hivatalát és rangját. Az élelmezési főbiztosnak gyakran volt helyettese, anélkül, hogy ezért valami jutalomban, vagy fizetésemelésben részesült volna. Midőn 1695-ben huszonhárom élelmezési hadbiztos ellen hűtlen kezelés miatt vizsgálatot indítottak, egyedül ő találatott ártatlannak. Sok más pozitív érdemét is felsorolja, melyek alapján hosszas és hasznos szolgálatai jutalmául a (persze átalakítva, még ma is működő) budai hővizi malmot a hozzáfertőző szőlőskerttel és szabadságaival kéri a maga és utódai számára. Vagy ha ez bármily ok miatt nem volna lehetséges, a szegedi királyi prefektúrához tartozó békésmegyei — általa egyenként felsorolt — kincstári falukért esedezik a hozzájuk tartozó pusztákkal együtt. Az udvari kamara véleménye a folyamodványról az volt, hogy a kérelmezett budai malmot a katonaság nem nélkülözheti,

azért Harruckern inkább az említett, nagyobb részt mocsaras birtokokkal elégítendő ki. Hosszas tárgyalások után az erre vonatkozó adomány 1723. évi januárius 15-én adatott ki. A birtokba vezetés ugyanazon év augusztus 10-én következett be, de nem minden nehézség nélkül, mert a régi birtokosok ivadéakai és akik magukat ilyenekül tüntették fel, a bevezetésnek ellentmondottak. Többet közülük elutasítottak, de másokkal Harruckernnek egyezsége kellett lépnie. Hanem ő az összes ügyeket csakhamar tisztába hozta. A beadványában eredetileg formulázott kérelmét megváltoztatván, adományát úgynevezett vegyes donatió alakjában kapta, mely mellett ő a korábban kérteken felül más területeket is kívánt, úgy, hogy az első ajánlathoz, 24.000 forinthez, még 13.000 forintot adott. Ekkép neki az egész impetratio 37.000 forintjába került. Ez abban az időben nem is volt oly csekély összeg, ami kiderül akkor, ha meggondoljuk, hogy az 1715. évi 92. t.-cz. által ismét helyreállított Békés vármegye területén az említett időben létezett tizenegy községben (Békés, Csaba, Füzesgyarmat, Gyula, Szeghalom, Vésztő, Nadány, Gerla, Doboz, Vári és Öcsöd (tehát Szarvas nem volt köztük) lakott 573 családnak az összes vagyona becsár szerint 46.320 forintnál nem tett többet.

A telepítés addig, míg Békés vármegye a kamarai prefektura gyámsága alatt állott, hiába volt Löwenburg János Jakab kamarai tanácsos személyében külön főispánja, csupán csigaléptekkel haladt előre. Fordulópontot képezett e részben Harruckern vázolt vegyes donatiója, melynek törvényes alakban való kihirdetése előtt az új földesúr már megkezdte a felhívására jelentkezők nagyszámú letelepítését. Szarvas telepítésének okmánya például 1722. évi július 23-án adatott ki Sporer János jószágigazgató által. A telepítési szerződés három évenként leendő megújíthatásának feltétele mellett azonban elfogadtattak a települni kívánók öt pontba foglalt kikötései. Ezek szerint vallásukat szabadon gyakorolhatják, bizonyos időkben felmentettek a szokásos úrbér fizetésétől, világosan kijelöltetett, hogy mit kellend később az uraság részére dolgozniok, községi szárazmalmot építhettek, a korcsmák, mészárszékek s a halászat jövedelmeinek élvezete részükre biztosított, végre úgy a templom, mint a lakóházak építéséhez szükséges fát az uraság erdejéből hozhatták maguknak.

Ez az építkezés eleinte nagyon kezdetleges volt, de folyton javult s a lakosság évről-évre szaporodott. Az uraság által nyújtott előnyök a szomszéd vármegyék jobbágyait is nagyon vonzották. Magyar vidékekről is nagyobb számmal vándoroltak be ilyenek, akik miatt baja is volt a földesuraságnak. Azokat részben vissza kellett küldenie, részben pedig megváltania a régi földesuraiktól. Sokféle nemzetiség verődött így össze, de azok legnagyobb része ágostai hitvallású protestáns volt.

Aszervasiak azután is folyton jóviszonyban éltek földesuraikkal. A szerződést három évenként megújították és a szükséges változtatások igazságos volta érdekében koronként új összeírások eszközöltettek. Így például 1769-ben, éppen a Thessedik lelkészkedésének első évében, megállapították az, hogy e városban senki soha semmiféle urbáriumot, vagy jobbági kötelezettségeket a megszállás napjától fogva nem hozott be. A szerződés értelmében a kikötött pénzfizetésen kívül csak néhányszor kellett egy-egy hétre 12—15 szekeret fuvarba és 20 gyalog napszámot állítani főleg akkor, ha az uraság valamit építtetett. Szarvason a jobbágyságnak fő ismertető jele, a robot, nem létezett. A közmunkát soronként teljesítették, a kilenczedet pénzben váltották meg, néha azonban bérként természetben szolgáltatták be. A szarvasiak így nem is közönséges jobbágyok, hanem voltaképp taksások voltak. E nép ebben a korban is tehát nagy szabadságnak örvendett és a jóra való ott igen jól boldogulhattak. A föld olcsón volt bérbe hapható; 1200 öles holdanként és évenként ott átlag 35 krajcárt fizettek a haszonbérlők. A Harruckern-család férfiágon 1775-ben Ferencz báróval kihalt, a női ági örökösöknek azonban még jóideig közös jószágigazgatóságuk volt Gyulán.

Mindezt mint a Thessedik működésének hátterét, meg kellett rajzolnom, hogy az ő alakját ebben a környezetben kidomboríthassam. Ehhez pótlásul még csak a szarvasi egyházi állapotokat kell röviden vázolniom. *) A szarvasi evangélikus egyháznak Thessediket megelőzőleg igen jeles első lelkésze Markovicz Mátyás volt, aki mint ilyen 1734. óta működött ottan. Ő nemcsak az egyházi, hanem a községi dolgokat is rendbeszedte Szarvason. Ő kezdte

*) Zsilinszky Mihály: Szarvas város történelme. 63—64. l. Pest, 1872.

meg akkor a rendes anyakönyvek vezetését is. Ő sürgette először a hivatalnokok és az előljárók felelősségének behozatalát s a nép részéről szorgalmazta a felsőbbség iránti engedelmisséget. Senki sem tudta volna a különböző vidékekről együvé került sokféle népelemet úgy egybeforrasztani, mint ő, aki híveinek valódi atyja, de ha kellett szigorúan és tekintéllyel büntető pásztora és erélyes gondviselője is volt. Ő alatta díszítették fel a régi templomot és építettek 1759-ben újat.

Az ő korában (1734—1762) nehéz volt a protestáns papoknak rendet tartani, mivel az ellenséges indulatú katolikus püspökök, akikre a felügyelet bízva volt, szinte örültek, ha a protestáns nép elégedetlen volt lelkészeivel. Ez a jeles férfiú rendet tudott teremteni anélkül, hogy egyházi községét elidegenítette volna magától. Meghívták a jobban javadalmazott békéscsabai lelkészi állásra, sőt esperesnek, superintendesnek is jelölték. Ő azonban megmaradt régi helyén, a kisebb hatáskörben, ahol szerették, tisztelték és halála után János nevű beteges fiát is csak az atyja emléke iránti kegyeletből választották meg helyére. Sőt, hogy ez megmaradhasson állásában, segédjéül Thessedik Sámuelt hívták meg, aki azután egy év múlva annak halála után rendes lelkészszé és első pappá lett az ő megüresedett helyén. Markovicz Mátyás nemcsak papi állásában, hanem irodalmi tevékenység tekintetében is méltó elődje volt Thessediknek. Markovicz Mátyás túlnyomólag latin nyelven írt s azon a nyelven mint alkalmi költő is méltán büszkesége volt kortársainak. Leginkább egyházi dolgozatokat készített, de megírta Szarvas régi történetét is, továbbá a Körös-Maros közének a leírását. Emlékiratokat is hagyott hátra, melyek a szarvasi ev. egyház levéltárában őriztetnek; azok az ő korában történt minden nevezetesebb eseményt felölelnek.

Ennek a jeles férfiúnak szellemi örökösét, Markovicz Teréziát vette Thessedik Sámuel nőül nemsokára Szarvasra kerülté után. Ez a nő volt, akinek híre épp úgy, mint férjéé országszerte, sőt az ország határain túl is elterjedt. Önéletrajzában erre Thessedik csak hivatkozik és megemlíti, hogy nekrologusa a Becker-féle National Zeitungban és a hazai lapokban jelent meg. Én a Nemzeti Múzeum kéziratárában olvastam róla a gothai Deutsche Zeitung 1791. évi szeptember hó 9-én megjelent 36. számának egy „Olvasónöinkhez“ című cikkének

kézírásos másolatát. Ebben Thessedik Sámuel első feleségének rendkívül meleg elbúcsúztatása és magasztalása foglaltatik. Életrajzi adatainak rövid felsorolása képezi a bevezetést, különös kiemelésével annak, hogy a szülői háznál mily gondos nevelésben részesült. Felemlíti e cikk ezután, hogy a hazai hírlapi tudósítások szerint családjának ez a dísze 1791. évi január hó 26-án halt meg. Más források szerint halála már 1790-ben következett be. Azok alapján kiemeli, hogy férjének minden dolgában hű, odaadó, valóban congeniális élettársa volt, akit II. József császár külön kitüntetése 25 aranyat nyomó éremmel „virtute et exemplo” felirattal épp úgy éri, mint érdemes férjét.

Már tíz gyermek anyja volt, midőn a selyemtermelés tanulmányozása végett legidősb leányával, Terézzel, Mazzucatto Augustinohoz felment Budára. Később kitűnő Teréz leányának korai halála után férje őt, midőn egyik fiát gazdasági, különösen mezőgazdasági vegyészeti ismereteinek gyarapítása végett Németországban helyezte el, méltó mély bánatának enyhítése végett magával vitte ez útra. Ekkor Pozsony, Bécs, Prága, Eger, Jena, Weimár, Erfurt és Gotha érintésével Schnepfenthalba mentek, hogy a Salzmann-féle híres intézetet megtekintsék. Onnan Koburgon, Erlangenon, Nürnbergon és Anspachon át Kupferzellbe utaztak, a Hohenlohe herceg birtokára, akinek neje magyar származású Reviczky-leány, azelőtt Beöthyne volt. Ott őket természetesen igen szívesen fogadták. A hercegnek legidősb leánya, aki később mint Fries grófnő Bécsben lakott, távozásuk alkalmával elkísérte őket egészen Magyarország határára az első postaállomásig. A német cikkíró, miután a magyarországi hírlap búcsúztatóját ismertette és kiemelte volna, hogy az mily megható szavakkal hirdette e kitűnő asszony dicsőségét, elmondja, hogy átutaztuk alkalmával személyesen is megismerkedett a jeles házaspárral. Őt szintén meghatotta annak egyszerű patriarchális, de példás viselkedése, nagy műveltsége és lelki jósága. Úgy a férfi, valamint a nő magasztos felfogását nem győzi dicsérni. A német lelkülettől (Wesensart) annyira különböző egyéniségek valósággal elbájolta őt. Nemcsak Thessedik, de neje is, aki annak méltó fele, igen kiváló egyéniségek. Az utóbbinak buzgalmát és tetteit magasztalja. Maga az, hogy leányának elhunytja miatt sajgó anyai szívének a

magasabb kultúra szemléletében és az abból meríthető és otthon hasznosítandó okulásban keresse enyhülését, milyen megkapó jelenség! Ez a nő amily szerény, épp oly okos, eszes teremtes volt. Találó megjegyzései mindenre, amit látott és hallott, valóban meglepők voltak. Végül a német nők által is követendő mintaképnek tünteti fel őt. *) Thessedik e nő oldalán egész lélekkel látott magasrétos hivatásának betöltéséhez. Működésének volt is látszatja. Ennek leírását nagyon megkönnyítik az ő saját teljesen megbízható megjegyzései. **)

Thessedik főgondját eleinte az képezte csupán, hogy a szarvasi egyháznál és iskoláknál tapasztalt hiányokat pótolja és a hibákat kiigazítsa. Sok tévedést és mulasztást kellett jóvátennie. Evégből minden rendelkezésre állott eszközt és módot megkísérelt. Ott kezdte a munkát, ahol a legégetőbb szükség mutatkozott. A házi nevelés nagy munkáját a nála kosztban levő gyermekeknél indította meg. Nejét és később idősebb leányát, Terézt, oktatta ki e részben, hogy utóbb nagyobb vállalkozásánál munkatársai lehessenek. Ez neki kitűnően sikerült is. Hiveit folyton gondozta. A beteglátogatásokat arra használta fel, hogy nemcsak a betegeket, hanem a jelen volt egészséges családtagokat is lelki épülésen vigye keresztül s a jóra, szépre, hasznosra felbuzdítsa őket. Nyilvános előadásáiban a babonának, az uralkodó előítéleteknek, az esztelen szokásoknak káros voltát igyekezett feltüntetni és kézzel foghatóvá tenni. Kifejtven hallgatói előtt, hogy az emberi nyomorúságnak mik a kútfejei, azokat bedugni igyekezett és pedig úgy, hogy kimutatta a természetben megnyilatkozó nagyot, szépet és hasznost. Külön beszédekert tartott a szülőknek és másokat a gyermekeknek. A katechetikai leczkéken, a felolvasások és reggeli könyörgések alkalmával fejtegette a gazdák és cselédek, a felsőség és alattvalók, a tanítók és tanítványok, a szülők és gyermekek, a gazdagok és szegények, az egészségesek, a betegek és gyógyulók kötelességeit. Úgy találta, hogy ebbeli fáradozása sem volt egészen

*) Körülbelül így ismerteti e jeles nőt Würzbach is a maga életrajzi Lexikonában.

**) Thessedik Sámuel: Önéletrajza. Fordította Zsilinszky Mihály, a 18. és következő lapok.

haszontalan. Pedig ez a munkássága nagyon könnyű egyáltalán nem lehetett. A tót nyelvet csak felületesen tanulta meg gyermekkorában. Mikor atyja hét éves korában meghalt, miként láttuk, Pozsonyban a német, Debreczenben a magyar nyelvet sajátította el. Erlangenben az előbbi irodalmi kezelésében is nagyon kiképezte magát, és igazán jól élete végéig voltaképp csak ezt a nyelvet bírta. A felsőbb hatóságokhoz intézett beadványai épp úgy, mint nyomtatásban megjelent, vagy kéziratban maradt dolgozatait mind németül — szépen, szabatosan és ügyesen — fogalmazta. A magyarul megjelentek csupán fordítások. A tót nyelvet neki Szarvason újra kellett tanulnia, ami elég nehezen ment. Önéletrajzában írja: „A szláv nyelvet, melyet Pozsonyban és Erlangenben majdnem egészen elfelejtettem, kénytelen voltam Szarvason, mint hitjelölt újra tanulni és egyházi beszédeimet, melyeket magyar vagy német nyelven dolgoztam ki, nagy fáradsággal fordítottam szlávra és úgy tanultam be könyv nélkül“. Midőn később hívei számára olvasókönyvet ír, azt csehre fordíttatta és a tót nyelvről tulajdonképpen sohasem beszél, de a szarvasi szóírást úgy látszik, tűrhetően kezelte. Különben elképzelhetetlen volna az a befolyása, melyet aránylag rövid idő alatt megszerzett magának. Ennek volt tulajdonítható, hogy később ismertető iskolája részére a község anyagi támogatását is megnyerte, és hogy, midőn a második evangélikus lelkészi állás Szarvason megüresedett, az ő szava döntött 1786-ban történt betöltésénél, ajánlatára a Liptóme gyében 1751-ben született Boczkó Dániel választatván meg pappá. Ez hazai és külföldi iskolák látogatása után előbb Morvaországban, majd Tornócson volt evangélikus lelkész. Habár a magyar irodalomban is járatos volt, írói tevékenysége közben, mely leginkább a saját egyháza népének művelésére irányult, kizárólag a tót nyelvet használta. Ennek révén a népre azután nagyobb befolyáshoz jutott, ami a két pap között eleinte jól alakult viszonyra később, mint látni fogjuk, valóban végzetesnek bizonyult. Kezdetben vállvetve működtek és az 1788-ban épült díszes új szarvasi nagy templom emeltetése a kettőjük érdeme volt.

Mikor fennemlített működése közben Thessedik meggyőződött arról, hogy a népség korosabbjai igen nehezen hajlíthatók és javíthatók, főigyekezete oda irányult, hogy az ifjúságot nevelje. Evég-

ből a szarvasi tanítókat józanabb paedagógiai elvek ismeréséhez kívánta juttatni. Megszerezte a legkitűnőbb neveléstani munkákat, hogy azokat egyik-másik arra való tanítónak adja kezébe olvasás és megszívlelés végett. Kettőnél célját el is érte, sőt az eredmény meghaladta várakozását. Majd tisztársaihoz fordult. Olvasóegylet alapítását javasolta megfelelő feltételekkel kétszer is, de mind a kétszer megbukott terveivel. Ezért kettős buzgalommal tért vissza a falusi parasztyermekekhez, akik még — felfogása és természet szerint is — kevésbbé voltak romlottak. De a népiskolák rettenetes állapotban leledztek. Ezt az állapotot ő „A Paraszt Ember Magyarországon“ című munkájában élénk színekkel így ecseteli*): „Midőn néhány esztendővel ezelőtt a normális iskolák hazánkba behozat-
tak, azok sokat ígérő fénye nem tartott sokáig. A falusi iskolákba a valamivel megjavított sillabizásnál, olvasásnál és írásnál maradtunk és csak egy lépést sem tettünk tovább. A paraszt embert károsító halvélekedések kiirtásában, annak a természeti dolgok megmagyarázásában nem munkálkodtunk“. Elismeri azonban a szenczi iskolában és árva-házban tapasztalható haladást, de sajnos, ilyen intézet, mely nemesi fundatio alapján keletkezett és állott fenn, csak egy van az országban. Ő azt kívánta, hogy sok-sok ilyen iskola létezzék hazánkban. „De hát az egészségtant sehol sem tanítják a falusi iskolákban és a gyermekek már csak az élelmezés oktalansága miatt is halomra pusztulnak el. Ha baj, betegség van a feleségnél, gyermeknél, a paraszt a javasasszonyhoz, ráolvasóhoz, jóhérokhöz, kenő-fenő vénasszonyok után lőt-fut. Az ezek által véghez vitt gyógyító gyilkosságokért még előre is kell fizetni, mielőtt a javas az ő hitvány mestersége által kivégzi betegét a világból. Mily hasznára válnék a parasztnak, ha a természet adományaival élni tudna! De arra senki sem figyelmezteti, annál kevésbbé oktatja őt rendszeres életmódra. A gyógyításnál használt háziszerek és a szeszcsitalok hatása végzetes nála. Okos tanácsot, hogy tegyen valamit egészsége fenntartására, meg nem hallgat, mert az szerinte a gondviselés jószágában való kétkedést jelentené. Oh! ti községi tanítók, vizsgáljátok meg egyszer jól a dolgot és tanítsátok a paraszt embert is okosan gondolkozni. Továbbá gon-

*) Magyar fordítása Konyi Jánostól.

doljuk meg, hogy a gazdaságot az ehhez szükséges ismeretek nélkül hogyan folytathatja? Azt mondják, a földművelést és marhatenyésztést a parasztgyermekek mindenkor jobban tanulhatják meg az ő szüleiktől, mint a tanítómesterektől. Én azt teszem hozzá: „igen is; ha a szülőknek gazdaságbeli tudományok ezerféle babonás és igen kártékony megfontolatlan ítéleteken nem építettett volna fel.”

De visszatérve a népiskolai állapotok jellemzéséhez, megállapítja, hogy azok alacsony, sötét, bídős szobákban vannak elhelyezve s bennük néha 100—300 paraszt gyermeknek kell több óra hosszat együtt ülni. Elgondolhatni, hogy ott minő tűrhetetlen gőz, por, bűz és lárma van. Azután a szülők nagyobb munka idején nem szívesen nélkülözik gyermekeiket otthon. Nem jobb volna ilyenkor reggelenként 4—6 vagy 5—7 óra közt iskoláztatni őket? De a tanítóképző-intézetekben is elhanyagolják a gazdálkodás elemeinek tanítását, pedig hogyan tanítsa a mester a paraszt fiúkat és leányokat helyes gazdálkodásra, ha magának sincs arról jobb fogalma, mint a született vaknak a színekről. A tanítók egy kis saját gazdaságuk révén anyagilag is jobb helyzetbe juthatnának, ami tekintélyüket is emelné a szülők és a nagy közönség előtt. „Így aztán — mondja Thessedik — alkalmasok lennének, kivált a minden iskolánál leendő gazdaságot gyakorlandó kertben az ő tanítványinak jelenlétekben ezeknek úgy, mint önönmagoknak is hasznokra próbát tenni. Hogy pedig a mostani iskolamesterek tulajdon igyekezetekből vagy az újabb könyveknek olvasása által felbuzdulnának valami illeténeféleké felvételére, valóban kívánhatjuk, de bizonyára nem várhatjuk. A szegénység, háznak és kivált gyermekeknek gondviselések igen lenyomják őket ezen már úgy is felette megérdemeltlenített (lenézett) és megvetett iskolabeli szolgálat mellett. Tsekély és még igen ingó, bizonytalan fizetés, rossz lakóhely és más bizonyos igen kellemetlen körülmények és rendetlenségek az iskola-tanítókkal a városokban és falukban majd egyáltalában mindenik vallásbelieknél köz(ös). Békés Vármegyében 5 helyen vannak Luteránus iskolák, ezekben mostanság 14 Mesterek tanítanak. Némelyiknek közülök 200—300 és több gyermekeket is kell egy szobában tanítani és alig hogy a mindennapi kenyeret kereshetik meg. Háromnak közülök nyolc élő gyermeke, egy vagy két szolgálójuk és csak egy lakó szobájuk! Itt már a

szegény Mester, kinek már azon kívül is a gyermekekkel tele ház a fejét megkábitotta, miképpen dolgozzon jó kedvvel és békével? Aki ennyi sok gyermekeknek aggódási között alig nyerhet annyi időt, amennyi egy elmés iskolabéli imádságnak buzgóan való elmondására szükséges. És minő szempillantásra kél a Mester jövőjében? Elhallgatom az ő vénségének bizonyára nagy szükségkördéseit. Tsak egy szomorú által-látást kell még itt röviden előhoznom. Minő öröme válna még a legszorgalmazatosabb és legderékabb Mesternek is, midőn magában meggondolja: Minden a te tanítványaidra eddig olly szorgalmazatosan költött munkád és fáradságod többnyire haszontalan. Ez a tanítvány, ki most igen módos (jómagaviseletű), tisztességes és okos, — majd nem is hiheti, hogy paraszt gyermek légyen — alig hagygya el az Oskolát, alig, hogy a szállásokra (tanyákra) és innét többnyire alig egy fél esztendőben kétszer vagy háromszor a faluba jön, ilyenképen rövid időn egészen más ember lesz belőle. Majd nem tudom elhinni, hogy ama már most vad, görömbö, embertfélő, oktalan, balgatag ifjú ember valamikor az én iskola-küszöbömet nyomdokolta. De nem tsuda. A szállás az iskolának éppen ellentálló tárgya (ellentéte). Itten a legtökéletesebb emberek a pásztoroknak leggonoszabbjai, tekergő és fatsargó betyárok. Kitanult gonosztevők nappal, de leginkább éjtszaka öszvegyűlnek, a legotsmányabb dolgokat követik el és olly betstelenségeket tselekesznek, amellyektől az emberség (emberi érzés) egészen iszonyodik. A gonoszságnak ezen fészkeiben a legjobb ifjúság is elromlik és gyakorta rövid idő alatt a testöket teljesen megromtják, a lelküket pedig örökös kárhozatra teszik, a legéktelenebb korhelységre vezetnek.“

Ime így festi le a vidéki ártatlanságot és a falusi iskola akkori állapotát. Egész lélekkel hozzá is látott annak javításához. Megírta a gyermekek szükségleteinek megfelelő és a magyarországi evangélikus népiskolákban a maga nemében első olvasókönyvet tót, helyesebben cseh nyelven, mely Pozsonyban a szerző és a szarvasi egyház költségén jelent meg. Különös gonddal szerkesztette azt. Én nem értvén csehül, csak utána mondom, hogy e könyvben mindent a gyermekek felfogási képességéhez igyekezett alkalmazni és csak azt vette fel bele, ami azok értelmét felvilágosítani, gondolkodását élesztetni, szívét nemesíteni és minden jóra fogékonnyá

tenni alkalmas. A tanítónak módot nyújt arra, hogy a tanítványokkal hasznos és tanulságos beszélgetést kezdhessen. Nemsokára a békésmegyei evangélikus iskolák felügyeletével (a dekanatussal) bízott meg. Mikor e részben utasítást kért, azt a választ kapta, hogy a legjobb belátása szerint szabadon intézkedjék mindaddig, míg az alkalmas utasítások elkészíthetők lesznek.

Ekkor történt, hogy a trónra lépett, de magát, hogy szabad keze legyen, meg nem koronáztatott II. József császár azt a kérdést intézte a protestánsokhoz, hogy szabad vallásgyakorlatuk épségben tartása mellett, miként lennének a Ratio Educationis rendelkezései az ő iskoláikban is végrehajtandók. Az akkori evangélikus egyházi főfelügyelő, báró Prónay Gábor, Thessediket bízta meg azzal, hogy erre a kérdésre egy emlékiratba foglalja a feleletet. Ezt ő el is készítette, ami utat nyitott neki a Pozsonyban székelő királyi iskolai bizottságba, melynek Skerlecz Miklós híres nemzetgazdánk, valóságos belső titkos tanácsosnak, Zágráb vármegye korábban és később egyik követének elnöklete alatt ő is tagjává lett. Ott Felbinger pozsonyi préposttal dolgozván, nagy befolyást gyakorolhatott a magyar tanügyre, melynek emelése — mint maga hangsúlyozza — gondjainak legfőbbikét képezte mindenben. Ő a paedagógiaiban mestereinek Pestalozzit, Comeniust, de különösen Salzmann-t vallotta, és azok tanításait tartotta szemel előtt mindig, de különösen akkor, midőn a felügyelete alá került 14 iskolát gondozta. Azonban fájdalmasan észlelte a „slendrianismus“ által okozott pusztulást, s meggyőződött arról, hogy ott a legszentebb törekvés is hiú s a legvilágosabb okoskodás is falra vetett borsó lesz.

Elhatározta azért magában, hogy az ő hosszas tanulmányok s tapasztalatokból kialakult eszményének megfelelő mintaiskolát fog felállítani. Sokáig gondolkozott azon, hogy mily eszközökkel és mi módon érheti el legjobban ebbeli célját? Belátta, hogy tete-mesebb költség és más áldozatok nélkül ez nem fog menni. Végre is a legrövidebb, de reá nézve a legköltségesebb utat választotta. Folyamodott a Harruckern-örökösök gyulai közös uradalmi igazgatóságához, hogy a jelzett célra hat hold székes, úgy sem jövedelmező földet engedjen át neki. A kedvező válasz 1780. évi május 8-diki kelettel megérkezvén, az ő iskolájának a saját költségén való létesítéséhez látott. Azt minden szükséges tanszerrel,

a megfelelő könyvtárral és a föld műveléséhez minden szükséges anyaggal, eszközzel, szerszámmal és géppel ellátta. Beállott tanítónak is s lelkeszi teendőinek lelkiismeretes ellátása mellett a szarvasi mindkét nembeli ifjúságot négy éven át ő maga oktatta. Nagy segítségére volt derék felesége, aki összes magasztos törekvéseinek buzgó, fáradhatatlan és nagyon okos részese volt. Valószínűleg hozományával is előmozdította azokat. De segítségére voltak külföldön és később beható tanulmányozás útján itthon szerzett gazdasági ismeretei is, melyeket folyton öregbített és mélyített. Gyakorlati érzéke és éleslátása nem lévén kisebb, mint idealismusa, gyorsan sokat tanult, hogy különféle tárgyat alaposan sikerrel taníthasson. Ez a haszonkeresés nála valóban sacro egoismo volt, mely őt azután rendkívüli alkotásokra képesítette. Németországi utazásai alatt mély benyomást tett reá a parasztok sok helyen észlelt nagy jóléte, mely mellett egyszerűen, minden fényűzés nélkül élnek és ruházkodnak. Nem egy német községben látta, hogy ott az emberek a saját kezeikkel készített ruhákban járnak. A kupferzelli parasztok erkölcsössége és az is mély benyomást tett reá, hogy azok vagyonosságuk mellett mégis változatlanul parasztok maradtak. A koldusok, részegesek, adósságszinálók teljes hiánya is feltűnt neki. Tüzetesen tanulmányozta a trágyakezelést és a gipsz hatását a mezőkre. A szántóföldeken ültetett alma- és körtefák, az ezek gyümölcséből készített hornak kezelése, a sófőzés, a takarmányszinek, a csűrök berendezése, a marliák szabályszerű etetése, a rendes cselédek, a répával, lóherével, szecskával és darával való takarmányozás, a gabonatisztítás és ennek eszközei, a marhaistállók rendkívüli tisztasága és a hizlalt ökrök roppant súlya, a sikeres zöldségtermelés, a gyönyörű káposztafajok, melyekből néha 4–5 nyomott egy mázsát, a heti marhavásárok, melyeknél nagyobbakat sohasem látott: erősen megragadták figyelmét. Mind ennek okait kutatta és rájött, hogy hasonló alkotások és eljárások Magyarországon is lehetségesek, ha értenének hozzájuk. De erre tanítani és nevelni kellene földművelőinket. Ennek a szükséges volta hatotta ötet át, midőn a falusi iskolai tanítás útján a reális ismereteket igyekezett elterjeszteni, hogy azok révén terjedhessen a javulás és a jólét. Tanítványait tehát értelmesen és gyakorlatiasan gondolkozó emberekké akarta képezni. Övta

őket a butaságtól, a babonától, a veszélyes nézetektől, a rendetlenségtől és büntől, hogy így a természet nagy teremtőjének és fenntartójának igaz ismeretére, a természet által nyújtott anyagi tárgyak, eszközök és erők kellő használatára, az iparkodásra és ezzel földi és mennyei boldogságuk megszerzésének útjára vezesse fel őket. Kutatásai során rájött, hogy ezt az ő rendszerét II. József császárnak is be kell mutatnia. A bécsi Staatsrath foglalkozott is vele, de előzetes bizottsági tárgyalás után, mely alatt kiemeltetett, hogy olyasmit kíván, ami megvalósíthatatlan, mert igazán plátói állapotokat akar teremteni, továbbá, mert sok már létező és bevált intézkedéssel jön összeütközésbe, habár buzgalma elismerést, jutalmat érdemel, a Thessedik javaslata az 1786. május 6-án kelt resolútióban használhatatlannak jelentetett ki. Különíele stádiumában ezt Izdenczy, Egar és gróf Hatzfeld írták alá. (Der Vorschlag besteht in Wünschen, die zur platonischen Welt führen. Von diesem Vorschlag ist kein Gebrauch zu machen.) Pedig ő nagyon óvatos volt. Az adott nagy politikai, társadalmi és közgazdasági kereteket nem akarta megbolygatni, hanem a létezőkön belül az iskolai tanítás útján kívánta a felsőség bölcs rendeleteit, melyek az alattvalók javát célozták, jól megmagyaráztatni, megértetni s a honpolgárokat ama rendeletek készséges követésére buzdítani. Azt akarta, hogy ezt már a gyermekek megszokják.

A legtöbb gazdasági tárgyra szemléltető módszerrel oktatta tanítványait. Például azt a hatósági rendeletet, hogy a gyermeket a selyemtermelésre kell tanítani, ő a saját módszerét alkalmazva, következőleg hajtotta végre: Az összes műveletek a gyermekek kezén mentek keresztül. Így az eperfáknak való föld elkészítése, a mag elvetésére, a csemeték ápolására, megkapálására, átültetésére, tisztogatására, locsolására stb. tanította őket. Azután a gyermekek működtek közre a selyembogarak kiköltésénél, etetésénél, begubódzásánál, osztályozásánál, a selyem legombolyításánál és felhasználásánál. Ezáltal ők az egész eljárást könnyen felfogták és gyakorlatilag elsajátították. Ugyanezt tette a Magyarországon terméketlennek tartott székes föld művelésénél. Azt gyakori szántás, színtezés, más földdel való keverés, homokkal, hamuval, trágyával való behintés, azon lóhere és kukoricza termelése által oly használható állapotba hozta, hogy már az első két esztendő alatt ötvenhárom

különféle terményt volt képes rajta felmutatni. Mindezen terményeknek a háztartásban, a kereskedelemben, a különféle iparágakban és gyárakban való felhasználását lehetőleg szemléltető gyakorlati módon mutatta meg. Saját leírása szerint a gyakorlati gazdasági kertben szemmel láthatólag és kézzel foghatólag ismertette meg az okszerű gazdálkodás minden mozzanatát, a szántást, a vetést, boronálást, rétmívelést, az istállózást, a különféle kerti veteményezést, a gyümölcsfák tenyésztését, az élő sövények készítését, a méhekkel való bánást, a lóhere- és fűmagtermelést, tisztítást és ezek felhasználásának módjait. A tanítványok így megtanulták, hogy miként kell a gazdaság egyes ágait az egésznek kára nélkül, kevés és gyenge kézzel nagy haszonnal kezelni, s eképpen az eddig használatlan termelési tényezőket a magánjólét és közjó érdekében felhasználni.

Csaknem lehetetlen volt a Thessedik korában is, hogy ennyi jó és ily buzgó törekvés sokáig homályba rejtve maradjon. Őt közhasznú törekvéseinek, mikor még annak kézzel fogható eredményei nem is lehettek nagyok, sok elismerés, de azok nyomán egy bizonyos idő múlva sok gáncs és ádáz fenekedés is érte. Az ő főalkotásának leírása és változandó sorsának előadása során a többi elismeréseket is felemlítem majd, itt ismétlések elkerülése végett csak a legnagyobbat hozom fel, azt, mely amily lélekemelő és buzdító hatással lehetett az ilyenek iránt is fogékony lelkére, életének fő feladata szempontjából épp oly végzetesnek bizonyult. Ez II. József koronázatlan királyunk által neki és feleségének adott nagy kitüntetés volt. Erre vonatkozólag önéletrajzában írja, hogy megkezdett műve nem került el a fejedelem éles szemét. 1787. évi szeptember 2-án jelent meg Szarvason Békés vármegye (kinevezett) alispánja, Angyal József Sztermenszky főjegyzővel és más kitűnőségekkel együtt. A nép a szarvasi nagy templomban, éppen vasárnap lévén, isteni tiszteletre gyűlt volt össze. A főjegyző az oltár elé lépett és ünnepélyes hangon felolvasta a német nyelven szerkesztett királyi leiratot. Majd az alispán erőteljes magyar beszédben ecsetelte az ünnepség okát és fontosságát. Ezután egy arany gyűrűn és vörös szalagon függő huszonöt arany értékű érmet nyújtott át neki, mint intézete alapítójának és egy másik ugyanolyat nejének, mint az intézet létesítése és fejlesztése körül fáradhatatlan

segédjének. A köszönő beszédek a kitüntettek német és tót nyelven mondták el. Az érme feliratát (*virtuti et exemplo*) már idéztem. Ez a kitüntetés, melyet főleg a selyemtenyészés előmozdítására kaptak, természetesen igen fokozta Thessedikék igyekeztét s fáradtságban és pénzben mutatkozott áldozatkészségét. Az ország első gyakorlati gazdasági és ipariskolája ennek nyomán teljesen ki is alakult, sőt annak fennmaradhatását veszélyeztető nagy arányokat öltött. Hogy az miként történt és az intézet mivé lett, később pedig hogyan és miért szűnt meg, azt külön fejezetben adom elő. E helyen csupán személyi visszahatásával kell foglalkoznom.

Thessedikre, aki annak és abban élt, mindez mély benyomást tett. Midőn intézete emelkedőben volt, ő boldognak érezte magát és családja is virult. Első felesége csak ezt látta és férje sikerei őt is emelték, valamint gyermekeinek szaporodó száma is csak azért szomorította el, mivel azok nagyobb része az akkor még igen veszélyes himlőben halt el és pedig tizenhárom közül kilenc. Legidősebb leányának, az anya méltó hasonmásának, viruló hajdonkorában való elhunytáról már megemlékeztem. Talán mégis ez törte meg az ő anyai szívét, mert nemsokára 1790-ben ő is elhunyt, nagy űrt hagyva maga után nemcsak szerető férje és életben maradt gyermekei szívében, hanem fontos munkakörében is.

Ez az űr azonban nem maradt sokáig betöltetlenül, mert Thessedik Sámuel adott viszonyai között nem élhetett házastárs nélkül. Sem hivatását, sem azonkívül vállalt hatáskörét nem tölthette be s gyermekeit nem gondozhatta feleség nélkül. Ekkor azonban ő már 48 éves volt és úgy kor, valamint külső körülmények tekintetében neki való életpárt kellett keresnie. Ezt meg is találta még ugyanazon évben, midőn második feleségével, Lissovinyi Karolinával kelt egybe. Második neje Selmecezen 1760-ban született. Atyja a hontmegyei törvényszék ülnöke, anyja pedig egy porosz ezredes leánya volt. Selmeceze azért került, mivel korán árvaságra jutván, keresztanyja, egy Koháry grófnő, ott nevelteté őt és pedig egy előkelő hölgy által. Már tizenhat éves korában férjhez ment egy huta felügyelőhöz, akinek nyolc évig volt hitvese. Két gyermekével hat évet töltött özvegységben. Ekkor esett rá Thessedik Sámuel választása, akinek azután még öt gyermeket szült s az előbbinek haláláig

hű és odaadó segítő élettársa volt. Férje egy évvel a saját halála előtt úgy ír róla mint sok kitűnő tulajdonsággal bíró, jó és gyöngéd anyáról, aki különösen árva gyermekei iránt sok önfeláldozást tanúsított. Előszeretettel foglalkozott a kertészettel. Napjában több száz csemetét birt némi gyermeksegítség mellett oltani. A zöldségtermeléssel is nagy sikerei voltak. Évenként 100—120 forint ára salátát adott el s azok különféle fajait ismertetette meg a szarvasiakkal. A burgonyából szeszt tudott főzni, azt kenyérsütéshez használta már és pénzelt belőle. Egy évben egy holdról 300 forintot vett be abból. A sárgarépát cukor és szörp készítésére is felhasználta. Ilyen termékekkel és mézzel hét esztendeig fedezte háza szükségletét. Gyermekeinek nevelése, a hasznos kertészkedés, háztartásának okos, takarékos gondozása, számadásainak pontos vitele töltötték ki okosan beosztott idejét. Nagyon szeretett gyógyfűvekkel foglalkozni s a szegényeknek, akik nem tudtak más gyógyszerekért fizetni a patikában, ingyen és bőven szolgálni velök. Már az öt nevelő Hellenbach báróné udvarában megtanulta a betegápolást és a gyógyszerek készítését. Míg második férjének gazdasági intézete fennállott, nagy örömmel volt az iskolás leányok tanítónője a varrásban és ruhaszabásban. Ezenkívül példázó erkölcsstani előadásokat is tartott nekik és tanulságokkal teljes népdalokra tanította őket. A gyógyfűveket eladásra mázsaszámra termelte és szállította a városi gyógyszertáraknak. Ily elfoglaltság mellett természetes, hogy könnyen nélkülözte a költséges és a drága időt rabló hívságos multságokat. Asztala egyszerű, ruhája tiszta, csinos és szerény volt. Két fejkötője, melyek aranyos csipkével voltak díszítve, húsz évi használat után is olyan volt, mint új korában.

Ime Thessedik Sámuel második feleségében is megtalálta a neki való asszonyt. Boldog volt vele a reá nézve most már terheesebbé és koronként válságossá váló idők folyama alatt is. Hálás volt iránta. Két gyermekét a magáénak fogadta s végrendeletében a többiekkel egyenlő örökösévé tette. Húsz gyermekét nevelte Thessedik a saját módszere szerint. Öröme telt lelki és testi fejlődésükben, és csak arra kérte az Istent, hogy a jó magvak, melyeket szíveikbe ültetett, saját maguk és embertársaik javára keljenek ki és növekedvén, áldásosak legyenek. Soha sem szerette a zajos multságokat és kedvteléseket. Ellenben gyönyörködött a természet

szépségeiben, kertjének, vetéseinek, szölejének virágzásában. Szerette a saját és mások gyermekeit, azokért minden áldozatra kész volt, mivel az úr vetéseinek tartotta őket. Mindig vidor és elégedett volt, ha ezek vagy amazok körében működhetett. Nemcsak a pénzt, hanem az időt is megbecsülte és gyakran hajtogatta, hogy nincs kevés időnk, hanem csak sokat vesztegetünk el belőle (*non parum temporis habemus, sed multum perdimus*).

Az intézetét ért és alább következő sok dicséreten kívül nagyon megörvendezetté az, hogy a jenai ásványtani tudós társaság 1798. február havában elismerő iratot intézett hozzá azokért a sikereiért, melyeket a székes földeknek termékennyé tételével elért, ami őt további ilyennemű törekvésekre buzdította. Jól esett tudnia, hogy ez a munkássága nem volt egészen hiábavaló. A székes földekben bővelkedő hazánkban ő e részben csakugyan úttörő volt.

De fájt neki, midőn a korabeli tudósok közül nem egy kicsinylően nyilatkozott jóakarató és ime most már illetékes férfiak által is fontosnak tartott kísérleteiről. De nem csupán szkepszissel, hanem határozottan rosszakarató vádakkal és támadásokkal is mind gyakrabban kellett találkoznia. Egy tudós azt állította, hogy Thesedijk ott is keres, ahol az Isten és természet semmit sem tett. Egy másik pedig úgy nyilatkozott, ha az Isten fia mondaná, hogy a székes földeket termővé lehet tenni, ő akkor sem hinné el. Nagyon lehangolta koronként, hogy felettes papi hatósága, a superintendensek, az ág. hitv. evangélikus püspökök is oly nézeteknek hódoltak, melyek az ő felfogásával és meggyőződéseivel, eszméivel és tapasztalataival a paedagógia, a gazdaszat, a politika, a theológia, az ipar, egyház és iskola terén homlokegyenest ellenkeztek. Ezért vigaszt a szentírásban és lelkiismeretének tisztaságában keresett. „*En — írja — még a legkeserűbb csalódások és ellenműködések között is folyvást szemeim előtt tartottam azt, hogy hazámnak és az emberiségnek használnom kell. És az Úr megsegített annyira, hogy minden ellenmondást, ellenműködést, rágalmat, gyanúsítást és ármányt kibírtam állani, le tudtam győzni és ellensúlyozni képes valék.*”

A legtöbb kellemetlenséget és bajt azonban nem az idegenek és a felettesek, hanem az ő befolyása s ajánlata folytán tisztáltársává lett Boczkó Dániel okozott neki. Erről Békés vármegye egyik jeles

hisztórikusának, Haan Lajosnak, hátrahagyott iratai közt dr. Szerberényi Lajos Zs. békéscsabai evangélikus lelkész úr a következő feljegyzéseket találta és közölte velem:

„Boczkó Dániel, szarvasi evang. pap (1787—1803 eszt.) jó fő, tudományosan képzett, lelkes férfiú volt. Több jeles könyvek közt ő adta ki és szerkesztette a Vácson 1801. eszt. nyomtatott tót slabikárt, melyet az alföldi egyházak több, mint 50 esztendeig használtak iskoláikban. Mikor még a legnagyobb szab. kir. városokban sem volt nyomda, ő már ilyen készült felállítani Gyulán, ahol saját háza volt: de a szándékát megghiúsította a halál. Egy hibája volt: a roppant egoizmus és a megférhetetlenség kollegájával, Thessedikkel szemben. Járt tarka, bármely színű, kopott, paphoz éppen nem illő ruhában. Esténként eljárógatott a hívekhez és ott bizony éppen nem válogatta meg a szavakat, úgy, hogy nem egyszer botrányt okozott. Thessedik, amint tudjuk, létesítette Szarvason a később oly híressé vált gazdasági iskolát s rávette az egyházat is, hogy építse fel és adózzék rá. Ezt ellenezte folyvást Boczkó. S midőn az iskola mégis létesült, Thessedik általa hírneves emberré lett, sőt ő maga is, neje is a király által aranylánczczal kitüntetve lettek, azt a dicsőséget annyira irigyelte Boczkó, hogy a nép előtt úton útfélen áskálódott ellene. Egyszer Thessedik Márk ev. VIII. 1—10. textusa nyomán vasárnap a takarékoságról prédikált s intette híveit, hogy legyenek gazdálkodók, tanítsák takarékoságra gyermekeiket is s evégett küldözzessék az általa felállított gazdasági intézetbe. A következő vasárnapon fogta magát Boczkó s arról prédikált, hogy nem az ember feladata csak a vagyont szaporítani, de erkölcsösnek, vallásosnak lenni s beszédjében ugyancsak sértette Thessediket mult vasárnapi prédikációjáért. Egy érdeme van mégis, persze erre is az irigykedés vitte. Gondolta magában: ha Thessedik gazdasági iskolát állított fel, én meg létesítek egy ennél még különb és szükségesebb intézetet, gimnáziumot. S az esperességi gyűlésen 1803-ban lelkesen ajánlotta tervét s az esperességi papság és a tanítói kar, melyek mindegyikének voltak gimnáziumba való fiaik, nagy tetszéssel fogadta a tervet s Boczkó indítványa nyomán felállították azt Mezőberényben, melynek lakosai magyarok, németek és tótok, úgy hogy ott a tanuló mind a három nyelvet könnyű szerrel elsajátíthatta. Eszerint Boczkó a teremtfője a mező-

berényi, később (1834-ben) Szarvasra áthelyezett, most már annyira virágzó gimnáziumnak. Végre egoismusa annyira vitte őt, hogy csupa lustaságból, elkezdte a házasságra lépendő párokat nem egyenként esketni, hanem tizet-huszat egyszerre, úgy, hogy egyszerre emelték esküre kezeiket, egyszerre morogták el neveiket és az esküt. Ez és még más okok annyira vitték a dolgot, hogy a nép felingerült ellene s ő kénytelen volt hivataláról lemondani. Meghalt 1809-ben.“

Boczkó Dániel rosszindulatú szakadatlan agitációja egy bizonyos idő múlva Szarvason a Thessedik Sámuel igazán közhasznú működésének hatását és az ő üdvös befolyását tönkre tette. Az általa szerencsével folytatott okszerű földművelés, de főleg a földjavítás és ennek érdekében eszközölt földkeverés a „vakondok“ gúnynevet szerezte meg neki, mert állítólag haszontalanul mindig csak a földet turkálja és hivatalát elhanyagolja.

A lakodalmakra, keresztelésekre és temetésekre vonatkozó nézetei szerint, azok alkalmával a lakmározást, dorbézolást, torozást teljesen el kellett hagyni a parasztnak, mert azok következtében közülök számosan tönkre mennek. Ezt a Parasztról írott nagy munkájában bőven, megkapó színekkel és meglepő adatokkal festi le, illetve bizonyítja. Azonban Thessedik egyes tisztársai, lelkészek és tanítók a torokat és dáridókat szerették látogatni, amannak tanácsait és tanításait tehát különczkedésnek, őt pedig úgy tüntették fel, mint aki gögös, megveti a szegény parasztnépet.

Felsőbb rendeletre az ő iskolájába minden tankerületből két-két tanítványt kellett volt küldeni, akik között persze katolikusok is voltak. A túlbuzgó, elfogult, de nem is jóakarátú protestáns vallású hajongók e miatt nagy zajt ütöttek és az evangélikus lakosság között azt az aggodalmat keltették föl, hogy most már ennek következtében az ő kárukra veszélyes vallási keveredés fog beállni. A díszfák ültetése miatt kicsufolták és a hasznosnak bizonyult egyéb, a nemes gyümölcsfák neveléséért kinevelték. Egyszer szép és drága faiskolájában és gazdasági kertjében hat napon át hét községi bika rombolt és pusztított. Mikor ez ellen oltalmat kért, feleletül azt a hatósági kijelentést kapta, hogy a bikáknak nem lehet parancsolni; ha nem ültetett volna fákat, akkor a bikák nem pusztították volna el. Az uradalom tisztartója végre a jövőre nézve kimondta,

hogy ha ez még egyszer megtörténik, a kárt a bika tulajdonosai meg fogják fizetni, de most semmiféle kárpótlásban nem részesül. Kertjét különben nemcsak a Szarvasra ment idegenek, hanem — míg azt ellene fel nem bujtatták — a nép is örömmel látogatta. Csak a fekete kabátosok nem mentek oda soha. Mit jelentett ez? Nem irigységet-e? mondja Thessedik. A nagy Mosheim azt állította, hogy van egy úgynevezett odium theologorum. A szelid Melanchton pedig halálos ágyán így vigasztalta magát: „elmégy, elmégy lelkem és megszabadulsz a papok gyűlöletétől (ibis, ibis anima mea et liberaberis ab odio theologorum)“. Mikor a templom építéséhez szükséges jobb felszerelést és egyes szakértőket Pozsonyból hozatott, a helybeli zsaroló ügyetlen mesteremberek emiatt megharagudtak rá. Később ugyanaz történt vele az iskola épületének emelése alkalmával is. A régi rossz épületet eladták 20.000 forintért, az újat, jót, szépet és czélszerűt felépítették 13.000-ért a hívek megterhelése nélkül, de helyes beosztás mellett, jó, hanem idegen iparosokkal és abból senkinek pozitív kára nem lett, még meg sem sarczoltak érte senkit sem: de az értelmiség ezt felfoghatatlannak mondta s csak azt az egy magyarázatát engedte meg, hogy ez a bűvös pap kincset talált valahol. Mikor a két nagy épület készen állott díszére a mezővárosnak, és hátrányait sem az egyesek, sem a köz nem érezte, mégis azt a hitet terjesztették a nép között, hogy Szarvas azok miatt kimerül és nem lesz képes fizetni.

Ő volt az első hazánkban, aki az egészségtant a népiskolákban tanította és taníttatta. A nép fiai azelőtt tudatlanságból súlyos betegségekbe estek és ezek folytán gyakran a halál fiaivá lettek. Ő a legközönségesebb betegségek okairól, azok esetén a helyes étrendről és eljárásról, általában az egészséges életmódról felvilágosítást nyújtott és az egészség fenntartásának szabályait a tanítványok által leíratta, hogy emlékezetükben könnyebben megtarthassák azokat. Meg is magyarázta a diaetetikai szabályokat. Örült a lelke, mikor ennek itt-ott bizonyos hatását látta. A feltűnőbb haláleseteknél prédikációjában a pusztító betegségek elhárítására vonatkozó nézeteit is beleszótte. Viszont milyen fájdalomokat kellett éreznie, mikor megérte és el kellett tűrnie, hogy az általa oly szépen fel-emelt népiskolák felügyeletét kivették kezeiből és egy csizmadiára ruházták, akinek első dolga volt a diaetetikának kiküszöbölése onnan.

Mikor iskolai olvasókönyvét a legjobb minták szerint megszerkesztette, mivel abban csak olvasmányok s nem a miatyánk és hiszekegy isten voltak, — hiszen nem is voltak odavalók — ezt a vallástalanság jelének tüntették fel s könyvét a 10—12 éves gyermek kezében veszélyesnek hirdették. Thessedik az iskolai épület homlokzatára az ipart és földművelést jelképező szobrokat hozatott Pestről. A lutheránus parasztok közt csakhamar elterjedt a híre annak, hogy ő Máriákat, bálványokat vagy miféle idegen isteneket állíttatott fel. Mikor észrevette, hogy az épület előtt elhaladó népség folyton káromkodott és őt szidalmazta emiatt, néhány év múlva levétette a szobrokat s a torony alsó részén helyezteté el. Minthogy hivei mindig könyv mellett találták, azzal keztek gyanúsítani, hogy még mostanáig sem tanulta meg azt, amit mint papnak tudnia kellene, mert, ime, a többi tanító urak mindig csak pipálnak s egész heteken át semmi egyebet nem tesznek, mint legyeket öldösnek s lakadalmakra, keresztelőkire és disznótorokra járnak. Ők is, mint az egyszerűek, miként ez egy keleti püspök esetében tényleg meg is történt, csaknem arra kérték volna a királyt, hogy okosabb, tanultabb papot küldjön nekik. Még II. József uralkodása alatt a katonaság részére való szállításra kirendelt fuvarosok összeírásával bizatott meg. Ezek azonban a teljesített szolgálatért nem kapták meg — miként a szomszédos községekben — a megígért fuvardíjat. Ő emiatt felszólalt s a valahol elrejtett díj csakugyan megkerült. De azért nem köszönet, hanem az a vád volt jutalma, hogy ő alávaló áruló és feladó.

Ezt a hihetetlen és sok gyűlöletet, irigységet, keserű szemrehányást és ármányt egyénileg Thessedik mind könnyen eltűrte volna, mert lelkiismerete tiszta volt és tudta, hogy őt méltatlanul érik s azok milyen forrásból erednek. De nagyon fájlalta azt, hogy hasznos működését bénítják meg vele és hogy nagy áldozattal létesített tanintézetének fennmaradását is veszélyeztetik. A szarvasi nép ugyanis kezdte rossz szemmel nézni azt, — teljesen czéltévesztett vállalkozásnak, gyermekeinek odajárását pedig nemcsak haszontalanságnak, hanem károsnak is, a reá fordított községi támogatást pedig attól elvonandónak tekinteni. Ezt a község vezetői ezután határozatban is, melyet az uradalommal és a felettes megyei, később ennek útján az országos hatóságokkal is hivatalosan közöltek,

sietve formászerűen ki is mondták. Mikor gazdasági intézete erőteljes fejlődésnek indult, ez sokak irigy szeméinek nem tetszett; rosszul esett nekik a siker szemlélete. Sokan annak bizton várható összeomlását jósolgatták. Voltak többen, akik a földművelők felvilágosodásától tartottak, mert — szerintök — az majd nem lesz engedelmes és könnyen kihasználható. Ezt persze nem vallották be, hanem azt hirdették, hogy amit most Thessedik tesz és mintegy önként mint adományt vagy áldozatot kíván az emberektől, azt és a hasonlókat később mint kötelezettséget fogják követelni tőlük. A tanintézetéről szóló fejezetben ennek következményeit kifejtem és kimutatom, hogy ez volt a legfőbb oka végleges megszűntének, melyet a legfőbb állami tényezők — köztük maga a király — sem tudtak megakadályozni.

Nem csoda, ha ez Thessediket is alkotásának elejtésére bírta. Ő magát több iratában igazolta úgy annak első, mint második és végleges beszüntetése miatt, de lelke soha be nem hegedt sebet kapott, melynek sajnását a további elismerések és a nemesítés sem tudták megszüntetni.

Pedig a rágalmak és bántalmak mellett sok dicséretben volt része. Így a Szarvason 1787. évi május hó 2. és 3-án tartott esperesi gyűlés, mely a pest- és békésmegyei egyházi felügyelő elnöklete alatt tanácskozott, Thessedikre nézve igen hizelgő határozatot hozott. Ebben kiemeltetik az a sok és újszerű ismeret, melyeket a tanítványok a kitűnő módszerű oktatás révén bámulatos könnyűséggel sajátítanak el s biztosan megtartanak. Az eredményeket hallatlanoknak mondja. Ennek az oktatásnak keretében a reális tudományok és a gazdaságtan is nagy tért foglalnak el.

Ugyanily elismerés nyilvánul a II. Lipót király parancsára kiküldött vizsgáló és jelentést tevő bizottságok véleményeiben és az azok alapján érkezett jóváhagyó, sőt magasztaló leiratokban is. Ezekről később bővebben is meg fogok emlékezni. Midőn hazánk több vidékén szóba jött a gazdasági tanintézetek felállítása, onnan tanácsért Thessedikhez fordultak. Így gróf Festetics György, mikor amannak gazdasági tanintézete már néhány évi fennállása után virágzásnak indult, elhatározta magában, hogy Keszthelyen hasonló intézetet fog létesíteni. Levelezésbe is bocsátkozott vele, amelynek során az ott tanítandó tárgyakról és az alkalmazandó

tanítókról kérdezősködött. Sajnos, ennek a levelezésnek és később kelt emlékiratainak a hercegi könyvtár és levéltárban a kéresemre folytatott kutatás útján nem sikerült nyomára jönnöm. Először gazdatiszteknek való ifjakat küldött a gróf Thessedikhez, hogy Szarvason az ő uradalmaiban leendő hasznosítás czéljából megfelelő ismereteket szerezzenek maguknak. Azután, hogy ez az ügy minél hamarább és minél jobban legyen nyélbe üthető, kívánságára Thessedik néhány növendéke kíséretében személyesen ment át Keszthelyre, ahol a hazafias nemes gróf több napon át maga vezette őt végig uradalmain, megmutatván neki azok természetes előnyeit s elbeszélvén terveit, óhajait és szándékait. Néhány gyűlést is hívott össze, melyben a felállítandó intézet tantervéről tanácskoztak. Végre felszólította Thessediket, hogy igen előnyös feltételek mellett vállalja el az alapítandó intézet igazgatóságát. De ő lehetetlennek tartotta, hogy fellendülőben levő saját intézetét és egyházát elhagyja, azért javaslatait eleinte csupán előszóval, majd pedig írásban terjesztette a gróf elé. Később tizenegy más tudós férfiúval együtt megválasztották őt is a Georgicon ülnökévé. Abban a kitüntetésben is részesítették az 1817. évi május hó 20. és 21-én tartott nyilvános keszthelyi gazdasági vizsgálat alkalmával, hogy őt vallották az első gazdasági iskola alapítójának Magyarországon. Az erről szóló oklevelet 1817. évi december hó 9-én nyújtották át neki azzal a kérelemmel együtt, hogy a keszthelyi tanintézetet a gazdászati tudományok és kísérletek mezején tanácsaival és útmutatásaival segítse. Némi félreértés merülhetett fel valamivel később közte és a gróf között, mert Rummy Károlyhoz intézett levelében, mely a Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tárában található fel, ennek azt írja, hogy nem akar az intézet tanáraival közvetlenül levelezni, mert az úgy látszik nem tetszik a grófnak.

Mint a Georgicon tanácsának tagja is teljesíteni kívánta kötelességét. Amint mondta, az ő élete már gyors léptekkel haladván sírja felé, siet ülnöki minőségében egy pályakérdést kitűzni, amelynek a gyakorlati tapasztalt gazdák által való megfejtése sok szép eredménnyel kecsegtet. Ez a pályakérdés így szólt: „Megkísérelte-e valaki Magyarországon a burkolati trágyával (top-dressing), vagy más vegetabilis és ásványi trágyanemekkel trágyázni? Ha

igen, hol, mily mértékben és mily eredménnyel?“ Kifejti ezután, hogy a top-dressingnek mit köszönhetnek az angol gazdák, akik annak alkalmazása mellett rossz termést nem ismernek. Boldog lenne, ha élete végén az ily kérdések megoldásának előmozdítása révén nagyobb szolgálatot tehetne hazájának. — A második hazai gazdasági tanintézet, melynek alapításánál hathatósan közreműködött, a nagyszentmiklósi földműves-iskola volt, melyet új birtokán a Macedóniából bevándorolt dúsgazdag Nákó Kristóf tisztán az ő tervét és tanácsait követve létesített. — Nagy kitüntetésnek tartotta és vigaszai közt sorolja fel azt a tényt, hogy oroszországi gazdasági tanügyek rendezésének elvállalására kétszer is felszólították. Először 1803-ban február 16-án kapta Sztratimirovits érsek útján Jankovicz Tódor orosz államtanácsosnak, akivel egykor a pozsonyi tanügyi bizottságban működött együtt, oly értelmű levelét, hogy a saját intézetének lehető részletes leírását és még egypár megjelölt okmányt küldjön el Pétervárra. A második felszólítás a József nádor orosz származású nejének, Alexandra Pavlovnának, gyóntató atyja útján érkezett hozzá. A tőle kívánt iratokat ismét megszerkesztette. — Maga József nádor, aki, miként kisjenei és alsúti uradalmainak mintaszerű felszerelése által bebizonyította, különös érzékkel birt a mezőgazdasági ügyek intézése iránt, két nappal előbb történt bejelentés után 1805. évi június 16-án tényleg meglátogatta a Thessedik gazdasági intézetét. Csak rövid ideig tartózkodhatott Szarvason, de az alatt ott nagyon sokat megtekintett és megmagyaráztatott magának. Thessedik felhasználta ezt a becses alkalmat és több fontos akkori gazdasági problémára vonatkozó nézeteit és javaslatait adta elő a nádornak, miket ő rendkívüli figyelemmel hallgatott meg és szakavatott kérdéseivel segítette elő azok tisztázását. Végül magas megelégedésének adott kifejezést. Thessedik a maga és egész családja nemességének adományozását nem kis részben ennek a királyi herczeg befolyásának vélte köszönhetni, aki nála tett tanulságos látogatásának maradandó emlékét óhajtotta ezáltal biztosítani. Már akkor megvolt Thessediknek egy újabb terve, amelyet egyik tanítványával készíttetett arról, hogy mi-féle eszközökkel lehetne a józanabb gazdasági elvek szerint a mezőgazdaságot észszerűen berendezni. Ez alkalommal azt is elmondta neki, hogy tanintézetét Szarvason miként lehetne állandósítani.

Ennek akadályait azonban — mint látni fogjuk — a látottak és hallottak által befolyásolt jóakarátú nádor sem tudta az útból elhárítani.

Első Ferenc király Thessediket szintén mindig nagyrabecsülte, éppúgy, mint atyja II. Lipót. Ez utóbb nevezett király egy személyes kihallgatása alkalmával mondotta 1792-ben Thessediknek, hogy igaza van, midőn gazdasági tanintézetét alapította és fejleszteni kívánja, mert hiszen „Magyarország az ilyen iskolák nélkül soha sem fog boldogulhatni“. Fia pedig a szarvasi gazdasági iskola működésének szünetelése alatt 1798-ban augusztus 10-én királyi dicsérő oklevéllel és egy 26 aranyat nyomó díszéremmel tüntette ki, melynek egyik lapján arczképe, a másikon pedig ez a körirat volt: lege et fide. Ennek megvolt a nagy hatása Thessedikre, mert őt az újabb keserves pénzázdozáttal, a már elvesztett 17.000 forinthez még 5000 forintjának beruházásával intézetének ismételt megnyitására indította. Ez is hiábavalónak bizonyult.

A nádor látogatása után megindult a tárgyalás az ő nemesítése ügyében, miután ami lényeges lett volna és Thessediket bizonyára jobban megörvendeztetni vala, annak céljaira anyagi támogatást nem adtak neki. Évekig tartott, míg magát a nemesi oklevelet megkapta. Az 1817-ik év május havában behatóan tanulmányoztam az országos levéltárban található s Thessedikre vonatkozó összes kir. udvari magyar kancelláriai, a helytartótanácsi, a királyi magyar udvari kamarai és az arad-pécskai kincstári jószágigazgatósági, a kamarális prefekturátusi latin-német irtokat. Később megkaptam a bécsi Staatsrath idevágó ügyiratait is. E kutatás során állapítottam meg a következőket:

Miután 1806-ban a tanulmányi alapból hat éven át intézte céljaira kapott összesen 1300 forintnyi segély megígért nyújtásának tartama lejárt, ezt a csekély támogatást sem voltak részére hajlandók biztosítani. Thessedik ugyanazon év végével beadványt adott be a helytartótanácsához, melyben intézete megszűntének bejelentése után kérte, hogy a gyulai uradalom által neki átengedett szikes talajú kert birtokában ő és családja meghagyassék. Az ennek birtoklásában való megerősítése végett ő nemesíttessék. Továbbá az aradmegyei Madrizesty — a Drocsa Hegyes hegységben fekvő község — engedtessék át neki birtokul és pedig árának félévi részletekben való törlesztése mellett.

Végül kérte, hogy hű munkatársa, Bretschneider Gáspár tanár, valamely kamarális gazdasági hivatalban alkalmazást kapjon. Válaszul a helytartótanács azt ajánlotta a kancelláriának: Miután a kertre nézve a Thessedik birtoklását megerősítő uradalmi és megyei határozat már létezik, további eziránti intézkedésre szükség nincsen. A nemességgel járhat a madreiztyi birtok adományozása is, ha ő azt impetrálja. A nemesség pedig a Thessedik nagy érdemeire való tekintettel neki kegyelmesen megadandó lenne, mert valóban közhasznú tevékenységet fejtett ki, mellyel a hazai gazdasági kultúrát csakugyan szolgálta és az ő nemesítése másoknak is hathatós ösztönzésül szolgálhat. Bretschneidernek a kérdéses állás megadandó.

Ez az ügy 1807-ben került a király elé, aki az iratok közt levő sajátkezűleg aláírt következő elhatározást adta ki: Ante omnia Cancellaria Mihi rationem de Statu Instituti oeconomici Szarvasiensis, et de meritis et qualitatibus istius Thessedik sicut et professoris Bretschneider quantocyus praestabit, Franciscus. (A kancellária nekem a szarvasi gazdasági intézet állapotáról és úgy Thessedik, valamint Bretschneider tanár érdemeiről, képességeiről mielőbb jelentést tegyen, Ferenc.)

Ennek folytán 1808-ban február 17-én a helytartó tanács, ugyanazon év augusztus 15-én pedig a kancellária felterjesztik jelentéseik kapcsán Thessedik két munkálatát. Az egyikben ő intézetének tömör, rövid történetét adja elő az 1779—1806. évekről. E dolgozat felette becses, mert e részben pontos hiteles adatokat tartalmaz. A másikban pedig szerényen, de a valóságnak megfelelően saját érdemeit, melyekre a nemesség iránti kérelmét alapítja, sorolja fel. Mind a két munkálatát németül szerkesztette. Azok a jelen mű mellékletei közt olvashatók. Ezek alapján minden fórum elfogadja a korábbi javaslatot és egy akkori Rainerus főherczeg aláírja az elhatározást. Jellemző, hogy a magyar kormányshékek döntését a Staatsrath vizsgálja felül. Magát a címeres levelet 1809-ben február 17-én írta alá I. Ferencz király. Azt hiszem, nem fölösleges, ha én a Staatsrath erre vonatkozó aktáiból is közlök egyet-mást a mellékletek közt. A nemesi címernagyon érdekes stilizálása annak a kezdetleges, monstruózus címernagyon érdekes stilizálása annak a Thessedik kívánsága alapján rajzoló hasonnevű fia állított össze.

Abban minden van, amire ő súlyt helyezett. A címér első része vízszintesen két alrészre oszlik. Az első függőleges vonallal ismét kétfelé van választva. Az utóbbi rész jobbik felében vízszintesen kaszált zöldfü- (lucerna)-rendek alatt egy csomó szénába kasza és gereblye van bedugva. A jobbik félben függőleges fekvéssel barázdák, azok alján pedig egy nagy fogasborona van. A felső címérrészt egy terebélyes gyümölcsfa osztja ketté. Attól jobbra a ragyogó nap, balra pedig sárga dús gabonakévék rajzolva be. A címér felső bal szegletén egy angyal, felső jobb szegletén pedig egy méhek által körülrajzott kaptár látható. A díszített sisakból egy dúsan fiúrtos szőlőtő által körültekerít karó mered ki. Ebből a tervből a főbb tárgyak a szabályszerű címérbe is átmentek.

A címéres oklevelet nemes Békés vármegye 1810. évi márczius 2-án tartott közgyűlésében hirdették ki. Az, mint Thessedik állítja, különböző benyomást tett, mert akkor a nemesítés ritkább volt, mint manapság, és mert abban a Thessedikkel együtt nemesített gyermekei, az első és második házasságából valók, a fiúk és egy leány is névszerint említetnek fel.

Legidősebb fiáról már ismételten megemlékeztem. Legifjabb fia Ferenc volt, aki Szarvason 1800. évi február 22-én született, meghalt Bécsben 1844-ben. Jogi tanulmányainak befejezte után 1822-ben ügyvéd és gróf Apponyi Antal titkára lett, akivel Európa nagy részét beutazta. Egy leírást 1831-ben tett közzé Franciaország déli részében tett utazásáról, melynek alapján a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagja lett. Előbb más kisebb magyar dolgozatai is megjelentek a Tudományos Gyűjteményben. Visszatérte után az udvari kamaránál titkár lett.

Egyet gyermekei közül, Károlyt, aki békésmegyei főszolgabíró és neje rétháti Kövér Anna volt, de akitől elválva élt, én gyermekkoromban még magam is ismertem. A Thessedik népes családjának tudtommal ma leszármazói férfiágon már nincsenek.

A legfelsőbb és felsőbb elismerések és kitüntetések azonban intézetének romjain és törekvéseinek lehet mondani csődje mellett, melyet a tudatlan rosszakarat idézett elő, csak Istenbe vetett hitével tudott Thessedik vigasztalódni. Fájt neki, mikor látta, hogy a vásott gyermekek minden foglalkozás nélkül ismét az utcán kóborolnak, mint azelőtt, ahol csak rosszat látnak, hallanak és tesznek.

Fájt, mikor az egyházban és iskolában oly sok káros és szégyenletes dolgot tapasztalt és nem bírt rajta segíteni. Vagy mikor az a sok visszasság, amit ő teljes ereje megfeszítésével nagynehezen megszüntetett, ismét visszaállíttatott, és azt a jót, amit ő behozott, daczból ellene beszüntették, a visszaélések pedig az egész vonalon megújultak. Annak idején nehezen sikerült megszüntetnie a halotti búcsúztatókat. Ezeket a tanítók mondták volt el, miközben 50—60 rokontól való elbúcsúztatás közben annyi hazugságot hoztak fel, hogy a jobbak közülük emiatt szégyelték is magukat. E beszédeket az ő befolyásának megtörése után ismét divatba hozták, mert a tanítók külön díjazást kaptak értök. A nép gazdasági tudatlanságával és annak mélyreható következményeivel lépten-nyomon találkozott. Iskoláját főleg ennek a bajnak megorvoslása végett állította fel, illetve fejlesztette ki. Most már amazok ellen sem tehetett többé semmit. Tizenöt esztendeig dolgozott egy falusi rendőrségi szervezeten, mely a főbb visszaélések és bajok elejét vette volna. Javaslatai felhasználatlanul maradtak és neki hajmeresztő rendtelenségeket kellett tapasztalnia, mert mezővárosában rendőrség egyáltalán nem létezett. Maga az előljáróság rovott multú, tudatlan, tapasztalatlan emberek kezébe került és ezer meg ezer ember kénytelen volt tehetetlenül tűrni vakmerő, durva, sértő és káros arczátlanságaikat. Önéletrajzában ezekről végezetül így ír: „Még nagyobbak voltak szenvedéseim akkor, midőn az egyszer már megvalósított jót újra elvetni, s helyébe a rossz visszaállítást látni voltam kénytelen. Az iskolásgyermekek értelmetlen utánbeszélését az olvasóknak és imádkozóknak — mint valami fecsegő gépeknek — a tanító taktusverése szerinti mondókáit órákon át kellett hallgatnom és azután látnom a hallgatók elégedett arczát, midőn — quasi re bene gesta — kimentek az iskolából. Mindez a XIX. század első évtizedében a szív- és értelemképző erénygyakorlatok és a reális élettudományok helyett!” Aggkorában sem engedte azonban magát az életviszontagságai által teljesen leveretni és lelkipásztori hivatását, ameddig csak testi ereje végképp ki nem merült, a mindenkori lehetőséghez képest betöltötte. Ifjabb korából ezerszámra voltak szórul-szóra, minden alkalomnak megfelelően kidolgozott egyházi beszédei. Ezekben nemcsak a homeletika és rethorika szabályzatait, hanem az ethikai és a gyakorlati élet parancsait is szem előtti tartotta, s

azok megértésére és megszívleltetésére teljes odaadással törekedett. E fiatalkori előkészületei tették lehetővé, hogy hivatala terhére egy 12—13.000 lelket számláló egyházban 77—78 éves korának gyengeségei mellett is elbírt. De a sok hajsza, mellyel üldözték, a számtalan csalódás, mely érte, a folytonos megaláztatás, melyben oly emberek is részesítették, akik nem voltak arra sem méltók, hogy saruit megoldják, az ő vas szervezetét is megtörte végre. Azelőtt sokat vétkezhetett túlbuzgósága által az ellen. Voltak nagyobb bajai a czélszerűtlen ruházkodás folytán ifjú korában, később annak következtében, hogy debreczeni tartózkodása alatt avatatlanok tanácsát követte, végre egy lábtörés és egy nagy csúzos bántalma következtében, melyet aradmegyei (mokrai) szőlőjéből való hazautazása alkalmával szerzett. Erélye e betegségek tartama alatt ismételve nem a maga idején és helyén jelentkezvén, ő azokat nem egyszer igen fokozta és ismételve aggasztó állapotba jutott. De az értelmes orvosok mindig kirántották súlyos bajaiból. Ilyen orvosa volt Debreczenben a híres Hatvani tanár s Békés vármegyében is kettő. Ezekről hálával emlékszik meg emlékirataiban. Különben lehet mondani, hogy erős, egészséges, munkabíró s folyton újabb és újabb munka után vágyó ember volt. Gyermekai is egészségesek voltak, s ha közülök sokan ifjú korukban haltak el, azt annak lehet tulajdonítani, hogy a ragályos betegségek az ő korukban még igen nagy pusztításokat vittek végbe a vidéken is. Emiatt Thessedik ezután lassankint oly óvatossá lett a maga és családja életmódjának berendezésében, ami később mindnyájokat s azokat is, akik tanácsaira hallgattak, számos további bajtól mentette meg. Néha ez az óvatosság kissé mulatságossá vált. A Haan Lajos irodalmi hagyatékában találta dr. Szeberényi Lajos Zs. békéscsabai lelkész úr az azt bizonyító következő történetke leírását: Az a szokása volt, hogy evőkanalát mindenüvé magával vitte és azzal evett. Egyszer a Haan szülei házánál tett látogatása alkalmával elfelejtette a saját kanalát zsebéből kivenni és ebéd után a háziak ezüst kanalát törölte meg és tette zsebre. Hiába várta a háziasszony, hogy majd csak visszahozza, de nem tette. Az elutazás előtti pillanatban figyelmeztették tévedésére, mely ellen ő eleinte tiltakozott, de később kiderült, hogy mind a két ezüstkanál a zsebében volt.

Az irigység bacillusai ellen azonban túlzott óvatossága sem

mentette meg. Midőn főragalmazója, Boczkó Dániel lelkész társa, nem szünt meg őt a templomi szószékről becsteleníteni s híveit ellene lázítani, ennek folytán ő nagy lelki szenvedések és töprengések martalékává lett. Három héten keresztül habozott, hogy e minősíthetetlen eljárással szemben, melyet igazságtalannak, alapelkülőnek, méltatlannak talált, hallgasson-e, vagy pedig erélyesen lépjen fel ellene? E nehéz gondok közt nem bírt aludni, vére erős hullámlásba jött és testi szervezete oly válságos helyzetbe jutott, hogy családja Békés vármegye legjelesebb akkori orvosát hívatta el. Ez Józsa István orvos és bölcsész tudor volt, aki súlyos bajának igazi okát felismervén, az ág. hitv. evangélikusok egyházi főfelügyelőjéhez fordult támogatásért rágalmozott nagy betege javára. Ő buzgó katolikus lévén, levele semmiféle egyoldalúságból nem származhatott. Az így szól: „Kegyelmes Uram! Mint orvos járulok nagyságod elé életet vagy halált kérni, egy nagyon sérült betegem számára... Thessedik Sámuelt értem, aki mint valóságának ernyedetlen híve, hallgatóinak buzgó lelkipásztora, minden tudomány szakban jártas, a közjó előmozdításában fáradhatatlan férfiú, s aki erejét, életét és minden tehetségeit a hívei iránti szeretetből áldozza fel; ő az államgazdasági tudományokban igen nagy érdemeket szerzett magának. Ez a férfiú egészen oda van, s ha csupán ellenségeitől függne, el is halhatna. Mint ártatlan esnék áldozatul néhány elvetemült... gazembernek dühétől. Nagy lelki gyötrelmem miatt szenved elannyira, hogy félő, miszerint... elmeháborodás fogja érni. Sokkal feltünőbbek a férfiúnak a (jelen) nemzedéket túlélő érdemei, semhogy tisztársainak irigykedése alááshatná azokat. A szentegyházban, ahol a vétket irtani, az erényt oltogatni és az Istent imádni kellene, Thessedik ellen villámok szórhatnak, gyűlölet szülte rágalmak hintetnek, a nép lázítatik, zendülés támasztatik s az egyház romlásba vezetetik. Ezek döntötték őt ágyba. Még most is veszélyesen beteg. Egész őszinteséggel hozom ezeket Nagyméltóságod tudomására, egyúttal tehetségeim szerint ama férfiú életéért és javáért, megtartásáért hathatós és gyors oltalomért, minden ellenségeivel szemben védelemért és atyai pártfogásáért a legforróbban könyörgök. Még sokat tudnék írni, de csak azt az egyet kérem végül, hogy erről a szeretetből származott lépésről senkinek, különösen Thessediknek ne legyen tudomása.“

Thessediknek azonban mégis tudomására jutott e levél, mely őt és állapotát a valósághoz híven jellemezte. Az nagyon jól esett neki. Emlékirataiban megindultan hálával beszél róla. „Így írt — mondja — egy buzgó katolikus orvos az ő protestáns betegének egészsége és élete érdekében. Áldja meg érte az Isten. Oh! mily fenséges szent összhangja nyilatkozik meg benne a kedélynek. Ha ez a harmónia egykor általános lesz, akkor az ég leszálland a földre, mert az Isten akaratja itt is teljesülni fog, miként a menyekben.”

Valószínűleg ez a meleg emberiesség, mely a kiváló orvos eljárását is áthatotta, nagyobb hatással volt a Thessedik lelki egyensúlyának helyreállítására, mint a távolról jött felséges, de hideg kitüntetések.

Ádáz ellensége is elhárult életpályája utolsó szakaszáról, mert Boczkó Dániel másnemű viselkedése által is lehetetlenné válván, hivataláról kénytelen volt lemondani. Mikor Thessediket nemesítették 1809-ben, ugyanakkor amaz itthagya az életet is.

Thessedik utolsó évei nyugodtabban teltek el. A magasztos kötelességek hű teljesítésének tudatában az istenes, igazi lelkészhez illő öregség utolsó évtizedét csendben morzsolta le. Tiszta lelkiismeretén és hozzá méltó öntudatán kívül a keresztényi önmegadás és fenkölt alázat, továbbá családjának meleg szeretete, a multaknak hanyatló napja által megaranyozott emlékei elviselhetővé, koronként még erkölcsi élvezettől sem idegenné tették reá nézve a patriárchák korát.

Aggkori törődöttségéhez 1817-ben még szemgyöngeség is járult. Balszeme egészen elhomályosodott, jobb szemével is, kivált borus időben, alig volt képes a betűket és háromlépésnyire az embereket felismerni. Gyertyavilágnál egyáltalán már nem is dolgozhatott. Szemeit Fabinyi Sámuel híres pesti szemésztanár által megvizsgáltatta, az valamiféle szemvizet rendelt is neki, ami a baj terjedését tovább meggátolta, de azért ő maga kilátásait a jövőben nagyon aggasztóknak és szomorúaknak ismerte föl. A szentírás idevágó szavaival igyekezett magát vigasztalni és további jó tettekkel imádkozva remélte enyhe végét.

Emlékiratainak egy jegyzetében hivatkozik írásba foglalt és gondosan kidolgozott prédikációira, melyek irodalmi hagyatékának

elveszett részeit képezik. Azok által tanubizonyságot tett arról, hogy Jézus Krisztus példája nyomán és tanításai szerint ötven éven át mennyire igyekezett hivatalos tevékenységét is hívei javára fordítani. Ez egyházi beszédekben az ó- és új-testamentum szövegéből merített tárgyokról úgy elmélkedett, hogy annak gyakorlati haszna is lehessen. Így például Istennek a természetben észlelhető és a falusi földművelő nép által is látható műveiről, a nevelésről és különösen a gyermeknevelésről az ő felfogásukhoz alkalmazkodva értekezett. De tartott beszédek az egyesek viszonyairól, azok bajairól, a bajok okairól és orvosszereiről, az elszegényedésről, a helyes munkálkodásról, mint ennek ellenszeréről, az imádság felemelő hatásáról, az életről és halálról. Szóval nem szűnt meg apostoluskodni utolsó pillanatáig. Sőt miután legnagyobb alkotását, hazánk első gyakorlatias gazdasági és ipari tanintézetét, rajta kívül levő okok miatt és a rendkívüli kedvezőtlen körülmények közt már nem volt képes fenntartani, iratai által törekedett áldásos eszméit még halála után is terjeszteni. Irodalmi tevékenységét e mű harmadik fejezetében méltatom. Itt csak azok apostoli szellemét emelem ki, amelyeknek mintegy foglalatát látom a nép erkölcsi javításának és anyagi jólétének emelésére irányuló azon tanácsaiban és mondhatni esdekléseiben, melyeket tisztításaihoz és általában a hazafiakhoz intézett akkor, midőn emlékirataiban az élettől búcsúzott. Részletesen ezekről is czélszerűbb lesz a jelen dolgozat utolsóelőtti fejezetében tüzetesen megemlékezni. De itt szintén hivatkoznom kell reájuk, mert minden lehető művészi rajznál jobban jellemzik őt, aki egyike hazánkban a Széchenyi által inaugurált renaissance-ot megelőzőtt korszak legkiválóbb martyr reformereinek. E tanácsokban is az a mély és szent meggyőződése nyilatkozik meg, hogy még a legnehezebb közviszonyok közt is sokat lehet a nemzet legalsóbb, legszélesebb, tehát legfontosabb rétegének emelésén lendíteni. Hogy evégből a létező politikai és azokkal kapcsolatos közgazdasági nagy keretek adott terén belül miként kell az erre hivatottaknak eljárni, hogy méltó lelki dispositiókkal kell feladataik megvalósításához látni, hogy minő irányban kell haladniok, mily módokat és eszközöket alkalmazniok: mindez dióhéjban megvan tanácsaiban, melyeket ő azonban nemcsak szavakkal, hanem örökéletre és fejlődésre szánt intézményekkel kívánt a maga részéről megvalósítani.

Ha volt altruista szellem, igazán sociális érzés által áthatott emberünk abban a korban is, akkor ő ezek első sorában ismerendő el ilyennek. Thessedik Sámuelből eredete, szüleinek példája, első neveltetése, jó ösztöne és széleskörű önművelése, önfegyelmzése és magasztos hivatása kötelességeinek teljes átértése oly önzetlenül dolgozó, sőt önfeláldozó embert, oly valóban hasznos honpolgárt, oly igazi tevékeny hazafit, oly okos és hitbuzgó apostolt nevelt, akinek példája és hatása nem lehet csupán a múlté, hanem az ő emlékéit hasznosítanunk kell a jelen és a jövő számára is.

Dicséretét inkább nyújthatják alkotásainak képe és irodalmi műveinek szelleme, mint zenghetik azt a szavak. De ezek által is ki kell emelni, ami emlékezetének dicsőségére szolgál, és pedig annál inkább, mivel sem kora, sem az utókor nem adta meg neki azt, amit ő méltán megérdemelt. Hálátlanság a valódi nagy érdemek jutalma; csak a késő kor fiai képesek igazságosabb megítélésre. Mint ez életrajzból is kiviláglik, ő sokkal jobban járt volna egyénileg és családjára nézve is, ha elfogadja a gróf Festetics György meghívását Készthelyre, vagy ha a lelkészi állást elhagyva, az általa alapított tanintézettel együtt, mely ellen polgártársai csak fenekedni tudtak, átköltözött volna a kincstár által neki felajánlott aradmegyei, akkor még el nem adományozott modenai herezegi birtokra, melynek központján, a ma is virágzó Pankota mezővárosában intézetét országos nagy alkotássá fejlesztette volna. Szarvas akkor valóságos magyar Abdera volt, mely nem tudta még sokáig felfogni, hogy minő nagy lélek és szellem lakik rozoga falai közt és mivel kínálja meg. Az abderita-szellem a városon még félszázad múlva is megboszlulta magát, midőn a tiszavidéki vasút építése elején kínálkozó nagy előnyöket nem tudta magának biztosítani és így félreeső hely maradt, melyen a később áldozattal épített szárnyvonal sem volt képes nagyobbat lendíteni. A gimnázium mellett egy országos gazdasági és ipari tanintézet annak idején csodákat művelhetett volna ott és Thessedik álma megvalósulhatott volna, mely a Hármaskörös partján fekvő helységből már az iparos-emporiumot látta kibontakozni.

Ő e helyhez és szent hivatásához valóságos fanatismussal ragaszkodott, a hűségnek oly példáját mutatva, melyet az a hely máig sem tud méltányolni. Ennek a férfinak porladó csontjai nap-

jainkban is egy parasztgazda magánbirtokán, a volt halásztelki határban, minden emlékeztető jel nélkül, nyugszanak, szegényére a községnek és az egyháznak, amely egy ienkölt nagy lélek ön-feláldozását nem tudta megérteni.

E mű írására a gyakorlati czélon kívül, hogy eszméi legalább halála után száz év múlva kezdjenek, mint ő kívánta, kamatozni honfitársainak, az a felfogás indított leginkább, hogy ezt az igazságtalanságot kötelességszerűen némileg legalább a reá következő harmadik, negyedik nemzedék enyhítse.

Midőn befejezésül emlékirataiban búcsúzik a világtól, olyanokat mond, melyek magukban is találóan jellemzik őt és amelyeket idézve, én is legméltyóbban fejezhetem be művemnek e részét:

„Istenem iránti legforróbb hálával tekintek vissza — így ír — életem lefolyt éveire. Mily sok nagy örömben részesített engem az ő kegyelme és az ő keze mily sok nehéz fájdalmat segített elviselnem és legyőznöm! Mindezek elmúltak mint süiyos viharteljes felhők s nem is sejtett áldásokat hagytak számomra hátra. Oh mily szép, mennyi jóval bővelkedett az a nagy hatáskör, melyet én ötven esztendő alatt az utamba gördített minden akadályok daczára betölteni igyekeztem, mert ott is, ahol nem gyanítottam, nem gondoltam, bő gyümölcsöket termett a mag, melyet szóval és írásban elhintettem. Áldott legyen ezért az Úrnak szent neve. Én reméltem, az Isten megadja, hogy még síromon is ki fognak kellni ama virágok, melyeknek magvait talán idő előtt, talán terméketlen földbe, jó remény fejében elvetettem. Életpályámnak Isten segedelmével nem sokára vége leend és korhadt vándorbotomra támaszkodva, bátram elmondhatom:

Jam tetigi portum, spes et iortuna valetc,
Sat mecum ludistis, ludite num aliis.*)

Szemeit 1820. évi deczember hó 28-án hunyta be örök nyugalomra.

*) Magyarul: Már elértem a révet, remény és sors isten veletek.
Játszatok másokkal, velem bőven enyelegtetek.

II. FEJEZET.

Thessedik Sámuel alkotásai.

Ennek a nagyesszü és lelkü férfiúnak emlékét nem tisztelhetjük jobban, mintha a maga korában fel nem ismert becsü és horderejü alkotásainak képét lehetőleg színgazdagon elevenítjük meg újra. Az előző fejezetben nyújtott élet- és jellemrajzából világosan kiderül, hogy őt milyen magasztos felfogás hatotta át úgy a polgár és ember kötelességeiről, valamint a módról s eszközökről, melyek felhasználásával azokat a köznek valóban érdekében és a saját megelégedésünk és boldogságunk hathatós előmozdítására teljesíthetjük.

Azt is láttuk, hogy milyen volt a nevelésre vonatkozó meggyőződése. Csak ennek következményeit vonta le, midőn sok beszéd és írás helyett, vagy jobban mondva, mellett, amint tehetette, rögtön a tettek mezejére lépett. A népiskola alapvető fontosságát felismervén, beható és széleskörű paedagógiai tanulmányai és Németországban, később itthon is szerzett részben pozitív, részben negatív tapasztalatainak parancsát követve, a reá bizott népiskolákban folytatott oktatás reformjához látott. Annak az intézménynek akkori hiányait pótolni igyekezett. Ébresztette, fejleszté, buzdította és foglalkoztatta a parasztgyermekeket a saját munkájok által. Így akarta őket jövőendő életpályájokra előkészíteni, hogy a dologban megerősödvén, a nemzeti termelésnek és a közszolgálat nekik jutott kisebb nagyobb köreiben az anyagi és erkölcsi jólétnek és a közboldogulásnak minél hatályosabb előmozdítóivá lehessenek.

A legелеmibb ismereteknek az ő korában leghathatósabb módon való közlésén és begyakorlásán kívül hasznosan alkalmazott kézügyességre is oktatta tanítványait és pedig úgy mezőgazdasági, kerti, valamint ipari munkát is adott nekik. E munkák úgy voltak beosztva, hogy a gyermekek minden évszakban el legyenek foglalva. Különösen a földnek jobb művelése és hasznosítása, az ipari érzék kifejlesztése, a kereskedelmi szellem beoltása azokba lebegett folyton szemei előtt. A kiosztott munkáknál vigyázott arra, nehogy egyhangúak és fárasztóak, hanem lehetőleg változatosak legyenek, hogy a hosszantartó erőfeszítés az ifjú munkásokat a dologtól el

ne riassza, sőt az annak ilyen végzése közben érzett erkölcsi élvezet azt megkedveltebbe velök. Ezek a munkák, amennyire csak lehetett, mindig szabadban, vagy pedig szellős helyiségben végeztettek.

Mennyire örült, mikor látta, hogy rendszere beválik és észlelte, hogy a gyermekek feltüzeltése munka által mily jó eredményekre vezet. Azok örömmel várták a tanítókat, a munka óráit pedig folytonos élénkséggben töltötték; annak gyakori változása és a vetélkedés jó kedvben tartotta s felbuzdította őket, mialatt mind nagyobb ügyességre és a munka szenvedélyes szeretetére tettek szert.

Thessedikben ezek alapján meggyőződésre vált, hogy az ekképpen gyakorlott gyermekekkel bármely magántermelés körében, bármely nagyobb vállalatnál, vagy közhasznú intézetnél egészben véve tehát az egész nemzet gazdasági életében, sőt annak egész közművelődése körében is végtelen sok jót lehet elérni. De ő a felnőttek, a meglettek nemzedékére is hatást vélte így gyakorolhatni. Azt gondolta magában, hogy is lehetne a közhasznú ismereteket és az ismeretlen terményeket, továbbá az azok előállításához szükséges termelő eljárást könnyebben kedvelté tenni a paraszt, a mesterember, a kereskedő, gyáros és vállalkozó előtt, mintha szemei előtt folyton a helyességnek, az okszerűségnek nagy sikerét a saját gyermekei eljárásánál megvalósítva látja? Szerinte a maradiság, a józan haladás e nagy gátlója, így támadható meg, és pedig annak földaláról a legbiztosabban. Ekképpen az ifjú és öreg földműves is megismerkedhetik a saját vidékén lehetséges nagy jólétnek természetes tényezőivel, annak dús forrásaival megbarátkozhatik és megtudhatja, hogy okossága és saját tevékenysége által a körülötte levő természet által kívánt gazdaságot miképp használja fel a saját érdekében és az ekként helyesnek felismert úton esetleg miképpen vezessen másokat is. Így lehet a hazának oly embereket nevelni, akik az iskolában tanultakat az életben a nemzetgazdaság felvirágoztatására tovább terjesztik és egyúttal magukat is kedvesekké teszik. Ezek voltak az ő paedagógiai alapelvei, melyeket sokkal részletesebben fejtett ki egy dolgozatában, melynek címét és irodalmi termékei sorában kapott számát jelzi, de amely sok más becses iratával együtt utódainak és korának

szégyenére, a magyar gazdasági irodalomnak pedig nagy kárára, nyomtalanul elveszett.)*

Az ő ily szellemben vezetett népiskolájából nőtte ki magát lassankint gyakorlati gazdasági és ipariskolája. Mint ilyen az sokáig nem szerepel, csupán később kezdi az egész intézet súlypontját magában viselni. Thessedik annak keletkezését egy a mellékletek között olvasható beadványában 1779-re teszi, de valószínű, hogy kimagaslóbb intézetté csak azután fejlődött. Erről tanuskodik a Pongrácz B. pest- és békésmegyei egyházi és iskolai felügyelő elnöklete alatt 1787. évi május hó 2-án és 3-án tartott esperességi gyűlés jegyzőkönyve is, mely a Thessedik iskoláját, őt magát és tanítóját, Farkas Jónást, rendkívül magasztalja s említi annak egyes tantárgyai közt a gazdaságtant is, de a gazdasági és ipariskoláról mint ilyenről nem tartalmaz egyetlen szót sem. Az persze implicate a másokban már létezett és akkor még a szarvasiak által is dicséretre és támogatásra érdemesnek találtatott. Néhány év múlva nyíltan bevallva, önállóan is létezik már. Thessedik Sámuel 1791. évi október hó 15-én Pesten kelt németnyelvű felségfolyamodványában a fejedelem kegyes támogatását kérte ki tanintézete számára. E beadványában kifejti, hogy az egész Tiszavidéken nincsen oly tanintézet, melyben a néptanítók, az uradalmi gazdatisztek és más alkalmazottak a nekik annyira szükséges gazdasági kiképzést megkaphatnák. Minden más hivatásban rendszeresen képezhetik magukat és megszerezhetik evégből az ifjak az elméleti és gyakorlati megfelelő ismereteket, mert erre való berendezések léteznek már; egyedül a földészek, a gazdászok, a néptanítók és a kanieralisták nélkülözik azokat és pedig oly országban, mely éppen mezőgazdaságának fontossága által tűnik ki mások felett, és ahol az ipari fejlődésnek minden előfeltételei, melyek a haladásra úgyszólván édesgetnek, határozottan megvannak. Ő olyan gyakorlati gazdasági és ipari tanintézetet létesített, mely a gazdálkodás minden terén: a föld megművelése és javítása, a mesterséges rétek létesítése, a méhészet, selyemtermelés, a kertészet, sőt a polgári építkezés tanítása által már is magára

*) Nr. 50. Entwurf einer praktisch-ökonomischen Industrieschule für Szarvas und die umliegende Gegend in Niederrungarn.

vonta a nagyközönség, a hatóságok és országos bizottságok figyelmét. Most ő felségének támogatása által akarja azt állandósítani és mintaintézetévé alakítani. Eddig az iskola a közönséget meglepő üzleti spekulatio, a pénzek eredményes forgatása által volt fenntartható. De az így szerzett tőke nem elegendő és a jövőben nines biztosítva. A tanuló ifjúság abban kilencszázra szaporodott. A kellő támogatás esetén annak haladása még nagyobb és még örövendesebb lenne. Hangoztatja végül azt is, hogy ebben a tanulók felekezeti különbség nélkül nyernek oktatást.

Ezt a felségfolyamodványt II. Lipót király rendeletéből a magyar udvari kancellária ugyancsak 1791. évi október 31-én azzal a megjegyzéssel küldte le a helytartó-tanácsnak, hogy a nagyváradi tanulmányi igazgató Békés vármegye törvényhatóságával együtt adjanak felvilágosítást a szóbanlevő intézet állapotáról, az abban használt tanítási módszerről és arról, hogy Szarvas mezőváros lakosai minő hasznot húztak mezőgazdasági tevékenységek körében a tanintézet hatásából. Hallgattassék meg a kérelmező is, hogy minő köztámogatást óhajt üdvös sikerű vállalkozása részére? A helytartótanács 1792. évi szeptember 21-én a következőket jelenti a felhívásra: „Van Szarvason két vályogból épült, meglehetősen rozoga épület. Ezek egyikében csak leányok taníttatnak a Farkas Jónás nevezetű iskolamester által. A másiknak két osztályában két néptanító 430 fiút oktat. Van azonban ezeken kívül ott egy közadakozásból és a Szarvas mezőváros által átengedett bizonyos taksákból létesült emeletes épület is, melynek földszintjén a négy osztályú iskola, a laboratórium és a rektor vannak elhelyezve, az emeleten pedig a tanítószemélyzet lakik.” Elmondja a jelentés, hogy a tanítók javadalmazása mennyi és miből áll. A természetben adott ellátáson kívül az egyik tanító évi 106, a másik 116, a harmadik pedig 100 forintot kapott.

A módszer a szokratikus, a tanulók korának és felfogásának megfelelő. Különös súlyt fektetnek arra, hogy a szemléltető és gyakorlati oktatás által a fiúk képzelme gyámolítottassék, s a természet benyomásai kinn a szabadban és a kerti s egyéb külső foglalkoztatás révén mélyítettessenek. A jelentés továbbá erre vonatkozólag a következőket mondja: „Praeter hanc docendi methodum esse etiam in usu, quoad ea praecipue quae de productione naturalibus, eorumque

utilitate occurrunt. methodum Basedowi et Salzmanni. quae ope dialogorum absolvitur. Diurnam studiorum partitionem nullam in his scholis stabilitam, sed eam arbitrario docentium ita relictam esse, ut cujusvis studii per tractationem totum assumant, dum pueros eidem magis intentos esse adverterint, tempus tamen publicae institutioni destinari ante meridiem horis duabus et totidem post meridiem. Ouibus terminatis majores, qui jam in industrialibus exerceri possunt, ad hortum, impensis institutoris Thessedik erectum, educuntur ac in eodem de iis, quae in scholis theoretice audiverunt. practice erudiuntur. Tentamina puerorum et puellarum in praesentia commissionis investigatoriae habita esse a materiis, tum quas in scholis, tum quas practice in horto industriali discunt. Priores consistere in legendo, scribendo, arithmetica et doctrina biblica, historia naturali, ac ethica, in qua parte de officiis superiorum ergo subditos, et subditorum erga superiores suos tractat. In notitia item regularum diaeteticarum per experientiam, sanam rationem et scripturam sacram sibi comparanda. In officiis tenellarum virginum, industria quae mulierum in vita sociali qualiter adhibenda etc. Posteriores autem versari in demonstrandis economiae patriae defectibus, et ratione eandem meliorandi relate ad quae occurrent et pertractantur hucusque vivae sepes, easque construendi modus et utilitas terrae natrosae emendatio, cultura lucernae, fimi paratio et accomoda terrarum pastinatio, arborum denique fructiferarum, et in specie mororum ac bombicum cura, ac propagatio.“

(A tanítás ezen módszerén kívül szokásban van főleg a terményeket és azok hasznosságát illetőleg a Basedow és Salzmann párbeszédes eljárását alkalmazni. Nincs rendes órabeosztás az iskolában, hanem a tanítók belátása szerint akkor hagyják abba az egyes tantárgyakat, mikor észreveszik, hogy a fiúk figyelme túlfeszült már. De a köztanításra mégis délelőtt és délután két-két órát szentelnek. Azok elmúltával a nagyobb fiúk, akiket már az ipari munkálkodásban szoktak gyakorolni, a Thessedik költségén létesített kertbe vezetgetvén, ott gyakorlatilag tanulják meg azt, amit az elméleti előadásban hallottak. A fiúk és leányok vizsgálata, melyet a bizottság jelenlétében tettek, mind a két ismeretkörre kiterjedt. Az első írás, olvasás, számolásból, a bibliai történetből és erkölcsstanból áll. Ez utóbbi felöleli a felsőség kötelességeit az alatt-

valók és ezekét amazok iránt. Az egészségtani tapasztalati, józan-
 észszerű és szentírásbeli szabályok hasonlítottak össze. A fiatal
 leánykák és az asszonyok kötelességei is megmagyaráztak. A
 gyakorlati oktatás kiterjed a hazai mezőgazdaság hiányainak káros
 hatására és azok pótlásának módjára. Erre vonatkozólag eddig az
 élő sövények készítése és hasznossága, a székes földek javítása, a
 frágyszerelés, a földek forgatása, a gyümölcsfák, különösen a sze-
 derfák tenyésztése, a selyembogarak ápolása és terjesztése adat-
 nak elő.)

A kert termértéke 6 hold. Ezt tizenkét évvel azelőtt engedte át
 a földesúr. Azon a javított földön mindenféle zöldség és gyümölcsfa
 terem. A legjobb füvek és a lucerna díszlenek. A szarvasi parasztok
 utánózták ezt a példát és a lucernavetés elterjedt a nép között, sőt
 lucernamagot is nagyobb mértékben állítottak elő. Leírja a jelentés,
 hogy a székes földeket keverés útján miként javította. Thessedik
 tanítókat akar még kiválóbb tanítókká nevelni intézetében, akik
 azután szerteszét menvén az országban és alkalmazást nyervén, a
 jobb gazdálkodásnak, a jobb tanításnak és nevelésnek legyenek
 apostolai. Ezeket azután a tanulás éve alatt is jutalmazni kell, és
 pedig a megművelt terület tiszta hozadékának ha nem ötöd, de leg-
 alább egy tized részével. Evégből a tanulmányi alaphól, vagy más
 forrásból fizetendő évi 3200 forintot kíván az intézet céljaira, hogy
 a tanítókat és a tanulókat jobban lehessen ellátni. Nagyobb föld-
 területet kér továbbá avégből, hogy úgy a tanítóknak, valamint a
 tanulóknak egy-egy kis földrészcskét lehessen művelés végett át-
 engedni. Ezért kérelmezi, hogy a gyulai földesúr engedje át kon-
 dorosi pusztájának azt a részét, melyet azelőtt a szarvasiak bérel-
 tek tőle, most pedig az endrődiek kezén van bérben, vagy annak
 legalább csak azt a részét, melyet a szarvasi görög egymaga bérel.

Kéri azután, hogy ipari nyers anyag beszerzésére neki a feje-
 delem bőkezűsége 3490 forintot juttasson semel pro semper. A nagy-
 váradai tanulmányi igazgató Thessedik módszerét, mely szerint az
 elméleti és gyakorlati oktatás összekapcsolatnék, minden dicsé-
 retre méltónak és köztámogatásra teljesen érdemesnek jelezte és
 vallotta. Kiemeli azonban és felsőbb helyen való figyelembevétel
 végett ajánlja, hogy jó volna, ha Thessedik a maga módszerét le-
 írná, azt könyv alakban közzétenné, melyet azután a tanítók és a

tanulók is megszerezhetnének. A tanítóképzésre nézve bizonyos nehézséget képez az a kérdés, hogy miként lehetne a már létező tanítóképző-intézetekbe ezt a módszert szintén átvenni, anélkül, hogy azok a szarvasi intézettől függésbe kerülnének.

A helytartótanács a maga véleményének előterjesztésénél azt a további nehézséget emelte ki, hogy a Thessedik-féle tanintézet két-féle iskolát foglalván magában, a népiskolát és a gazdasági tanintézetet, az előbbinek rendszabályozása az 1790/91. évi XXVI. t.-c. értelmében a protestánsok autonómiájának körébe tartozik. Ami a tanítóképzést illeti, annak sokkal jobban szolgálhat a maga felszerelésével és segédeszközeivel az egyetemen. A gazdasági képzésre nézve pedig megjegyzi, hogy abban nemcsak a földművesek fiait kellene részesíteni, hanem a nemes családokéit is, akiknek majdan hívatásuk lesz a földművelők gazdálkodását is vezetni és ellenőrizni. De a lelkészeket szintén jó volna gazdasági ismeretekre oktatni, akik a falukban és mezővárosokban előítéletektől mentek levén, a népnek főfoglalkozását és törekvését, melyek után élniök kell, javítani és tökéletesíteni így könnyebben lesznek képesek. Ami a segélyt illeti, mostanság a nép úgy is már nagyon meg van terhelve, az ily intézeteket tehát a központban összesítve, vagy nagyobb vidékek székhelyein kellene felállítani, ahol megfelelő tanügyi ellenőrzés alatt is állanának. Kérdés, hogy ezt a már létező szarvasi intézetet nem lehetne-e a Thessedikkel létesítendő megállapodáshoz képest kerületi gazdasági tanintézetnek kijelenteni. Magát az intézetet támogatni érdemes. A helytartótanács meg is jelöli azt az alapot, melyből ez történhetnék. Ha e minta-intézetté alakítandó iskolánál azután a kellő tapasztalatokat szerzendett első sorban az igazgatóságával megbízandó Thessedik, akkor annak példájára másokat sokkal könnyebben és gyorsabban lehetend majd felállítani. Felmerült a tárgyalások során később, hogy a szarvasi gazdasági intézet céljaira a földesúr által kihasított 6 hold szikesterületnél nagyobb volna szükséges. Ezt a területi többletet valahol másutt a kinestár adhatná, és pedig úgy, hogy Szarvas mezővárosának, vagy a földesuraságnak csereképpen engedné át azért a földért, melyet viszont ők Thessedik intézete számára a saját területükből esetleg átengednének.

A kancellária 1793. évi július 18-án fordult azzal a kérdéssel a

m. kir. udvari kamarához, hogy melyik legyen hát az a cserébe adandó kincstári terület. — Pécskáról 1794. február 8-án jelenti a m. kir. udvari kamarának Deseő Ádám kamarális prefektus annak 1793. évi október 9-én kelt felhívása folytán, hogy több rendbeli halasztás után Békés vármegye alispánjával együtt megjelent Szarvason és Thessedik Sámuellel meghányták azt a kérdést, hogy miképp lenne kincstári terület átengedésével kárpótolható Szarvas mezővárosa s ez mibe kerülne a kincstárnak. Különben arról is beszélgettek, hogy a tanintézet gazdasága esetleg azon a kincstári területen rendeztetnék be. Ez esetben Thessedik arra helyezett súlyt, hogy a kijelölendő birtokrészen mindenféle könnyebb és nehezebb, lazább és kötöttebb földnemek legyenek, és pedig azért, hogy ott a földhasználati különböző módokat is ki lehessen próbálni és szemléltetően előadni. Legyen ezért oly része, melyen a lucernások és jobb füvekkel bevetett rétek művelhetők. Legyen haszonkertnek való föld is. Ott ő az okszerű juhászattal is foglalkozni kíván. De a selyemtermelés és méhészetről sem akar megelégedezni. Azon a fátlan területen az erdősítést is megkísérelné, de a gyümölcskertészet céljaira faiskolát is telepítene. Ha székes laposok volnának ott, az nem lenne baj, mivel ő az ilyenek termővé tételének nagy fontosságot tulajdonítván, arra neki már kidolgozott és kipróbált módszere van. A hizlalással is foglalkoznék és a hízó állatokat 10—12 hét alatt kész vágó- és szűrő-állatokká alakítaná át. A körösi halak konzervekké való feldolgozásának eszméjével is tisztában van, s azokat Pesten és Budán jól tudná értékesíteni. Az újabb rendszerű angol ekék használata s a kukoricza művelése is szemei előtt lebeg. Sőt a fűzfák egyes fajain teremni szokott bolyhoknak textilipari feldolgozásától sem idegenkedik. Ha az illető területen csinált utak vezetnének keresztül, azokat is oktatási tárgyakul használná fel, megmutatván így a tanulóknak, hogy miként kell jó utakat készíteni. A tanulóknak és gazdasági gyakornokoknak végül a helyes birtokberendezést is meg akarná mutatni.

Mindez nem idegen feladat előtte, mert azokkal nagyrészt saját költségén évtizedek óta behatóan törődött. Az átengedendő terület tiszta hozadéka első sorban a gazdasági és ipari tanintézet konszolidálására lenne fordítandó, és pedig a már alkalmazott tanító-

személyzet járandóságainak emelése, megfelelő gépek, eszközök, szerszámok és anyagok beszerzése, az észszerű kísérletek meg-ejtése, tanítók- és tanulóknak jutalmak nyújtása és az ottani épületeknek a nélkülözhetetlen tárgyakkal való felszerelése alakjában. Leírja azután Deseő Ádám a Körös mellett fekvő intézeti gazdasági földjének fekvését s alkatát. Az egy nagyobb körösi szigeten fekszik, ahol csakugyan mindenféle talaj található. Van ott szántóföld, rét, nádas, kákás, szittyós, de székes terület is. Ez utóbbin vagy semmiféle, vagy csak hasznavehetetlen fű nő. Már azelőtt Thesedik nagy buzgalommal és sikerrel javította ezeket a székeseket. Majd a tanintézet épületét írja le. Annak homlokzata nagyon szabályos és sok ízlést árul el. Igen tágas és terjedelmes. Az idegen szemlélőt meglepi, sőt csodálatba ejti az, hogy egy egyszerű néptanító, akinek bizony igen kevés jövedelme van, miképp emelhetett az állam és a községi lakosok jelentősebb segítsége nélkül oly — legalább 18—20.000 forintba került — házat, mely nemcsak nagyméretű, hanem elegáns is és becsületére válnék bármelyik nagyobb földbirtokosnak.

De magánál az épületnél jobban meglep az annak három tantermében oktatott ifjúság. Azok elsejében a kiküldöttek vagy kétszáz 5—7 éves leánykát láttak, akik minden hozzájuk intézett kérdésre a gyermekek kötelességeiről szüleik, a felsőbbség, az uralgó, az Isten és önmaguk iránt szerény nyíltsággal és szabatosan megfeleltek. A második tanteremben valamivel több 7—11 éves leánykákat találtak. Azok, köztük jómódú szülők gyermekei is, rokka mellett, igen derült arccal ültek, és gyapjúból oly fonalakat eregettek guzsalyaikból, melyeket csak felnőtt és begyakorlott munkásoktól várna az ember. Ezek a leánygyermekek a gazdálkodás- és háztartásra vonatkozó már meglehetősen haladott ismereteket mutattak fel. Mindnyájan meggyőződtek arról, hogy ebbe a cseperedő új nemzedékbe az erény és a munka szeretetét csepegtették bele. A harmadik teremben 6—11 éves fiúkat találtak, akik nem vonakodtak szintén fenni. Megkérdeztetvén, teljesen kielégítő feleleteket adtak az iparról és gyárról, s minden irányú kötelességeiket a maguk egyszerű szavaival, de igen találóan mondták el. Egy más, tehát a negyedik nagyobb szobában sok-sok számozott apró fiók a gyermekek által termelt árúk elhelyezésére szolgált, melyeket,

ha bizonyos mennyiségre gyarapodtak, megvizsgálás végett egy más helyiségbe vittek át. A jó munkát készítőket azután jutalomban részesítették, hogy az igyekezetet fokozzák bennök. A fonalak megfestés végett az emeletre jutottak. A festőmesternek (a vállalkozónak) ott volt a lakása is egy tanítóé mellett. — Szemle tárgyát képezte a hat holdas kert is. Ezt az uradalom tizenkét évvel ezelőtt engedte át Thessediknek. Azelőtt szintén mocsaras és teljesen használhatatlan székes terület volt. Most több ezer bőven termő, nemesített gyümölcsfa állott rajta, melyek gyümölcseit a tulajdonos a küldöttségnek bemutatta. Sok eperfája a selyemtenyésztés céljaira szolgált. Ennek eredményes voltát a felmutatott selyemszövetek és az a hiteles adat bizonyították, mely szerint addig tizenkét mázsa selyemgubót szállítottak a budai gyárba. A méhészetet, melyet harmincz kaptár képviselt, szintén bemutatták. Szép volt a luczernás és a vetett füvű kaszáló is. Az intézet istállójában 12 ökröt találtak, melyek állandóan ott takarmányoztattak. A teheneket háromszor fejték naponként.

Érthető, ha a szemle után a küldöttség a tanintézet jelentőségét és megszilárdításának fontosságát vallotta, és hogy a kamarai prefektus a jelzett célra az Orosházához közel fekvő Földvár kincstári pusztának egy nagyobb területét javasolta átengedni és pedig felerészben ingyen, felerészben pedig méltányos haszonbér fejében. Részletesen kifejti végül jelentésében, hogy ez miként, mily kikötések mellett volna eszközölhető.

Miután ez a jóakarató javaslat nem fogadtatott el, mert a m. kir. udvari kamara nem járult hozzá, ezekről a feltételekről kár lenne itt beszélni. Egy adatot azonban érdekesnek találók kiemelni. A prefektus a bérbe adandó terület haszonbérére nézve azt írja, hogy a földvári pusztát akkor átalányösszegért adták hosszabb időre haszonbérbe, de azt a részt az úgy is nemsokára lejáró szerződés által eddig biztosított kincstári bérlőtől meg lehetne kapni, és magyar holdanként azért az így visszaveendő földért a mostani bérhozadék mellett nem járna több, mint 30 krajczár. A jelentést tevő prefektus jóakarata annyira ment, hogy még a füvest is átadatulni javasolja, mert az ott nyerhető vesszőkkel demonstrálni lehetne a vízvédelmi gátak készítésénél való felhasználásuk módját. Bizonyára ezt is Thessedik adta be neki.

Amint említettem, ez a jóakarát a konkrét cél szempontjából kárba ment, mivel az udvari kamara hallani sem akart akkor kincstári terület átengedéséről.

Időközben Szarvas mezővárosa is megváltoztatta álláspontját. A m. kir. udvari kamara harmadíél év mulva, 1795. évi április 24-én, felel e felhívásra és kifejti, hogy ha legalkalmasabb lenne is a földvári kincstári pusztá egy megfelelő része a szóbanlevő célra, azonban Szarvas mezőváros most a cserébe már nem hajlandó bele-menni, s közlegelőjének szóban volt részét nem adja, sőt a gazdasági intézettől támogatását egyáltalán megvonja. A helytartótanács tehát megint azt véleményezte, hogy a nagyvárad tanu-lmányi igazgatósághoz felhívás intézendő, adna Békés vármegye törvényhatóságával folytatandó tárgyalás után véleményt az iránt, hogy a nevezett gazdasági tanintézet állandósításának ezt a fel-merült akadályát miként lehetne elhárítani? Egy év mulva jelenti a helytartótanács a felségnek, hogy egy bizottság ment ki az ügy megvizsgálása végett Szarvasra, de ott semmit sem érhetett el, mert a község ragaszkodott elutasító magatartásához. Kényszerrel e részben annál kevésbbé lehetne célzt érni, mert maga Thessedik is beleegyezett abba, hogy a községi támogatás töle megvonassék. Ellene ugyanis mindenféle magánérdekű machináció indult meg és ő ezt a békétlenséget meg akarja szüntetni. Ő a gazdasági okta-tást majd a saját kertjére és a földesuraság részéről közvetlenül neki átengedett és általa megjavított kisebb területre szorítja.

A nagyvárad tanu-lmányi igazgatóság és Békés vármegye ezek után azt javasolják, hogy az annyira hasznos és érdemes férfúinak valamely közalapból nyújtsanak oly mértékű támogatást, mely őt az egész országra nézve üdvös működésének tovább folytatására képesíti. A tanintézet mindenféle ilynemű üzelmekkel szemben köz-hatóságilag biztosítandó. Az iparoktatás továbbvitele érdekében neki anyagok beszerzésére és egy szövészeti művezető fizetésére pénzsegély nyújtassék, a gyulai földesuraság által átengedett te-rület pedig az ő céljaira ezentúl is meghagyassék. Ha pedig a tan-intézet nyilvánossá tétetik, Thessedik hajlandó annak egész fel-szerelését és szakkönyvtárát méltányos árért átengedni.

A helytartótanács azonban megállapította, hogy miután Szarvas az intézet támogatásának beszüntetését nemcsak kimondta, hanem

azt tényleg meg is tette, ennél fogva a tanintézet így tisztán Thessedik magánvállalatává és üzletévé lett. Ebből a közhatóságnak kellemetlenségei lehetnek. De mivel Thessedik roppant fáradsággal, áldozatkészséggel és szakértelemmel egy valóban közhasznú, a nagyváradi tanulmányi igazgatóság, Békés vármegye, sőt az egyetem emberei által is ilyennek elismert tanintézetet létesített, javasolja, hogy annak további fennállását biztosítani kell. Annak tehát 5490 forintnyi anyagi segély nyújtandó, de úgy, hogy azt, amint csak teheti, az intézet, illetve Thessedik, a tandíjalapnak kezdje lassankint visszafizetni. Hogy a gyulai földesúr területe az intézetnek megmaradjon, evégből közre kell működni. A felszerelés megváltásáról pedig csak akkor legyen szó, ha az intézet valamikor tényleg nyilvánossá fog tétetni. Hogy ez megindíttassék, minden tankerületből tanulók küldessenek oda, akik ott gazdasági oktatásban részesülvén, ismereteik közlésével vidéküknek hasznos szolgálatokat tehessenek. Két évig tanuljanak ott és a Thessedik által kiállítandó bizonyítvány alapján a tanítói állások betöltésénél előnyben részesüljenek. A sikeresen tanulóknak évi 80 forint segítség adandó. Ez a népiskolai oktatásnak mindenestre csak javára fog válni. Különben ezt a kedvezményt a nagyváradi Salamon-féle árvaház növendékeire is ki lehetne terjeszteni. A felekezeti féltékenység megnyugtató végett pedig tudatni kellene az ágostai hitvallású evangélikus egyházi hatósággal, hogy ennek a tanintézetnek felügyeletével hitsorsosaik közül valaki és nem a nagyváradi tanulmányi igazgatóság fog megbízatni.

Thessedik azonban megsokalta a renyhe folyású eredménytelen tárgyalásokat és költséggel sem bírta már a sajátjából, azért egy megint nála járt bizottságnak az 1794/5-diki tanév végén kijelentette, hogy az intézetet bezárja. Az három és fél évig szünetelt is.

Ennek akkor szélesebb és a felsőbb körökben is konsternáló hatása volt. Az illetékes tényezők nem szüntek meg vele tovább foglalkozni. Ilyen bizottságok, mint láttuk, azelőtt is jártak Szarvason. Egy 1792-ben május hó 9-én és 10-én vizsgálta meg az intézetet. Majd később 1793. évi január hó 23-án és március havában felsőbb felszólításra Thessedik maga nyújtotta be Ő Felségének betekintés végett a tantervét és módszerének leírását.

Mint emlékirataiban mondja, erre 1798. évi július hó 10-én, jó későn oly értelmű királyi leiratot kapott, hogy ez a módszer mind az egyetemen, mind az akadémiáknál bevezetendő. De a leirat kézbesítése idején a gazdasági tanintézet már, illetve még nem működött. Ugyanazon év augusztus hó 10-én nyújtották át neki I. Ferenc király már említett dicsérő oklevelét és a huszonhat aranyat nyomó érdemérmét. A Berzeviczy Gergely elnöklete alatt Schedius híres tanár jelenlétében összeült konventi delegatio is helyeselte tantervét épp úgy, mint a tanügyi bizottság. Az is füleiben csengett, amit neki már II. Lipót király személyesen mondott, hogy Magyarország sohasem fog ily gyakorlati gazdasági és ipariskolák nélkül a többi művelt államok sorába emelkedni.

Mindez felbátorította és megint hajlandónak mutatkozott az intézet vezetésére, sőt annak czéljaira a sajátjából is áldozni. A kancellária előbb a helyzetről mintegy tudomást sem véve, jelenti a királynak 1796. évi augusztus hó 9-én, hogy felsőbb meghagyás értelmében Mitterspacher Lajosnak, a mezőgazdaságtan egyetemi tanárának véleménye a szarvasi iskolában alkalmazott módszerre vonatkozólag bekívántatott. A nevezett egyetemi tanár arról nagyon kedvezően nyilatkozott: „*Practica docendi methodus per praeſatum Professore non tantum probabatur, sed ultro etiam declaratum exstitit: hanc praeticam docendi Methodum ea omnia ordinate complecti, quasi seu fingendi rusticae pubis animis, seu pro formanda a teneris unguiculis per exercitium et corporis habitum dexteritate ad meliorem industriam sufficient, sunt que necessaria. Demum perstringebat et iam differentia, que inter instructiones economico-practicas szarvasienses, ac illos, quae ad Universitatem traduntur intercedit.*”

(Az előbb nevezett tanár a tanítás módszerét nemcsak helyesli, hanem önként még azt is kijelenti, hogy az a gyakorlati tanmód-szer mindent felölel, ami a paraszt serdülő gyermekek képzéséhez, azok gyakorlat útján való testi ügyességének és szorgalmának kifejlesztéséhez elegendő és szükséges. Végül kimutatta azt a különbséget, mely a szarvasi gyakorlati gazdasági oktatás és az egyetemi tanítás között létezik.)

A kiküldött deputatio minden erejéből igyekezett Szarvas községét elhatárolásának megmásítására bírni, de törekvése

meddő maradt. Ötvenesi Lovász Zsigmond, Békés vármegye főispánja Új-Aradon 1797. évi december hó 28-án kelt jelentésében említi, hogy a gyulai földesuraság a hat holdon kívül a mintegy 39 holdnyi Thessedik által megjavított földet hajlandó neki tehermentesen élete végéig, feleségének pedig a jobbágyi tartozások felének fejében átengedni. A közbenjárás tehát sikerrel járt e tekintetben. De Szarvast nem lehetett elhatározásának megmésztására bírni.

A kancellária 1798. évi április hó 20-án kelt felség-felterjesztése azt mondja, hogy Szarvas már kezdi restelni a maga elhatározását s midőn az újabb vizsgálat tárgyává tétetett, akkor úgy nyilatkozott, hogy azt az iskolát fel akarta építeni, de Thessedik sokkal költségesebb épületet emeltetett, mint amilyen iskolának kell és hogy abból az intézetet azért távolította el, mivel az tapasztaltatott, hogy abban a gyermekek minden más tantárgy elhanyagolása mellett főleg a szövés megtanulásával foglalkoznak.

Azonban Szarvas községe újabb megkérdezésre megint csak azt jelentette ki, hogy korábbi nyilatkozatához tovább is ragaszkodik. A tanulmányi kerületi igazgató jelentése szerint ez az ellen-szenv a másik evangélikus lelkésznek a praesbyterekre gyakorolt ádáz befolyásának tulajdonítható, amitől Thessedik annyira megijedt, mert lelkészi állásának elvesztésétől félt, hogy kijelentette, miszerint ő most már semmi mást nem akar, csak békét és nyugalmat a maga és családja részére.

A kerületi tanulmányi igazgató azt gondolta, hogy az evangélikus népiskolának attól való elválasztása után a gazdasági az ő felügyelete alá lenne helyezendő. Thessedik továbbá utasítandó, hogy az evangélikus előljáróság azzal a vádjával szemben, hogy a gyártást az elemi és más oktatás elébe teszi és az ifjúság tanítását in sacris et profanis elhanyagolja, ezentúl a gazdasági és ipari oktatást csak mint rendkívüli tárgyat kezelje, nehogy hitsorsosainak újabb panaszokra alkalmat nyújtson és így a korábbi bizalmat intézete és saját maga iránt helyreállíthassa. Ami pedig a módszernek és a fegyelemnek ellenőrzését illeti, az ne a tanulmányi igazgatóságra, hanem mint azelőtt, ezentúl is csak evangélikus férfiakra kell bízni. Mig mindezek az intézkedések elintéztetnek, addig az intézet mint Thessedik magániskolája álljon fenn.

A még szükséges terület a szomszédos mezőtúri határban lenne haszonbérlet útján megszerzendő. Azon könnyű anyagból olcsó épületek emelendők, hogy a gyakorlaton levő ifjak a gazdaság területén lakhassanak. 1798. évi december hó 14-én Ferencz király sajátkezű aláírása által mindenben ratihabeálta a kancellária javaslatát. Ez pedig tudomásul vette, hogy Thessedik részletes tervet mutatott be az előadandó tárgyakra és a tanrendre nézve. Egyúttal kiemeli a közre az intézet fenntartásából származó előnyöket s ajánlja, hogy az 1799. évi március hó 26-án nyilják meg újra. Thessedik három tanítót akar abban alkalmazni. Ezek fizetésének fedezetét első sorban a tandíj képezze, 600 forint szükséges egy már jóváhagyott extravillánus épület emelésére. Szarvas városától 12.000 forintért meg kell venni az iskola épületét. A tanulók öt osztályba sorozandók. Azok mindegyikének alacsony tandíjait is specifikálja. Az ötödik pontban azt javasolja, hogy a tanulóktól a német nyelv ismerete követeltessék. A kikölcsönzött könyvekért heti díj vétessék. Továbbá javasolja, hogy a földesurak ott a saját költségükön maguknak alkalmas gazdatiszteket képeztezhessenek. A kancellária igen aprólékos és ma nem fontos, nem is érdekes tárgyalás után, kifogásolja Thessedik Sámuelnek azt a kívánságát, hogy ebben az intézetben csak németül tanítsanak, mert akik e nyelvet nem bírják, megfosztatnak az ott előadott tárgyak megtanulásának alkalmától. Sőt, ha ez az országban közzététetnek, a honpolgárok elidegenülnének ez intézettől. Tehát így oly tanítókat kell felvenni, akik a tanulók anyanyelvét értik s azon az elméletet és gyakorlatot tanítani képesek. Ez nem is kivihetetlen, hiszen maga Thessedik németül, magyarul és tótul tud, sőt úgy találtatott, hogy a tanítók is legalább németül és magyarul beszélnek (*cum et ipse Sámuel Thessedik non solum germanicam, sed et hungaricam et slovanicam linguam calleat, at etiam docentes harum et adminus germanicae, et hungaricae simul guaros inveniri possit*).

Azután szó van arról, hogy az ily intézetnek az egyetem mellett való felállítása aránytalanul többbe kerülne. Továbbá fel-
említetik, hogy Thessedik arra is kötelezte magát, hogy a székes
földek javítását folytatni fogja. Még egy érdekes mozzanat van
e kancelláriai felterjesztésben. Thessediknek arra a kívánságára,

hogy az intézetből a játék és ivás szenvedélyének hódoló tanulók kizárandók lennének és hogy csak oly tanulókat legyen köteles fölvenni, akik egészséges voltukat orvos (chirurgus) tanusítványával be tudják bizonyítani. Ezt a kancellária kifogásolja, mert az sokakat el fog az intézettől ijesztani, cum utique nemo libenter per chirurgum se visitari faciat. Stabit caeteroquin in potestate dicti Thessedik qua directoris, eos ex schola hac remove et excludere, quos contagiosi morbo infectos esse deprehenderit. (Mert hiszen senki sem hajlandó magát orvos által megvizsgáltatni. Különben Thessediknek mint igazgatónak hatalmában áll, hogy elmozdítsa és kizárja azokat, akiket ragályos betegségben szenvedőknek talál.) Hozzájárul a Thessedik és a helytartótanács abbeli javaslatához, hogy a tanintézet 1799. évi március hó 26-án nyilják meg, annak különös hirdetése után, hogy a tanulók saját anyanyelvükön fognak oktatásban részesülni. A hirdetés úgy a hetilapokban, mint a helytartótanács útján hivatalból is megejtessék. A kancellár akkor gróf Pálffy Károly volt.

Ezidőtájt Thessedik egy munkájának (An das Ung. Publicum) hatása alatt megint erőlesebben kezdtek folytatni a tárgyalást arra nézve, hogy az állam — vagy helyesebben akkor még a fejedelem — támogatásával miképp lehetne az intézetet életre ébresztetni. Van továbbá ezirányban Thessediknek két kézírata, melyekben ő annak feltételeit tüzetesen felsorolja. Mind a két kézirat 1799. évi május 31-én kelt Szarvason. Az egyikben a magyar honfiakhoz fordul. Felhívja őket az adakozásra és igen részletesen elmondja, hogy mire lenne égető szükség: terület Szarvas közelében, kellő épületek, felszerelési tárgyak, bizonyos fontosabb tudományos könyvek. Mindehhez pénz kell. Igaz, hogy a pénzhiány nem bántja a magyar közönséget, de adjanak garasokat és forintokat azok, akik ilyenekkel rendelkeznek. Itt az ideje, hogy a pénzhiány okait vizsgálják és megállapítsák. Ezek legfőbbike pedig az, hogy sem a mező gazdálkodás, sem az ipar terén nem ismerik eléggé a jólét megszerzésének eszközeit és módjait. Ezt nem *megmondja*, de *megteszi* és *hatályosítja* a szóbanlevő intézet. Hoc ipsum est, quod institutum non loquitur, sed agit et operatur.

A másik kézirat tulajdonképp újabb beadvány a magyar udvari kamarához. Ebben Thessedik hivatkozik arra, hogy a pécskai

kamarai prefekturátus hozzá egy leiratot intézett. Az mondatik benne, hogy az általa most kért bodzási (aradmegyei) pusztát, melynek hozadékára a kincstárnak nagy szüksége van, nem kaphatja meg az iskola czéljaira, de hajlandó vele tárgyalni és esetleg szó lehet a Kisperég, Székesegyháza és Pitvaros nevezetű puszták részben való átengedéséről. Thessedik e hosszabb emlékiratában kifejti, hogy azokat ő miért nem használhatná. Azt mondják, hogy Bodzást, mely talajánál és fekvésénél fogva alkalmas volna, nem kaphatja meg, mert arra a lótenyésztés emelése végett van szükség. De hiszen a gazdasági ismeretek terjesztése kihat a lótenyésztésre is. Az említett többi puszták mind oly messze vannak Szarvastól, hogy onnan a tanulókat és gyakorlókat csak tetemes költséggel és idővesztéssel lehetne oda koronként kiszállítani. Ha a tervezett újabb gazdasági tanintézetnek, mely kisméretű nem lehet, csak 100 adeptusát vesszük is számításba, mindenki beláthatja, hogy azoknak ide-oda való gyakori fuvaroztatására gondolni sem lehet. Ezt azután számszerűen is bebizonyítja. Ugyancz áll az iparoktatásra nézve is. Mi lenne tehát a teendő? Ő, ha már Bodzáról nem lehet beszélni, akkor egy csere keresztülvitelét ajánlja. Szarvas határában van a Csabacsüd nevű puszta. Ennek birtokosai a Rosty-, Rudnyánszky- és Mondbach-családok. A kamara engedje át a felajánlott kincstári területeket ezeknek. Reájok, de a kincstárra nézve sem volna ez a birtokcsere előnytelen. Mindezt behatóan tárgyalja és kimutatja, hogy ezt az utat követve, el lehetne érni a kívánt czélt. Ezeket a napvilágot még nem látott kéziratokat is eredetiben közlöm a mellékletek között.

Azonban ez a felvetett gondolat sem valósulhatott meg, mert hosszas huza-vona után a magyar udvari kamara 1801. évi márczius 31-én azt a véleményt terjesztette fel, hogy szerinte sem Földvár, sem Bodzás, de egyáltalán semmiféle kincstári birtok sem engedhető át, mert az azokból befolyó jövedelemre égető szüksége van a kincstárnak. És ha a szarvasi gazdasági és ipari gyakorlati tanintézet megszilárdítására áldozatot akarnak hozni, azt másként tegyék. A tanügy nem kamarális dolog, hanem politikum. Leghelyesebb volna ezért a pénzt a tanulmányi alapból venni és kellő megállapodások mellett a Thessedik rendelkezésére bocsátani, úgy, hogy ő abból földet béreljen és az általa folytatandó gazdálkodás

révén elérhető tiszta jövedelem folyjon vissza a tanulmányi alapba. Tényleg bizonyos, elég csekély (1.300 frt), összegű fejedelmi pénz-segítségben részesült is a tanintézet. Ez adott jogot a felettes hatóságoknak arra, hogy az alkalmazott tanerők javadalmazásába, helyettesítésébe beleavatkozzanak és az előmenetel mértékét tanusító évi vizsgálatokon kiküldötteik útján észleltekről a felsőbb-ségnek jelentést tegyenek. Miután a nagyváradai tanulmányi igazga-tóság újfent véleményes jelentéstételre szólíttatott volna fel és a tanulmányi alap további segélyezésére képtelennek találtatván, 1802-ben szóba került az, hogy mivel az Alföldön a kért földterü-letek egyikét sem lehet neki átengedni, nem volna-e hajlandó Thessedik a maga intézetével valamelyik aradmegyei hegyvidéki kincstári birtokra, névszerint Pankotára átköltözni. Akkor ugyanis a modenai herceg volt birtokai Aradmegyében, sem Kisjenő, mely 1820 táján került József királyi herceg nádor birtokába, sem a pan-kotai uradalom, mely később báró Dietrichnek jutott, nem voltak még eladományozva. Ott tehát létezett még elég föld, melyet nem tudtak úgy hasznosítani, mint az arad- és csanádmegyei egymással határos nagyon termékeny pusztákat. Ezeken ugyanis örmény haszonbérlok igen nagy és dús legelőkön göbolyókben szarvas-marhákat tartottak, hízaltak és azokat Bécsben s más nyugati piaczkon jó haszonnal tudták értékesíteni. Ők ott igen jelentékeny vagyonokat szereztek, ennél fogva pontosan is tudták a holdanként nem éppen nagy, de rengeteg területeken mégis sokra rúgó haszon-bért fizetni.

Szó volt ekkor továbbá Ménesről, Borosjenőről és Nagyzerind-ről is, mint olyan helyekről, amelyek határában sok eléggé nem jövedelmező birtoka volt a kincstárnak.

Thessedik erre az ajánlatra a leghatározottabban nemmel vála-szolt. Ő — amint láttuk — másképp gondolta a segítséget. A kan-cellária ezen nyilatkozatok után megfontolta azt is, hogy a gazda-sági intézetet nem lehetne-e az egyetemi alaphól fenntartani? De akkor természetesen azt az egyetemmel kellett volna szorosabb kapcsolatba hozni, ami nem is lett volna szerinte másképp sem hát-rányos, mert annak ez esetben sokkal szélesebb körű, egyetemesebb hatása lehetne. De ezzel mint formasierinti javaslattal nem lépett föl, hanem azt az előterjesztést teszi a királynak, hogy (most már

ki tudja hányadszor) tanulmányoztassék, vajjon Thessedik tanintézetének minő befolyása volt a környék gazdálkodásának emelésére, és van-e alapos remény arra, hogy ez a hatás a jövőben még nagyobb és még szélesebb körű lehet? Miután pedig ennek megítélésére senki sem illetékesebb, mint gróf Festetics György és azok az egyéniségek, akiket ő a keszthelyi hasonló tanintézet felvirágoztatása érdekében alkalmazott, a kancelláriának előzetes és tiszteletteljes véleménye szerint szólíttassék fel tehát a nevezett gróf, hogy a keszthelyi intézet köréből egyik-másik emberét magához vévén, vizsgálja meg és tegyen jelentést arról, hogy a szarvasinak fejlesztéséhez mi szükséges és az mennyi költségbe kerülne? Hogy a múlt század elején a központi kormányzat mily tehetetlen és eszmészegény volt, azt ez a példa is igen világosan és csattanósan bizonyítja. A Georgicon létesítőjéről kellett volna annak a tanintézetnek létfeltételeire nézve felvilágosítást kérni, amelynek alkotóját pedig — miként láttuk — évekig nagymértékben meg Festetics használta fel arra, hogy a maga tanácsával és részletes útmutatásaival hozzájáruljon az övének megalapozásához. Ezt a valóban groteszk javaslatot első Ferencz a magyarországi ügyeket az ő számára szintén előkészítő Staatsrath tanácsára (ennek idevágó iratát a mellékletek közt közlöm) nem is fogadta el, hanem az 1802. évi április hó 23. kancelláriai reprezentáción ezt a legfelsőbb elhatározást írta alá:

Fine investigationis eorum, quae cancellaria intuitu hujus Thessedikiáni Instituti proponit, Superior Studiorum Director Magno-Varadiensis Tokody exmittendus est et circumstantialis ejusdem Relatio Mihi suo tempore proponi debebit, cum autem studium Rei Rusticae penes Pestensem Universitatem practicum etiam reddere constituerim Cancellaria Professorem Mitterspacher via Consilii audiendum eatenus disponere, Planumque subinde erigendi hujus Instituti, in quo ad concomitantes quosvis circumstantiose rite reflectatur, mihi exhibere non intermittat.

Franciscus.

(Annak kiderítése végett, amit a kancellária ezen Thessedikiéle intézetre nézve javasol, Tokody nagyváradi felsőtanulmányi igazgató küldendő ki és jelentése a maga idején terjesztessék

elém. Minthogy a mezőgazdaság tanítását a pesti egyetemen gyakorlatvá is akarom tenni, a kancellária időközben hallgassa meg Mitterspacher tanár véleményét, melyben az összes vele kapcsolatos körülményekre tekintettel legyen és azt nekem bemutatni el ne mulassza... (Ferencz.)

Az uralkodó kicsinyességének jellemzésére szolgáljon a következő eset. Ekkor történt, hogy az egyik tanító, Skolka András, a szarvasi intézetnél elfoglalt állásáról lemondott. Felszólították Thessediket, hogy helyébe másnak meghívását hozza javaslatba. Ezt ő az ügyiratoknál található beadványa szerint megtenni vonakodott, mivel nem tudja az intézet jövőjét s neki az eddigi tanítók ellátása, a Josephié, a Skolkáé és a Bretschneideré nagyon sokba került. Mióta a tárgyalások folynak, neki folyton újabb és újabb kiadásai vannak, melyeket már alig képes fedezni. Nem is lehet az ilyen ritka ismeretekkel bíró urakat akárhogy dotálni. Négy év óta szolgáltat ő mindent és azért majdnem semmiféle kártalanítást sem kapott. Nagy aggodalommal néz a jövőbe, mert minden igyekezete, buzgalma és áldozatkészsége kárba vész. Az intézet anyagilag a levegőben függ. A tanítók és tanulók szükségletei az emelkedő árak mellett egyre szaporodnak. Nem marad részére más hátra, mint-hogy újból szorgalmazza az intézetnek végre reális támogatását és anyagi szilárd megalapozását. Ennek a négy év óta várva-várt végelhatározásnak minőségétől függ az iskola jövője.

A kancellária minderről jelentést tesz a királynak és igen-igen alázatos kifejezésekkel kéri őt, esedezik hozzá, hogy az intézet megmentése érdekében rendelkezék, és pedig egyelőre úgy, hogy Thessedik Sámuel a helytartótanács véleményéhez képest szólíttassék fel, hogy Skolka András utódát késedelem nélkül hívja meg és a felmerülő költségeket neki térítsék meg. A király erre ezt az elhatározását adta ki 1802. évi november hó 5-én: *Consilii Locumtenentialis provisoria dispositio servit pro statu notitiae, ad provocatam vero per cancellariam Propositionem Resolutionem meam iam elargitus sum. Franciscus.*

(A helytartótanács ideiglenes intézkedése tudomásul szolgál; a kancellária által ajánlottakra nézve elhatározásomat már kiadtam. Ferencz.)

Skolka András ugyanis Pozsonyba ment és ott jobb és biztosabb állást kapván, nem is tért vissza többé soha. Thessedik kérdi, hogy mi történjék annak a fizetésével. A helytartótanács azt határozta, hogy a dezentornak (officium deserendi) azt nem lehet kiadni, hanem Thessedik az új tanár fizetésére fordítsa. Ez újból alázatosan sürgette az intézetre vonatkozó döntést. Ezt a kérelmet a helytartótanács a kancelláriához 1802. évi december 21-én József nádor aláírásával felterjeszti. A Staatsrath útján ez a királyhoz 1803. február 4-én kerül.

Az idevágó hivatalos tárgyalásnak ezzel vége szakad, legalább is a gazdasági és ipariskolára vonatkozó ügyiratokban további nyomára nem akadtam, jeléül annak, hogy a franczia háború ügy a kincstárt, valamint a fejedelmet teljesen igénybe vette s oly nagy jelentőségű dolgokra sem volt áldozni valójuk, amilyen a szóban levő tanintézet volt. Thessedik még három évig a csekély subventióval kénytelen beérni és a magáéból évről-évre sokat áldozni. Annyit költött rá — 17.000 forintot — amely összegnek kétszeresével Harruckern egész Békés vármegyét kapta volt meg. Intézetét önfeláldozással szeretvén és annak fontosságától át lévén hatva, azt, míg csak lehetett, nem hagyta cserben.

Gyakorlatias tanmódszere sokaknak tetszését megnyerte. Némely év téli hónapjai alatt 900-nál jóval több kisebb-nagyobb tanítványa is volt, akiket ügyes beosztással úgy foglalkoztatott, miként már a történeti adatok előterjesztése során említém. A különben terjedelmes, de aránylag szűk iskolai épületben ez csak úgy volt lehetséges, hogy benne a paraszt és polgári gyermekek nem szerint elkülönítve (tehát nem volt híve a coeducationnak!) a mintegy hatvanféle munkát egymásután idő és körülmények szerint, a tanítványok testi és lelki képességeihez mértén, különböző tanítók vezetése alatt végeztek. A kisebb gyermekek az olvasókönyvet használták, a nagyobbak, t. i. a szemináristák és a gyakornokok a földrajzot, a természetrajzot, a természettant, az emberi test ismeretét, a diaethetikát, a polgári építészetet, a rendészetet, a pénz- és kereskedelmi tudományt, a technológiát, a gazdaságot, a vegyülettant és neveléstant tanulták. Mindezen munkáknál idő- és helykörülmények határozták meg a kellő eszközök alkalmazását. Lélektanilag járt el Thessedik: tanítványait állan-

dóan megfigyelte és azok ártalmas ösztöneit csillapítani igyekezett. A rétséget, az unalmat, a káros magányt, a haszontalan idővesztegetést, az erkölcsrontó fecsegést, a játékoságot, a veszekedést, féktelenséget, illetlenséget stb. kerültette tanítványaival és arra is figyelt, hogy a (ma annyira elterjedt) mastupratiót ne gyakorolják. Szóval egészen természetes erkölcsi és nemzetgazdászati nevelést kívánt adni. Emellett az egyesek hajlamainak és viszonyainak megfelelő reális oktatásban részesültek. Oly rendszere és módszere volt, melyet annak idején, különösen 1791. évi utazása alkalmával Gothában Beckerrel, Schnepfenthalban Salzmannel, Jenában Schützellel, Erlangenben Seillerrel, Kupferzellben Mayerrel és Pozsonyban Sztrecskóval közölt s azok bírálata alapján itt-ott módosított. Tervét alapjában valamennyien helyeselték. Különös jellemvonása annak a váltakozás és az egyénítés volt. Míg az első osztálybeli tanulók — miként láttuk — a tanteremben tanultak, addig a többiek a dolgozótermekben és a raktárakban, vagy az évszak szerint a kertben és a mezőn voltak elfoglalva. A felváltás bizonyos turnus szerint történt. A folyosók a zajosabb munkának, az esztérgályozásnak és tisztításnak voltak fenntartva.

Az általa alkalmazott tanárok és családjának tagjai is buzgón közreműködtek vele, és vagyonát sem kímélve, lehetőleg mindent megszerzett az intézetnek. Ez ment egy darabig. Volt is eredménye. A tanítványok különböző irányban kiképezve hagyták el az intézetet. Elég gyakorlati ismerettel bírtak arra, hogy jövendő pályájukon a saját lábukon állják meg helyüket. Elve volt: *Quem te Deus esse jussit, qua in re tu locatus es, hoc disce, hoc age* (amivé lenned Isten parancsolá, ahová helyeztetél, az annak megfelelőket tanuld és cselekedd).

Kísérleteivel bebizonyította, hogy az istállózás, a gyümölcs- és egyéb fák nevelése, a méhészet és selymészet, az élősövény stb. nálunk is lehetségesek és sikerrel, sőt nagy haszonnal taníthatók és alkalmazhatók. Az ipari ismeretekre is eredménnyel tanított. Tanítványai rövid idő alatt megtanultak fonni, szőni, a szöveteket kezelni, a nyersanyagot kellően felhasználni, tépést csinálni stb. Nagymennyiségű kész árút adhatott a piacra. Ennek árából a tanulókat is részesítette és az ebbeli berendezésekre a sajátjából közel 5600 forintot költött. Gyönyörű könyvtárt gyűjtött össze a

maga pénzen és csak egyes ismert előkelő hazafiak ajándékozták meg felszólítására némely nagyobb terjedelmű szakművekkel. Megtakarított aranyait és tallérait örömmel adta oda jó könyvekért, melyek minden szakot képviseltek. Sokszor csak azért költött reájok, hogy azokat a tanítóknak és tanulóknak használatra átengedhesse. Azok olvasása is az ő útmutatása szerint ment végbe. Éppen ez tette lehetővé, hogy sok tanítványa meglepő rövid idő alatt ügyes és kitűnő szakemberré képezte ki magát az újabb gazdaszat különféle ágaiban. Ezt a könyvtárt az intézet megszűntével kénytelen volt eladni.

Az intézetének újonnan lett felállítása után letelt hét esztendő alatt 64 szakavatott tanítót és gazdatisztet képzett ki. Midőn azonban látta, hogy annál a csekély anyagi támogatásnál, melyből az igazgató csak 400, a rendes tanárok 300, a gyakornokok 100—120 írt nyomorult fizetése került ki, többet nem kaphat, midőn meggyőződött arról, hogy sem a fokozódó szükségletnek megfelelő helyiségre, az egyre égetőbben szükséges könyvtárgyarapításra és a további felszerelésre nincs alap, földet sem kaphat, melyen az előhaladt gazdaságtan érdekében kísérleteket tehetne, intézetét 1806. évi október havának utolsó napján beszüntette.

Emlékirataiban erre nézve azt mondja: „Ekképpen a 25 évig oly nagy költséggel és fáradsággal tett és már több évi tapasztalás által kipróbált, de a közönség által csak részben ismert és gyakorlott kísérletek újra megszűntek, az intézettel együtt eltemettettek, úgy hogy tökéletesen igazoltatott egy jeles magyar író és hazafi ez a mondanása:

„Különös ostora Istennek rajtunk magyarokon, hogy a jó igyekezetet gyűlöljük és azt megszületése előtt igyekszünk megfojtani.”

Azontúl a kormányzések Thessedikkel már csak akkor (1807—1809-ig) foglalkoztak, midőn nemesítésének ügyét tárgyalták. De akkor sem adtak neki mást, mint a pusztá czímeres levelet, ellenben üres, biztató szólammal ütötték el attól, hogy Madrizesty aradmegyei községet legalább törlesztésre, vegyes adományként megkapja. Igaz, hogy ez különösen abban az időben szegényes királyi adomány lett volna, de Thessedik biztosan szép és nagy dolgokat — fatermelést és ipart — tudott volna kihozni belőle. Arról minden utánjárásom ellenére sincs biztos tudomásom, hogy

szőleje melyik részén volt az aradi hegyiájának. Csak sejtem, hogy az Mokrán, a mai Apatelken lehetett, mely békéscsabai és szarvasi telepesekből alakult.

Thessediket a szerencse valóban nem vette a szárnyaira soha. Legfőbb alkotása is, melynek oly nagy jövője lehetett volna, dugába dőlt. Talán ő is hibás volt, midőn egyszerre sokat markolt és elfeledte, amit neki pályája kezdetén püspöke mondott, hogy ilyesmibe csak akkor kezdjen, ha megfelelő hatósági és anyagi támogatás van a háta mögött. Talán hiba volt, hogy földműves-, gazdasági, néptanítói és iparosképzést egy kalap alatt akart végezni. De mentik ezt az eljárását a korabeli fejletlen állapotok, melyek mellett még minden hiányzott, mikor mindenre oly nagy szükség volt. Hiszen a nagyobb mezővárosokban sem léteztek iparosok elegendő számmal és az a gazda volt boldog, aki értett az „ezermesterség”-hez. Végre talán hibázott akkor, midőn elutasította magától azt a gondolatot, hogy intézetét Pankotára, a kincstári nagybirtokok ez egyik életre való központjára engedje átvitetni. Ott terménybeli és földterületi támogatásban bőven lett volna része. Változatos gazdaságot is folytathatott és ő maga is boldogulhatott volna gazdálkodása révén, az általa alapított első gazdasági és ipari tanintézetet pedig megmenthette volna a jövőnek és a maga dicsőségének.

De ha ezt teszi, akkor ő nem lett volna az a lelkeszi hivatásában élő fenkölt lélek, aki volt. Így tehát sorsát a körülmények rendkívüli kedvezőtlenése miatt nem kerülhette el. Az a dicsősége azonban megmaradt, hogy ő csaknem vértanuságot szenvedett, üttörő volt, akinek példája már a maga korában hatott, és kellő megértés esetén hatni hivatott a jövőben is. Általán elismertetik, hogy úgy gróf Festetics Györgyöt, valamint Nákó Kristófot ő inspirálta arra, hogy a maguk gazdasági tanintézeteit felállítsák. És valószínű, hogy a magyaróvári gazdasági iskola keletkezésére is befolyással volt az ő kezdeményezése.

Az elsőről volt ugyan már szó a dolgozatban. De a Georgicon nemcsak gazdasági tanügyünk történetében, hanem Thessedik életében is igen fontos mozzanatot képviselvén, arról egyetmást kell még mondanom. Ő ennek létesítésénél tanácsai, írásban alaposan kidolgozott javaslatai és később vezetésében — ottani megjelenése s ülnöki minősége révén — is részt vett.

Ez az intézet 1797. őszén keletkezett, de akkor csak az volt a rendeltetése, hogy a Festetits uradalmi részére alkalmas gazdatiszteket képezzenek ki benne. Azonban — ma gazdasági cselédek lakásául szolgáló — új épülete 1801-ben elkészülvén, azt gróf Festetits György másoknak is megnyitotta, és az ott tanult ifjak számára ösztöndíjakat és jutalmakat alapított. 1801. évi augusztus 23-án József nádor az intézet nagykertjében néhány barátját szántott, saját kezével vezetvén az eke szarvát. A Georgicon alapítója nem kimélte a fáradságot, gondot és költséget, minék folytán tanintézete Európa akkortájt legjobb hasonló iskoláival versenyezhetett.

Thessedik befolyására vall, hogy azt nem az egyoldalúság jellemezte. Két irányban tanítottak benne: tudományosan művelt gazdatiszteket neveltek, és a vele kapcsolatos Pristaldeumban gyakorló jogászokat és gazdasági mérnököket is képeztek. De volt lovász- és vadász-iskolája is. Az, hogy az akkor kapható legjobb tanerőket, aminő Nagyváthy János igazgató és Pethe Ferencz kiváló magyar gazdasági írók voltak, szerezte meg, sőt hogy előbb magát Thessediket kínálta meg a vezetéssel, hogy a jobb hallgatókat külföldre, nevezetesen Thaerhez Möglinbe küldte ki hosszabb időre, hogy intézetét minden szükségessel bőkezűen látta el, szintén a Thessedik által reá gyakorolt hatásra vall.

Ugyanabban az évben, midőn I. Ferencz király személyesen is meglátogatta az intézetet, mondatta ki a gróf egy gyűlés által, hogy Thessediket mint a hazai első gazdasági tanintézet alapítóját kell tisztelni. Megjegyzem még, hogy az érdemes Nagyváthy János, mikor betegsége miatt kénytelen volt az igazgatásról lemondani, nyugalomba vonúlhatott arra a somogy megyei csurgói telekre, melyet hasznos szolgálatainak jutalmául Festetits adott neki. Bizonyára anyagilag Thessedik is jobban jár és eszméit is jobban valósíthatta volna meg, ha a saját abderita híveinek körét a gróf által neki felajánlott igen kecsegtető munkakörrel váltotta volna fel.

A torontálmegyei nagyszentmiklósi rövid életű gazdasági tanintézetet egészen az ő javaslata szerint alapította volt 1800-ban Nákó Kristóf dúsgazdag macedóniai görög új földbirtokos. Thessedik ennek tervét részletesen dolgozta ki és az meg is jelent Schedius „Zeitschrift von und für Ungarn“ című folyóira-

tában e felirattal: „Plan der praktisch Oekönomischen Schule zu N.-Szt.-Miklós, nebst der Erleuchtung des Plans“.

Még a Thessedik életében, 1818-ban, keletkezett a magyaróvári gazdasági tanintézet, amire viszont a Georgicon felvirágzása adott lökést és így közvetve az ő hatásának is volt abban bizonyos része. Igaz, hogy ennek lelke és első igazgatója, denglári Wittmann Károly, a főhercegi uradalom főintézője, maga is olyan szellemű ember volt, mint Thessedik Sámuel. Ez az intézet azonban jó sokáig csak az illető uradalom számára képezett gazdatisztekot.

Thessedik tanügyi és gazdasági oktatási eszméinél sokkal általánosabb és maradandóbb hatásúak voltak azok, melyek a takarmánynövények és nevezetesen a lóhere vetésére és az észszerű rétművelésre vonatkoznak. Ezt sem a szarvasiak szívlelték meg leginkább, hanem azok az ország számtalan más vidékén terjedtek el jobban. Ezt vallja Haan Lajos is Békés vármegye Hajdanáról írt nagy munkája első kötetének 79. lapján. De azt bizonyítja, hogy idevágó műveit a helytartótanács különböző nyelveken sok ezer példányban osztatta ki az ország minden részében. Sikerei a lóheremag termelésével is szembeötlők voltak.

Ő folyton kísérletezett — miként írja — a növények termelésével. Így például ötven évi különböző próbálgatás után meggyőződött a lóherének és vetett fünek rendkívüli hasznosságáról. A lóheremagból maga egy pár követőjével több ezer mázsát termelt. E magot nagyobb mennyiségben szállította az ország minden nevezetesebb városába, Erdélybe, Horvátországba, sőt Bécsbe és 1819-ben Nürnbergbe is. Kisebb mennyiségeket pedig belőle ingyen osztott ki a kisgazdák között. Klasszikus tanunk is van arról, hogy ez az eljárása minő visszhangra talált. Ez a tanu Muikatirovics pesti városi tanácsos, aki egy munkát írt arról, hogy miként lehetne házunkat jóféle hússal ellátni. E munkájának 36. és 37. lapjain utal a békésmegyei példára, melyet a tudós és nagyérdemű Thessedik Sámuel adott, akinek tanításait és útmutatásait követvén, a békésmegyei községek a jó takarmányozás révén a pesti piacot annyi termékekkel látják el, amennyit az egyesült hármias Pestmegye minden községe együttvéve alig tud oda szállítani. Ő is a Thessedik példájának követésére buzdítja olvasóit. — Ennek kétségtelen érdeme tehát, hogy hazánk egyik leghasznosabb takar-

mánynövénye már a múlt század elején, amint a Staatsrath alább olvasható tanúsága is bizonyítja, országsszerte elterjedt volt. Ez magában is emlékszoborra tette volna őt méltóvá.

Hasonlóan hasznosak voltak a fásítás és a gyümölcsfatenyésztés s a selymészet terén elért sikerei, ha azoknak nem is látta annyira örömét. Az a félig vad népesség, mely közt élt, valósággal ellenséges indulattal viseltetett ebbeli igyekezete iránt is. De miként láttuk, a hatóságok is koronként megfoghatatlan gonosszággal bénították meg ez irányú áldásos működését. Ezt műveiben ismértelve elpanaszolja.

Legeredetibb és legmeglepőbb eredményű kísérletei az Alföldön oly gyakori székes területek javítását tárgyazzák. Ebbeli eredményeire is utal irataiban, de azokról a már idéztem hivatalos jelentések is tanubizonytságot tesznek. Jellemző, hogy sem az ő példája, sem annak kétségtelen sikeressége az ő eljárásának általános, vagy legalább igen széleskörű alkalmazását nem vonta maga után.

Tudomásom volt már régebben arról, hogy Thessedik kísérleteinek felújításával dr. Zsilinszky Endre tanár úr foglalkozik Békéscsabán. Hozzá fordultam tehát és kértem, sziveskedjék ebbeli tapasztalatait közölni velem. Becses válaszának idevonatkozó részei így hangzanak: „Én a múlt század 80-as éveit óta gyűjtögetek mindent, ami a Thessedik gazdasági tevékenysége körébe esik, főleg pedig az általa kezdeményezett és nagy eredménnyel folytatott székes-javítással foglalkozom. Művemmel, amelyet az ő kezdeményezésén fellelkesedve, jó régen készíttetek (kizárólag a magyarországi székesekről és azok javításáról), a háború kezdete óta készen vagyok, s csak azért nem adtam ki, mert nem hiszem, hogy manapság a közönség érdeklődne az ilyen téma iránt; no meg azért is, mert egy 300—400 lapra terjedő mű kiadása rém pénzbe kerülne“.

„Thessedik a székesjavítás terén egymaga többet tett, mint amennyit az ő kora óta nálunk összesen történt, nem véve ki a kormány ezirányú összes tevékenységét sem. Ő pozitív eredményeket tudott felmutatni. Az akkori gyulai uradalomtól ingyen kapott silány 6 holdas székesből kitünő földet varázsolt. Ez a ma is meglevő Bakay-kert, jelenleg értesülésem szerint Sziráczky János ügyvéd

tulajdona. Azonkívül 17-féle javítási módot ismert és alkalmazott, melyek közül vagy nyolczat ismertet az ő német nyelven írt dolgozatában a dr. Lübeck-féle „Patriotisches Wochenblatt“ 1804-ik évfolyamában. Minden egyes eljárása helyes, rationábilis és ma is a legtöbbet érő. Egyik eljárása volt a földkeverés, amit dr. Sigmond informálói után „lúgozás“-nak nevezett el, amely azonban nem egyéb, mint sárgaföld (lössz) felhordása, lösszel való borítás. Sok ezer holdat javított meg ezzel az eljárással a szarvasi nép és a Szarvas környékbeli békés- és jásznagykunszolnokmegyei lakosság. Ez az egyedül biztosan beváló módszer mely víz nélkül bárki által alkalmazható.“ — Micsoda indolentia az, hogy a földjavítások e nemét, különösen korunkban, midőn a föld oly drága, és mikor telepítési czélokra is oly nagy területekre van szükség, ezt az útmutatást nem ragadták meg eléggé. Ennek egyszerű módja az lenne, hogy mérhetetlen hasznos voltáról a közönséget meggyőzzék. Erre a célra szolgálhatna dr. Zsilinszky Endre tanár úr munkájának — megfelelő bírálat után — kiadás végett leendő megszerzése és terjesztése is. Továbbá azt a javítást kulturai mérnöki feladattá kellene tenni s hitellel is kellően támogatni, ami egyáltalán nem lenne az államra nézve áldozat.

De amint láttuk, Thessedik az iparoktatás és az ipari szellem terjesztése tekintetében is úttörő volt. A gazdasági népoktatás terén nem ártana az ő módszerével minden irányban kísérleteket tenni és azt, ami belőle ma is beválik, rendszeresen alkalmazni. Az ő ipari érzékéről már csak az is, amit eddig előadtam, fényes bizonyítékot szolgáltat. Az iparos- és kereskedői hajlamok fejlesztése földművelő népünk minden rétegében, szerintem, ha valóban nemzeti iparhoz és kereskedelemhez akarunk jutni, ma is elsőrangú feladat. A Thessedik lélektani intelmeinek e részben nagy hasznát vehetnők.

Én általában a vele való behatóbb foglalkozás után arról győződtem meg, hogy ő oly gyakorlatias eszményi gondolkozású, okos, emberszerető és az emberi természetet jól ismerő férfiú volt, akinek szellemi hagyatékát nemcsak kegyeletből, de józan számíttással is egész nemzetgazdaságunk és társadalmi életünk javára rendszeresen hasznosítani kellene.

III. FEJEZET

Thessedik Sámuel művei.

Thessedik széleskörű és mélyreható irodalmi tevékenysége nem az ő írói szenvedélyét, vagy hiú becsvágyát szolgálta. Neki minden dolgozata csak eszköz volt arra, hogy hosszas készüllet és lelkiismeretes körültekintés után kitűzött pozitív céljait megközelítse velök. Erre az eszközre azonban oly gondot fordított, hogy mint író is teljes méltánylást érdemel. Munkáiban, még a legkisebben is, egész szellemi világa és magasztos erkölcsi felfogása, buzgósága és bölcs nyugalma, beható éles esze és gyöngéd érzésekre, lelkesedésre és megbocsátásra mindig hajlandó nemes szíve nyilatkoznak meg. A hangnem, melyet azokban használ, az éppen tárgyalt kérdések természetének megfelelően más és más, de azok alapjellege mindig ugyanaz. Szép összhang, kellemes harmónia jellemzi azokat és mindenik elárulja, hogy tanult, bölcs, okos és türelmes, jóakarató ember emanatiója. Mély belátás, melegség, tárgy-, ember- és népszerűtet, tisztult vallásosság jut kifejezésre bennök, és elolvasásuk után, akik érzékkel bírnak az ilyenek iránt, bizonyos meglepéssel fogják letenni azokat.

Külsőalakjuk is a kora műveltségének és legjobb izlésének szintjét tünteti fel. Dagály nélkül lendületes, szabatos, inkább tömör és kifejezéstartó irányba az akkori német irodalmi próza minden előnyével bír. Mert csak német nyelven írt; más nyelveken megjelent művei leginkább vagy kizárólag mások fordításai, kivéve talán tót, vagy inkább cseh olvasókönyvét, melynek jelentősége azonban kisebb. Ezt a kizárólagosságot sajnálni lehet, mivel őt így mint magyar író nem méltathatom. Pedig eléggé bírta a magyar nyelvet arra, hogy talán biztos magyar nyelvérzékűek által való átnézetés mellett hazánk nyelvén is írhasson. E részben a korabeli gazdasági írók: Nagyváthy János és Pethő Ferencz, megelőzték őt s ezek érdemeiben, hogy az akkori latin-német világban is sokat és elég jól írtak magyar gazdasági műveket, nem osztozik. Hazánk akkori leglelkesebb magyar főura, gróf Széchenyi Ferencz, sietett is a Thessedik legnagyobb munkáját magyarra lefordíttatni, mert abban oly hazafias magyar érzés és okos szociális felfogás megnyilatkozását látta, hogy az idegen nyelv miatt, melyen írva volt, nagy

kár lett volna azt a csak magyarul olvasók elől elzárva hagyni. Volt az ő német irodalmi tevékenységének is haszna. Így Bécsben és a külföldön jobban megértette magát. Könyvei, cikkei és beadványai kétségtől nagy hatással bírtak és befolyást gyakoroltak arra, hogy alapgondolatainak megvalósítása legalább komoly kísérlet tárgya legyen. Ez persze a magyarul is írással nem állott volna ellentétben; de hát így is nagy szolgálatot tett tollával hazájának, melyet őszintén, odaadással és önfeláldozóan szeretett. Ezt az érzését sem németnyelvűsége, sem a felekezete iránti hűsége nem gyöngítette meg. Thessedik írói munkássága tehát megérdemli a kegyeletes méltatást és jóakarató bírálatot.

Nagyobb műve csak három van. Szerencsére azok részint eredetiben, részint fordításban nyomtatva is megjelentek. Legnagyobb dolgozatát — mint említém — annak idején magyarra is lefordították. Második műve valóságos riadó volt. A harmadik csak magyar fordításban látott napvilágot; eredeti kéziratának hollétéről pedig a legilletékesebb egyének sem bírnak tudomással. Van azután számos különféle hazai és külföldi németnyelvű folyóiratban megjelent cikke és tanulmánya s egy pár általam kiderített beadványa különféle hatóságokhoz. Én minden alkalmas helyen kutattam és kutatást kértem, de a mellékletben közölteknel többet nem tudtam felfedezni. Végre létezik összes dolgozatainak egy jegyzéke, melyet úgy látszik ő maga állított össze. Abban 135 munkálatának címe olvasható, de ő 144-ről tesz egy helyen említést. Ezt a jegyzéket először Békésmegye Hajdana című munkájában Haan Lajos, utána pedig Önéletrajzában fordításához mellékelve Zsilinszky Mihály közölte.

Én a Thessedik munkáit négy főcsoportba osztom. Szólani fogok először azon dolgozatairól, melyekben gazdasági és ipariskolajáról, vagy általában a gazdasági oktatásról beszél. Beszélni fogok azután különféle nevelésügyi és gazdaság-műszaki munkálatairól. Továbbá méltatni fogom legnagyobb művét, melyet „A magyar parasztról“ írt. Végül önéletrajzával foglalkozom. Ezt a sorrendet azért követem, mert így alkotásaitól logikai egymásután vezet a falu gondozásához, melyet ő legfőbb feladatának tartott és alkotásai, valamint művei is voltaképp annak szolgálatában állottak.

Kezdem azzal a művével, melyet gazdasági tanintézetének

szünetelése alatt írt, hogy ezért magát a nagyközönség előtt igazolja. Az valóságos riadó, melynek teljes címe ez: *An das Ungarische, besonders Protestantische Publikum, detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch-Oekonomischen Industrial-Institutes zu Szarvasch, von seinem Stifter Samuel Thessedik. Iratott 1796-ban. Hely nélkül jelent meg 1798-ban.* Abban mindenekelőtt a falusi népiskolák rendkívüli elhanyagoltsága ellen, melyet mint dékán és iskolalátogató fájdalommal tapasztalt és mélyen átértzett, kél ki élesen, mert ott többnyire haszontalan dolgokkal töltetik el a tanulók legjobb ifjú éveit és így azokat lelkiismeretlenül pazarolják el, minek folytán az új nemzedék a semmittevésbe, de leginkább a rosszattervésbe gyakoroltatik bele. Már csak ez a hanyatlás is — mint írja — eléggé felhívhatta őt arra, hogy annak kútforrásait kutassa. Ehhez járult Mária Terézia abbeli óhaja, hogy a magyarországi protestáns népiskolák a németországiak mintájára reformáltassanak. Továbbá II. József császárnak az a kérdése, hogy ezen iskolákban a vallás- és lelkiismereti szabadság megsértése nélkül miként lehetne az általános elemi tanítás helyes módszerét meghonosítani? Az e kérdésre adandó felelet javaslatának megszerkesztésére egyházi és iskolai felettes hatósága őt szólította fel. Már idevágó javaslatában kiemelte volt, hogy a mutatkozó hibák kiigazítása és a hézagok pótlása nem üres szemlélődések és másféle sekély rendszerek alkalmazása útján, hanem csak úgy történhetnék, ha reális tárgyismertek terjesztetnek a népiskolákban. Midőn már előbb az 1782. évi szemerédi evangélikus konvent ilyen határozatot hozott és azt is kimondta, hogy azok tanítására alkalmas férfiakat kell nevelni, akkor ő felkiáltott Comeniussal: „*Dilecti mei Hungári, sol vester oritur!*“ (Magyarok, napotok felvirrad!) Csernyánszky János superintendenssel közölte is kieszelt gyakorlati gazdasági intézetének tervét, melyet az nagyon helyeselt, de ügyelmeztette, hogy az uralkodó közbelépte és támogatása nélkül az nehezen lesz megvalósítható. „Ezt — mondotta — mindenekelőtt magadban hányd meg jól. Kitűnő eszméidnek igyekezzél e magasabb támogatást megszerezni.“ Feljegyezte e mondat keltét, mely 1784. évi január 16-ára esett. De felkérés nélkül is megtette József császár a magáét. Éles satekintete az ő iskolai és ipari munkás törekvéseit felfedezte

és már említett kitüntetése 1787. évi szeptember 2-án annak részéről felhívás volt arra, hogy lankadatlanul tovább törekedjék.

Négy évig mint magántanintézet vezette gyakorlati gazdasági és ipari iskoláját. Ezalatt igen nagy sikerei voltak, mert a tanítványok száma felemelkedett 991-re. És akik ilyen gyakorlati ismeretek szerzése végett iratták be gyermekeiket oda, azok azt is kívánták, hogy praktikus módszerével őket az elemi ismeretekbe is avassa be. Híre ment az intézetnek és hivatott paedagógusok Bécsből is kérdezősködtek utána, majd ezek személyesen is meglátogatták. Tervezetét egy odavaló szaklap egész terjedelmében szóról-szóra közölte. A szarvasi elemi iskolákban is az ő módszerét kívánták általán alkalmazni. Nemcsak az egyház, hanem a község is megtett az érdekében minden lehető, míg ezeket a módszer és a gyakorlati gazdasági s ipari tanintézet ellen, ferde és hamis megvilágítása által, fel nem bujtották.

A „pest-békési fraternitás“ is 1788-ban nagyon kedvezően nyilatkozott mellette és azon év január 29-én Péteriben tartott ülésében a következő (VI. számú) határozatot hozta: „Rendkívül hasznosnak és terjesztendőnek jelentetik ki alapeszméje.“

Lipót Sándor főherczeg nádor 1791. évi október havában úgy maga személyesen, valamint kamarása által is legmagasabb elismerését fejezte ki és megígérte, hogy ez intézetet a Felsőnek is figyelmébe fogja ajánlani. A nádor meleg ajánlata folytán 1792-ben május 23-án egy királyi bizottság szemlélte és vizsgálta meg az intézetet, mely azután az udvari és országos hatóságoknak azt melegen ajánlotta. Thessedik különben 1791-ben november havában személyesen is megjelent II. Lipót király előtt kihallgatáson. Ez alkalommal mondta neki a király a többször idézett ezen szókat: „Ilyen intézet nélkül Magyarország sohasem fog a többi művelt nemzetek fokára felemelkedni.“

Nagyon helyeselte a tervet az evangélikusok 1791. évi zsinata is, melynek irodalmi bizottsága behatóan foglalkozott vele. De az kiemelte, hogy az efaíta tanintézetek nem virágozhatnak, ha megfelelő képzett tanítószemélyzetük nem lesz. Az ilyennek nagyobb számmal való képzésére tehát minden lehető el kell követni. Csaknem szóról-szóra magáévá teszi a Thessedik tervezetét s határozatában felsorolja, mit hogyan kell gyakorlatilag tanítani, hogy

olyan polgárok képeztessenek, akik helyöket mint hazafiak, emberek és keresztyének minden körülmények közt megállják. Fel is sorolja azután Thessedik, hogy az ily intézetnek mivel kell felszerelve lenni. Ez mind megvolt a szarvasi intézet leltárában.

A szarvasi uraság, gróf Károlyné, született Harruckern bárónő, előbb 6, később 39 hold székes területet minden ellenszolgáltatás nélkül bocsátott rendelkezésre 1791. évi március 1-én. E földek a Thessedik költségén javítottak meg és különféle termelési kísérletekre használtattak fel. Külföldi jeles gazdászok és paedagógusok megvizsgálták a tervezetet, amely melegen kifejezett tetszésükkel találkozott.

Mindez egyesek kaján irigységét és rosszakaratát idézte fel. Ezeket az embereket Thessedik így jellemzi: „Emberek, akik a nagy különbséget szó- és tárgyismeret, továbbá egyszerű tan- és nevelőintézet között sem képesek felfogni.“ És azután majd a helyes nézőpont eltolása, majd ráfogások és hamis indítékok, majd a tények eltorzítása és ferde beállítása által előbb a maguk, azután más emberek szemében is azt, amit nem tudnak megérteni és ami a saját érzések szerint is árnyékot vet rájuk, lerántani igyekeznek. Az 1794. évben aszály és ennek folytán nagyon rossz termés volt. A reá következő igen kemény tél sok nyomort hozott. Thessedik a beszüntetett tanintézetnek újból való életre ébresztésére merített abból indítékot. Láta lelki szemeivel az eszközöket, melyekkel a bajokon segíteni lehet és gondolta magában: ne mutassa meg és létezésüket tények által ne bizonyítsa be másoknak is? Jó szelleme azt súgta füleibe: „Hallgattasd el méltó neheztelésedet! Hiszen az emberek nem értettek meg téged. Kortársaid még nem bírnak érzékkel a jó és hasznos iránt, amiket az Isten és a természet nekik szánt.“ Mert a dolog úgy alakult, hogy intézete még egyszer teljes virágzásnak indult és pompás gyümölcsseit nemcsak remélni lehetett, de azokat már valóban mutatta is. Akkor az irigység, rosszakarat, fekete gyanúsítás és az ármány két aknát állított fel s azokat robbantópor helyett megokolhatóan vádakkal és vallási paraszt fanatismussal megtörvén, ledönté az intézetet, mielőtt a közönségnek közreműködése mellett a szükséges consistentiát elérhette volna s annak korábbi sötét nemlétébe sülyeszte vissza: az ő gyakorlati gazdasági tanítómódszerének a parasztok

határozata következtében ki kellett vándorolni. Eszközei pedig igen egyszerűek voltak: a részben ismeretlen természetű, részben fel nem használt és az egész családban rejlő emberi munkaerőnek a kitűzött cél elérésére, a termékek nemesítésére, feldolgozására és forgalombahozatalára való alkalmazása. A cél pedig volt: az elhanyagolt házi, mezei, továbbá a mezőgazdaság és a hanyatlott ipar emelése; jó, értelmes gazdáknak, buzgó polgároknak, derék néptanítóknak, szorgalmas mesterembernek, iparosnak és gyárosnak, kereskedőnek, tapasztalt gazdatiszteknek, ügyes kisebb közhivatalnokoknak nevelése, vagy legalább nevelésök megkezdése. Évéből fel akarta használni az eddig csak lustálkodó és otthon a házakban, valamint az utcákon lazukáló ifjúságnak gyakorlati tanítását. Elve volt cselekedve tanítani: *agendo docere*. Az ifjúsághoz folyton csupán mondott szavak helyett, hogy „ezt, meg amazt kell tenned“, annak megmutatása, hogy ezt vagy azt miként kell megcsinálni; hogy az ifjak előbb tudjanak szépen cselekedni, mint szépen beszélni. Eltűntetni kívánta a szajkómódra való tanulást, a psittacismust, a szörszálhasogatást, a szószátyárságot, a káros szokásokat és az előítéleteket. A természetes közhasznú ismeretek által akarta pótolni az emlékezést, nem értett haszontalan dolgoknak recitálását. A teoretizálás helyébe a kétségkívül javított mezőgazdasági termelésnek s a tanulók előtt minden termelési részletmunkának átnézetes bemutatását, szemléltetését hozta be. Praktikus vallási gyakorlatokat rendezett a polgári erények, a munkásság, a megelégedés, a rendesség, az engedelmisség, az egészség megtartásának előmozdítására. Az oly isteni tiszteletben kívánta tanítványai részvételét, mely az Alkotó adományainak, a termékeknek, a tehetségeknek, a képességeknek, az időnek, az alkalomnak, az eszközöknek, melyeket ő és a természet nyújtanak, üres vallási fecsegések helyett való javunkra felhasználásában áll. Nem sok szóval, haszontalan dolgok olvastatásával, szabályokkal, előírásokkal, de tettel, cselekvéssel, a gondolatok megvalósításával akarta az ifjú nemzedéket úgy nevelni és alakítani, hogy olyannak lépjen ki az iskolából, amilyen kell, hogy legyen az életben. A néptanítók valóságos képzői legvenek az ifjúságnak (*formatores juventatis*), szolgálói, ne koldúszai az államnak, de nem is méltatlan hitvány mulattatói nagy és kis uraknak s ne azok víg czimborái; ha pedig

megvélnének, szorgalmuk gyümölcseiből tisztességesen megélhessenek.

Ő minden tőle telhetőt megtett arra, hogy eszménye megvalósuljon. Sokáig hitte is, hogy ez a cél megközelíthető, mert annyi jóakaratot látott a helyeslésben, támogatásban, buzdításban és kitüntetésben, mely tömegesen irányult feléje. Ezt annál szívesebben hitte el, mert hazája iránti kötelességét jobb, derekabb, arravalóbb nemzedék nevelése által akarta leróni. Nem is kimélt fáradtságot. Tanult folyton, gyakran utazva a hazában és külföldön is. Érintkezett a társadalom minden osztályával. Tervezetét és módszerét folyton kritika tárgyává tette a legilletékesebb bel- és külföldi szakemberek, tekintélyek és fórumok által. Ámbár nem volt vagyonos ember. hosszás lelkeszkedése útján, hogy családja mellett is (két nejétől 18 saját és két mostoha gyermeke volt) megtakarított 17.000 forintját a földesuraság által neki használatra átengedett székes terület javítására és felszerelésére fordította. Mindent megszerzett, ami ebből és később a föld termékeiből telt. Elviselte az apróbb cselszövényeket, a durva népesség bántó gorombaságát, a rossz termések folytán beállott csalódásokat, mert arról volt meggyőződve, hogy fontos küldetése, missiója van. Ezért nem kedvetlenedett el s lendülete mindig új lökést kapott, midőn elismerést kapott valahonnan, vagy törekvéseinek némi sikere mutatkozott. Elismerésben pedig volt része bőven. Anyagilag a földesuraság, eleinte a község és a m. kir. udvari kamara is támogatta. Az első földet bocsátott rendelkezésére, a község iskolai épületet emeltetett, a kincstár pedig a földvári pusztán annyit engedett át használatra a községnek, mint amennyit ez az iskola céljaira szánt. „Nicht wortweise Plaudermaschinen, sondern praktische nützliche Patrioten“, ez volt jelszava és vezérgondolata. De meg kellett győződnie arról, hogy ezt az egyes, a magára hagyatott ember nem képes megvalósítani, különösen, ha tudatlan paraszt és elfogult vallási fanatizmus működik ellene.

Hogy az olvasó lássa irányának lendületes voltát, egyes részeket e művéből, mert lelke szól belőlük, szósz szerint idézek: „Was mir nach meinen Kräften, meinem Vermögen, Wissen und Erfahrung, nach meiner jetzigen und vormaligen Lage, nach Zeit, Umständen, Hindernissen, bei der Unterstützung, die man mir hat

angedeihen lassen, zu thun menschenmöglich war, das habe ich gethan. Aber man verkannte nicht nur das Gute des Institutes, sondern man missdeutet auch auf die unglaublichste, schädlichste Art meine patriotischen Intentionen und Arbeiten und hindert das Gute, wo man nur kann. So hinderte von jeher der Schlendrian die wichtigsten und besten Anstalten für das Wohl Ungarlandes und erstickte das Gute in seinem Keim, in der Wurzel. Ich glaube, vielleicht nur damit er heut oder morgen besser Wurzel fassen könne und so Gott und das liebe Publikum will, dereinst wieder blühe und reife Früchte bringen möge.“ De óva int mindenkít, hogy amíg egy ily intézet számára nincs együtt megfelelő tőke, jóakarat, derék munkatársak, megfelelő terület és hatósági biztosság, addig annak létesítéséhez ne lássanak. Ezt az intelmet később azonban megint szemei elől tévesztette. „Ich überlasse nun die armen Dorfschulen ihrem traurigen Schicksale. Bitte Gott, dass er ihnen mehr verständige Vorsteher und Lehrer schenken möge. In meinen Augen ist die Unthätigkeit der Schuljugend, die Fertigkeit im Nichtsthun, die sie sich in der Schule erwirbt, die Wurzel, die unbesiegbare Quelle so vieler traurigen Übel, die sich heut zu Tage über das Landesvolk und den Bürgerstand in Ungarn ergiesst. Schulindustrie ist das einzige specifische Mittel wider diese alten und schon so sehr eingewurzelten und ausgebreiteten Übel.“

Ennek hangoztatásával állapotott meg abban a harmadik királyi küldöttség előtt 1795. évi július hó 15-én tett kijelentésében, hogy iskoláját feloszlatja. Végül így sóhajt fel: „Ich habe freudig und hoffnungsvoll den Saamen der Industrie ausgestreut; ob er Morgen oder nach Olympiaden aufkeimet, ob ich die Früchte erlebe oder nicht, das gilt mir jetzt gleich, ganz ersticken oder verloren gehen kann er nicht.“ Marcus Aureliussal mondhatja, hogy meggyőződése szerint minden erejével dolgozott. „Oh halandók! javítsátok sorsotokat és használjátok fel, amit a művészet, tudomány és természet adott nektek, mert Seneca mondása igaz, mely szerint: sanabilibus aegrotamus malis, nosque in rectum genitos, natura, si sanari velimus, adjuvat.“ (Gyógyítható betegségekben szenvedünk és bennünket jóra születettéket, ha meg akarunk gyógyulni, a természet segít.)

Következnek azután intézetének úgynevezett zsengei (Erstlinge der Früchte), vagyis kezdetleges sikerei. Ezek a sorok csak a paedagógia ismerői, a javított mezőgazdaság kedvelői és azon lelkek számára vannak írva, akiknek érzékük van az emberek valódi jóléte iránt.

Írja továbbá, hogy iskolájában mennyivel észszerűbb módon tanultak a tanulók olvasni, írni és vallási ismereteket. Megjelölte nekik név szerint azokat az ő korabeli legjobb módszerű kézikönyveket és vezérfonalakat, melyek szerint eljár. Minden ily állításánál hivatkozik 168 darabból álló okmánygyűjteményére. Iskolai beszélgetéseket népies nyelven, továbbá értelmi és beszédgyakorlatokat folytattak, az egészségtant adták elő, az észszerű élelmezést ismertették. Népdalok gyűjtését eszközölték. Kézügyességi gyakorlat céljából először tépést csináltattak velők. A mezei gazdálkodás katekizmusát tanították annak történetével együtt. Általános gazdasági és gazdaságtechnikai előadásokat tartottak az akkori legjobb szakkönyvek fonalán. Egyes kiváló írók műveinek részleteit mutatták be és az állategészség- és gyógytant így oktatták. Horneck és Sonnenfels munkái alapján tüzetes közgazdasági és statisztikai, rendészeti és közigazgatási előadások is voltak, pld. a falusi rendtartásról. De meteorológiai elemi előadások is fordultak elő.

A tanítás és tanulás alatt szerzett tapasztalatok és tanulságok külön okmányba vannak foglalva. Módszere bőven kifejtve felterjesztetett. Egész sora a kitünőségeknek látogatta meg az intézetet, ezekről jegyzéket vezetett. Voltak értekezések a selyemtermelésről, továbbá arról, hogy miként lehetne Szarvast iparos- és kereskedővárossá átalakítani. Hogyan lehetne egy oly rendőri központi épületet létesíteni, melyben a legtöbb közhasznú intézmény együtt volna található. Már az akkori közgazdasági és mezőgazdászati problémákra vonatkozó emlékiratára, azután egy pár tanulónak kiváló munkálataira is hivatkozik, melyeket azok gazdasági kérdésekről írtak. Mennyi mai feladat és tennivaló, mennyi termékeny, hasznos gondolat! Volt vagy ezer paedagógiai gazdasági kisebb nagyobb munkagyűjteménye, melyet a tanítók és tanulók haszonnal forgathattak.

Itt is felemlíti, hogy amelioratio útján 30—32 hold székest

termőföldre alakított át. Ez a föld annyit jövedelmezett, hogy az intézetnek 17 évi költségei legnagyobb részét fedezhette belőle. Felsorolja, hogy mennyi lucernamagot, szénát, fát, más termékeket kapott róla, egyebek közt 10 mázsa selymet. Feltünteti azt a 38 technológiai manipulációt, melyen ezek a termékek keresztülmentek. Egyelőre csak a kezdet kezdetét akarta megteremteni és annak alapján tovább építeni. Vállalatában 468 embernek adott oly ipari foglalkozást, mellyel azok kerestek is valamit. Tanítványok nemcsak helyben, hanem Mezőberény, Tarcsa és Szt.-András községekből is jöttek hozzá ipart és gazdaságot tanulni; férfiak, asszonyok s mindenféle korú fiúk és leányok, tősgyökeres magyarok nagy számmal. Részletesen leírja, hogy az ő rendszerének a rossz évek (nagy telek, ragályok) alatt milyen ellenálló ereje volt, hogy el volt látva minden védekező eszközzel. 1795. évi június hó 1-én és 2-án egy királyi bizottság a békésmegyei mezővárosokat járta be. Annak tagjai közt volt Schwartzner tanár, a híres statisztikus is és ez megállapította, hogy egész útjuk alatt nem láttak annyi szénát, mint az ő megjavított székes földjén, és az ő hereföldje mint zöld oázis emelkedett ki az aszály által kopárrá lett egész környéken. Mikor a határban a hernyó mindent megévelt, vagy a dér tönkre tett minden fát, az ő gyümölcsfái tele voltak a legizletesebb gyümölcsökkel. Tehenészetében teje, vaja, tejfele, mindene volt — ad invidiam aliorum.

Gyümölcsöse akkor is nagyszerűen díszlett, midőn az irigység annak a község által adott részét visszakövetelte tőle. Azelőtt belőle igen sok csemetét adott el. Így akadályozták meg, hogy Szarvas elsőrendű gyümölcstermelő hely legyen. De így sem állhatták annak útját, hogy kertjéből a jobb gyümölcsfák elterjedjenek a vidéken.

Hivatkozik arra, hogy a legelők és rétek művelése új módjának általa írt ismertetése 4000 magyar és német példányban terjedt el. Dicsekszik, hogy míg a marhavész a környéken pusztított, addig az intézete földjén levő 40—50 szarvasmarhából egy sem hullott el. A gyermekeket az iskolában úgy szoktatta munkához, hogy azt otthon is folyathatták és azáltal akkor is keressenek, mikor szüleik mellett háztartási dolgokkal is foglalkoznak. Az ilyenben szorgalmasok más irányban is a legjobb tanulóknak

bizonyultak. Az ő példája szerint rendezte be azután gazdaságát Szarvas mezőváros és az ottani evangélikus egyház. Ebből rövid idő alatt annyi hasznuk lett, hogy belőle nagy templomot és lelkészlakot építhettek. Az intézet ipari törekvéseinek lehetett köszönni, hogy a közeli vidék nyers anyagai és használható növényei megismertettek és felhasználtattak.

De lelkészársainak és a tanítóknak is például akart szolgálni, hogy a reájuk bízottaknak miként viseljék gondját, emellett pedig maguk is mikép boldoguljanak és szokás szerint ne legyenek a nyomornak, anyagi függőségnek és nélkülözésnek kitéve, hanem becsülettel ők és környezetük is magasbrendű, tartalmasabb életet éljenek. Mind ennek az útja és módja nem a panaszkodás, a bírálgatás, hanem az okos és rendszeres cselekvés, melynek megvan a szabályai, fogásai és gyakorlata. Erre akarta őket is megtanítani. Ha tovább működhetik, egész hosszú sorozatát kívánta megvalósítani a gyakorlati gondolatoknak és elméjében már teljesen kidolgozott kezdeményeknek. Ezek ugyan ma többnyire túlhaladott álláspontot jeleznek, de közülök nem egy megfontolást érdemel napjainkban is. Az intézet ipari és kereskedelmi sikereit is egyenként felsorolja és jogos büszkeséggel mutat rá annak hasznos voltára ez irányban is.

Érdekes, hogy a Körös szabályozásának nemcsak védelmi, de forgalmi szempontból való nagy fontosságát is kellően átértette.

Minden nagy és kis tényezőt fel akart használni (még a cigányok letelepítését is), hogy a vidék anyagi jólétét gyakorlatilag minél hamarabb az értelmiség emelésével párhuzamosan felvirágoztassa.

Egy másik fontos munkájának címe: „Új módja a Rétek Igazításának. Azon kérdés megfejtésére: mi módon kellene a ia, gyümölcs és takarmány fogyasztásának elejét venni a rétek igazítása által, a többi mezei gazdaságnak hátramaradása nélkül? A magyar közönségnek, de kivált az alföldiek javára. Irta Thessedik Sámuel 1800.-dikban. Budán a királyi universitás betűivel és költségével 1801. esztendőben. Ezt Ferencz királynak, a nádornak, a haza javát kívánó birtokosoknak és emberszeretőknek mély és alázatos tisztelettel ajánlja a gazdaság körül forgolódo institutumnak igazgatója.” Előszavában említi, hogy (a magyar szöveg szavaival élve)

„húsz évvel azelőtt Mária Terézia országlásának és életének utolsó esztendejében állíttatott fel Szarvason a gazdaság körül szorgalmatoskodó institutum“. De ugyanott panaszkodik, hogy a felsőség helybenhagyása után sem fejlődhetett úgy, mint kellett volna. 1798-ban annak létezése közhírré tétetett, de arról szélesebb körben nem vettek tudomást. Hogy miért nem, hivatkozik Weigandnál Pesten megjelent és fentebb ismertetett munkájára. De a rétműveléssel ott szerzett tapasztalatok mindenesetre annak közhasznú eredményei közé tartoznak. Azt legalább húsz évi szakadatlan fáradozása jutalmának tekintheti, hogy a tapasztalatok közzétételén, avval hazájának és a jövő nemzedéknek használhatott, midőn azt neki örökségül felajánlhatja. Erre azután a címbe is felvett kérdésnek a gazdasági technika akkori fejlettségének megfelelő megoldását adja huszonnégy lapon. Végül közli magyarul, deakul és németül az ezen munkában említett növények neveinek lajstromát. Legvégül pedig egy tervrajzot mellékel a következő felirattal: „A Rétek megjobbításának rajzolatja a Szarvasi Practicum-Oeconomicum Institutumnak Direktora Thessedik Sámuel javaslata szerint ifjabb Thessedik Sámuel.“ Ez az a mérnök fia, akinek egy körösszabályozási tervéről, mely a budapesti m. kir. tudományegyetem könyvtárában őriztetik, már megemlékeztem.

Most Thessediknek azokról a kisebb iratairól beszélek, melyekről még nem volt szó. Kéziratban maradt, de elveszett egyik iratában a gazdasági népiskoláról értekezik 1779-ben. Azután iskolai előadásainak tervezetét írta meg négy évre (1881—1884-re) vonatkozólag. Volt egy véleményes jelentése, melyben II. Józsefnek arra a kérdésére felelt, hogy a protestáns iskolákba miként lehetne bevinni a modern tanítást. Az iskolaiugyról azon szempontból, hogy a gazdasági oktatás hogyan fejlesztendő, 1781—1793-ig számos nyilvános beszédet tartott, melyek kéziratban is megvoltak. Werner Jakab iskolafelügyelő kívánságára dolgozatot készített egy ipari főiskolának létesítéséről. Értekezést írt 1791-ben arról, hogy mik az ipar fejlődésének akadályai a Tiszavidéken. Van egy értekezése a falu rendezéséről ebből a szempontból. Ugyanerről a kérdésről volt egy irata, melyben azt a kérdést tárgyalta, hogy a falukat miként kell építeni a törököktől éppen az ő idejében visszafoglalt határterületen. Értekezett arról is, hogy a rablásokat

és fosztogatásokat miként lehetne megszüntetni. Hét más, az iskolákra vonatkozó (elveszett) nagyobb munkálatáról is tesz említést. Írt iskolai gazdasági kátét és írásmintákat a tanítványok részére. Töménytelen mezőgazdasági kérdéssel és problémával foglalkozó irata veszett el. Így írt arról, hogy miként kell a száraz években gazdálkodni, melyek a húsdrágaság okai, hogy kellene a selyemtenyésztést fejleszteni, a bükkmagból olajat készíteni, a meliorációkat az egyes nagyobb uraldalmakban keresztülvinni, a jubarfa levéből cukrot készíteni, a hazai nyersterményeket tökéletesíteni. Ezen értekezései elszórva egyes hazai és külföldi német folyóiratokban jelentek meg. Erdemes lenne azokat összegyűjteni. Köztük van egy bírálata Vedres István könyvéről, melyet ez a duna-tiszai csatornáról írt; ez a téma Thessediket is nagyon foglalkoztatta; több erre vonatkozó elveszett iratának címét említi fel. Van vagy húsz más olyan cím is, melyek alatt a már említett kérdések tárgyában írt más munkálatainak tartalmát jelzi. Így írt több dolgozatot a lóheremévelés és a békésmegyei selyemtermelés eredményéről 1797-ben. Más kidolgozott véleményei is voltak a faluk berendezéséről, a pásztorok erkölceinek javításáról (ezt a helytartótanács felhívására írta), a cukorrépa termeléséről, az akáczfatenyésztésről, a katonák elszállásolásáról a falukban, a kizárólag hazai népelemnek felhasználásával eszközözlendő telepítésekről. Többször írt maximákat a gazdasági kertészetről, a kenyérszükségről a rossz években, továbbá arról, hogy miként lehetne a munkát a népesség minden rétegével megszerettetni, egy hetvenéves embernek (az ő volt) gazdasági beszélgetéséről hat fiával, többrendbeli utazásáról, a Blatta nevű ungmegyei mocsaras vidék gazdasági értékesítéséről, az újkori gazdálkodás harmincz előnyéről a régivel szemben, azokról a könyvekről, melyeket meg kellene írni. Szarvas mezőváros gazdasági krónikájáról, Markovitz Mátyás szarvasi pap (apósa) életéről, az egészségügyi szolgáltról; számos tanterve igen részletes volt, a méhészetéről, a nádorhoz intézetének szünetelése alatt írtakról, az emelkedő árakról és a drágaságról, a fejős teheneivel és termékeivel szerzett tapasztalatokról, a marhatenyésztésről, a lóval moztatott u. n. száraz malmok káros voltáról, arról, hogy miként utazhat a gazda hasznosan, száz pályakérdésről a gazdasági élet és közművelődés köréből.

Volt egy egész sorozat értekezése a szőlőművelés és borászat köréből. Az általa említett saját szőlője, ez iratok címei után ítélve, úgy látszik, a csabai és szarvasi telepesekből alakult aradmegyei Mokrán, a mai Apatelken volt. Arról is értekezett, hogy miként lehetne a földek árát magas színvonalon tartani. A fatermelés és faanyag szaporításának harmincz módjáról és eszközéről; a tűzbiztosítás magát örökké megújító és növelő alapijáról is értekezett. Saját gyermekei és legjobb barátai számára megírta élettapasztalatainak tanulságait. Vedres számára egy gazdasági egyesület alapszméjét fejtegette. Nem feledkezett meg a nagy problémák mellett a kisebbekről, így például arról sem, hogy a naptárak révén hogyan lehet a népet oktatni.

Életrajzában említem, hogy ő nemesítése alkalmával az aradmegyei Madriczestvet kívánta volna impetrálni. Ebből persze nem lett semmi, pedig ezt a szegényes és így is vegyes királyi adományt bőven megérdemelte volna. Ő azonban a jó remény fejében kidolgozta a tervét annak, hogy ezt a hegyek közé beékelte, a forgalomtól elzárt birtokot miként lehetne jól értékesíteni. A gyümöléstermelésről és a kukoriczatermés fokozásáról is több tanulmánya létezett. Egyházának és egyes hatósági személyeknek, küldöttségeknek és bizottságoknak sok véleményes jelentést dolgozott ki. Arról sem feledkezett meg, hogy a háború által szenvedett károkat, sérelmeket és fájdalmakat miként lehetne hathatósan enyhíteni. Leírta Rákoskeresztúr községét. Általánosabb érdekű lehetett az a tanulmánya, melyben arra a kérdésre felel meg: mily eszközöket kellene alkalmazni az államnak avégből, hogy a tanítók és papok a templomban és iskolában is szolgálják a közjólét előmozdítását? Oly kérdés, mely a falu gondozásának nagy feladatával függ össze. Erről e munka negyedik fejezetében tüzetesen lesz szó. Thessedik Sámuel főleg e kérdés megoldásának élt és főmunkáját is annak szentelte. Érdemes itt azzal behatóbban foglalkozni, mert ha egyebet nem írt volna, az magában is elég lenne arra, hogy őt az utókor a XVIII. század egyik elsőrangú gazdasági és sociálpolitikai írójának ismerje el. Mielőtt azonban annak ismertetésébe és elemzésébe belefognék, fel kell említenem azt is, hogy Thessedik 1791-ben eredeti latin nyelven kiadta Comeniusnak 1650. évi novembere 24-én Sárospatakon nagy hallgatóság előtt tartott előadását

Oratio de Cultura ingeniorum cím alatt. Rövid előszavában ezt a kiadványt fontosnak jelzi, melynek elveit Magyarország nevelés- és oktatásügyének terén lehetőleg hasznosítani kell. Ezek a Thessedikéivel nagyban egészen megegyeznek s valószínűleg már ifjú korában mély hatást tettek reá, azért vállalkozott e beszédnek áldozattal való közzétételére.

Legnagyobb munkáját, mely saját költségén 1784-ben jelent meg, gróf Széchenyi Ferencz kezdesére és költségén fordíttatott le magyarra és így Pécssett Engel János betűivel nyomtatott ki 1787-ben e cím alatt: A Paraszt Ember Magyarországbán Mitsoda és mi lehetne, egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben Sámuel Thessedik által most pedig Németből Magyarra fordította Kónyi János. Az eredetinek teljes címe ez: Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er Seyn könnte, nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe, von Samuel Thessedik. Gedruckt auf Kosten des Verfassers 1784. Előszava Szarvason 1784. évi januárius 31-én kelt. Thessedik e műve más cím alatt is megjelent, ez pedig így hangzik: Oekonomische-physikalisch Statistische Bemerkungen über den gegenwärtigen Zustand des Landwesens in Ungarn, besonders in der Gegend an der Theiss zur Aufklärung und Beruhigung der so nützlichen Classe von Menschen auf dem Lande, nebst gemeinnützigen Vorschlägen von einem Menschenfreunde. Hely nélkül 1787-ben jelent meg. Különben a két munka szóról szóra egyezik egymással.

Ebben a munkában, mely 216 nagy nyolcadrét lapra terjed, bemutatja azt, hogy Magyarországon, de különösen Tiszántúlon hogyan él és gazdálkodik a föld népe, amely természetesen akkor még jobbágyi sorban volt. Semmiféle oly szándék nem vezeti, mely az akkori közállapotok intézményes változtatását, vagy éppen fel-forgatását vonta volna maga után. Ő csupán az adott keretben lehetséges kisebb-nagyobb, de együttvéve nagy horderejű javítások munkájának rendszeres megindítására törekedett. Került minden összeütközést a politikai és földesurassági hatalommal, sőt ezek jóakarátát és kegyes támogatását akarta eszméi számára megnyerni, ami természetesen nem lett volna lehetséges, ha gyökeres reformokat, pl. jobbágyfelszabadítást, paraszttulajdont, vagy hasonlókat hangoztatott és követelt volna.

Thessedik Sámuel nem is számítható a nagyobb szabású gazdaságpolitikai reformátorok közé. Az ő működési köre sokkal szűkebb, de önállóbb és maradandóbb jellegű és ebben a kisebb körben ő azután valóban rendkívül kimagasló alak. Nagy eredményeket mutatott fel e téren és jórészt oly kezdemények útjára lépett, melyek tömeges megvalósítása valószínűleg a gyökeresebb nagy reformokat is szilárdul megalapozta volna. A magyar jobbágyot akarta elsősorban úgy átalakítani, hogy a saját felszabadulásának és emberhez illő jólétének ő maga legyen szerzője. Emellett a nép gondozására és szükségleteinek ellátására hivatott elemeket is czélszerűen, igazi lélektani alapon gyakorlatilag akarta nevelni. Különben Szarvason, ahol élt és működött, a jobbágyi állapotok nagyon enyhe alakban jelentkeztek.

A „Landmann” tartalmának vázlata ez:

Annak okai, hogy hazánk földművelő népe a természet gazdag adományai ellenére sem boldogul úgy, mint lehetne, a következők:

1. A jólétének előmozdítására irányuló királyi rendeleteket a köznép emberei rosszul értik meg és félreanyagazzák, így tehát azokat vagy sehogy sem, vagy helytelenül hajtják végre. Itt azelőtt csaknem szakadatlan véres háborúk dúltak és gyakori zendülések voltak. A közbeesett békés idők fejlődéseinek eredménye csakhamar eltiportatott. Micsoda virágzó ország lehetne hazánk, ha népe megértené, hogy mire van szüksége? De erre hátramaradottsága és rossz szokásai miatt nem képes. A felsőbb rendeletek megfogadása eszének és szívének új és idegen valami. Ezt igen részletesen fejtegeti.

De nemcsak a népben, hanem a közállapotokban is hiba van. Elöljárói nem megfelelők. A főbaj azonban, hogy gyakorlati gazdaságliskolái nincsenek, tehát a nélkülözhetetlen praktikus oktatásban és nevelésben nem részesül. Pedig az ifjúság nevelésétől függ elsősorban minden. Anélkül az emberiség baromi állapotban marad, melyben a legjobb törvények sem sokat segíthetnek rajta. Ezt is idézetekkel és okoskodásokkal vegyítve behatóan tárgyalja. Nem győzi eléggé hangoztatni, hogy a fősúlyt e részben tévesen az elméletre, a formális tudásra, nem pedig a gyakorlatra és a valóságra, a következetes szoktatásra és helyes rendszeres beosztásra fektetjük. Ecseteli ezután, hogy mily nehéz a régi állapotokon e

tekintetben is változtatni. Különben a tudatlanság is minden irányban csaknem általános. A természeti erőket, azok lényegét, felhasználásuk módját a nép nagyon hiányosan és rosszul ismeri. Innen egészsége, gazdasága és társas élete követelményeinek — mondhatni — a semmibevételé. „Oh néptanítók — kiált fel — minő tér nyílik e részben számotokra.” De az általános balvélemény az, hogy pl. a gazdasági dolgokat, a földművelést és állattenyésztést jobban megtanulhatják a paraszt gyerekek szüleiktől, mint a tanítóktól. És hát a szülők hogyan tudják azokat? Lefesti ezután az akkori népiskola siralmas állapotát. Milyen a helyisége, milyen annak higiénikus berendezése, de milyen a neki tulajdonított fontosság is? Az iskoláztatást a nép nagy gazdasági ártalomnak, bajnak és csapásnak tekinti. Igaz, hogy a gazdálkodás és a közművelődés követelményeit tényleg össze kellene egyeztetni. A tanítást korábban kellene kezdeni és hamarább befejezni, hogy a gyermekek az életkoruknak megfelelő gazdasági munkákra otthon felhasználhatók legyenek.

A tanítók képzése is fontos. Javadalmaikat, melyek nyomorúságosak, úgy lehetne emelni, hogy ők maguk is jól tudjanak az iskolában és azon kívül is gazdálkodni. Aki a földészeket jól akarja nevelni, annak magának jó gazdának kell lenni (21. lap). Így a tanító kertjében üdülve, nyomorult fizetését pótolhatná, öreg napjaira pedig valamit félre tehetne magának. Hogyan beszéljen a született vak a színekről? Gazdálkodást hogyan tanítson valaki, ha maga sem ért hozzá? Legalább annak elemeit és gyakorlati kezdeteit ismerni kell. Leírja továbbá a faluk kulturai, vagy helyesebben kulturátlan életét, a tanyák, szerinte „szállások”, betyárjainak — lézengő magános munkásainak — a viselkedését. Azok a szállások sokszor a bűn, fertelem tanyái, ahol a gyermeksereg minden szülői és hatósági felügyelet nélkül csak rosszat tanulhat a tudatlan, feslett életű, durva cselédségtől és a rovottmultú pásztoroktól.

Harmadik ok: a felvilágosodás, különösen a használható gyakorlati gazdasági ismeretek hiánya. Mily őseredeti bő javai vannak Magyarországnak! Ilyenek a gazdag, termékeny talaj, a természet mindenféle adományai. És népe még sem boldogul rajta! Mindent okolnak emiatt, csak azt nem, aminek valóban tulajdonít-

ható ez a siralmas eredmény. A rossz idők, a mostoha évek, a terméketlen földek stb. állítólag a baj okai, de nem a tudatlanság, a káros előítéletek s a gazdasági ismeretek megdöbbenítő hiánya. Ezekre nem vetnek távolról sem elég súlyt, sőt amazokat kicsinyelve leszólják.

Thessedik roppantul sajnálta a tehetséges gyermekeket, akik sok mindenfélére bírtak képességgel, de sajnos, nem tudtak szert tenni azokra a szellemi és erkölcsi segédeszközökre, azokra a tényezőkre, melyek boldogulásukat biztosíthatták volna. Milyen éptestű és lelkű nép ez, melynek az elsők közt kellene szerepelni Európában! És hogy elmaradt? Gyökeresen át kell azt alakítani iskoláztatása és neveltetése révén. Jobb iskolák nélkül lehetetlen a haladás. De sajnálattal tapasztalta, hogy ahol hasznos ismereteket tanítanak is, az oktatás nagyon elvont, nagyon abstract. A föld népének, a parasztnak, felfogási és befogadó képességéhez kell alkalmazkodni. Szokásait, lelkületét, mentalitását kell tehát alaposan megismerni. Babonái is tanulmányozandók. A tanítókhoz, a falusi lelkészekhez fordul erre és nemzeti, felekezeti elfogulatlanságra buzdítja őket. Ők jó példával járjanak elől és sikerekkel igyekezzenek meglepni amazokat. Nem elég a parasztnak írni vagy prédikálni, előtte tenni és eredményt kell felmutatni. Mutassák meg neki azonban a tudatlanság, az ostobaság, a babona, az előítélet, a lustaság hátrányos, esetleg végzetes következményeit, de konkrét módon, és magyarázzák meg a nyomor, szegénység forrásait és keserű gyümölcseit. Ez az egyik főfeladat.

Negyedik ok: Az általános parancsok nem egészen találhatnak az egyes vidékeken és rendszeren a segédeszközök sincsenek meg amazok végrehajtásához. Nagyszabású, merészebb concepciójú reformokról ő nem is akart beszélni, azért csak az akkori adott viszonyok határain belül mozgó falusi és mezővárosi életéről szól. A koldulást kórházak és dologházak nélkül nem lehet kiküszöbölni. Leírja a falu bírójának küzdelmeit az ottani társadalmi bajokkal, miközben a régi viszonyok színgazdag képét adja. Ha dologház nincs, akkor a koldulás eltiltása a lopások szaporításához vezet. A dologház nála egyértelmű a szegényházzal. Ott mindenféle házi, kerti, aprólékosabb gazdasági dolgot kellene végeztetni. Mindenféle kézimunkát végezzenek

az öregek, a nők, még a vakok is. Ha másra nem valók, adjanak kézimalmot a kezökbe. Minden felhasználható kisebb-nagyobb munkaerő okosan hasznosítandó. A dologkerülőket pedig össze kell fogdosni és ásásra, utcatisztogatásra és más közmunkára felhasználni. Gyakran hivatkozik Sonnenfels Josef kormánytanácsos „Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft“ című munkájára és más hasonló művekre. Hivatkozik Mária Terézia, II. József és II. Katalin orosz csárnáó üdvös rendeleteire is, melyekkel a munkát szabályozni kívánták.

Ötödik ok cím alatt foglalkozik azután a paraszt titkos szükségleteivel, melyeket ki kell kutatni és ha érdemes reá, hatóságilag kielégíteni. Nem panaszkodik fel a dézsmát, robotot, tizedet és kilenczedet, de a gazdagabb parasztok uzsoráskodását igen. A szárazmalmot elítéli, mert a paraszt romlásának egyik oka, hiszen abban a lovai elpusztulnak. Az árvizek és vadvizek elhanyagolása, a legelők folytonos romlása, a rossz földművelés, pl. a szántás okszerűtlensége nagy csapások. Az ugartartást, de a trágyázást is elhanyagolják. Azelőtt így is termett a föld, mivel azt török és keresztyén vérral gazdagon megtermékenyítették. Ma azonban a régi slendrián szerint nem lehet gazdálkodni. A tiszántúl 6—8—12 ökörral is szánt a paraszt, és gabonája alig lesz egy pár arasznyi magas. Hasonlóan nyomorúságos az állattenyésztés is. A szarvasmarha sovány, bozontos, a ló valószínűsége. Összehasonlítja a hazait a külföldi állattenyésztéssel. Egy pásztor és egy bojtár sok száz, sőt néha másfél ezer állatot is őriz. Hogyan gonddozhatná ezeket kellően? Képzeltető, hogy mily mértékben hanyagolják el a rájuk bízott jószágot. Ragály, elhanyagolás, lopás, ez itt a szabály. Ha pusztul a jószág, az a pásztornak csak haszon, mert az elhullott állatból apró előnyei származnak. Ő soha sem oka a bajnak. Mit isznak az állatok? Pocsolyalevet. A marhavész pusztításai rémítőek. Az utak javításához, melyek döcögősek és hepehupások, vagy feneketlenek, vezetők kellene. Egy pár szóval félénken említi, hogy ilyen vezetőknek pedig elsősorban a földesuraknak kell lenniök. De beszél egy megyei gazdasági felügyelőről is és leírja, hogy annak miféle elméleti és gyakorlati ismeretekre volna szüksége s hogyan kellene a paraszt gazdálkodását ellenőriznie, neki tanácsal szolgálnia.

Hatodik ok cím alatt áttér annak fejtegetésére, hogy némely

falu terjedelme igen nagy. A szántóföldek attól néha 5—6 mértföldre fekszenek és ez mily baj! Nagy falu szerinte az 500—800 házzal, kicsiny a 100-nál kevesebb házzal bíró helység. Az utcák rendetlenek, girbék-görbék, az egész képe egy nagy chaos. A paraszt távolléte a faluból és a faluban földjéről egyaránt bajt okoz koronként. A kisebb községekben nincs iparos és általános kultúra. Itt nagyon kívánatos, hogy a parasztfiúk is tanuljanak ipari kézügyességet. Valóságos ezermesterek legyenek, amire határozottan sok tehetségük van is. Nagy baj ily extenzív műveltségi állapot mellett az egyoldalúság szülte tehetetlenség.

Hetedik ok: A paraszt nyomorult életét ecseteli e felírás alatt, de csak quasi tulajdont, azaz biztosítottabb, jobban szabályozott úrbériséget kíván nekik. Okoskodása emiatt természetesen bággyadt és nem elég meggyőző, mert a valódi, a fő okok érintése nélkül csak palliatív orvosszereket ajánlhat.

Nyolczadik ok: A régi rossz szokások és megrögződött visszaélések lenyűgözik a parasztot. Ecseteli, hogy a hosszas és költséges lakodalmak, keresztelők, halotti török miként teszik tönkre a jobb módú parasztokat is.

Kilenczedik ok: A paraszt termékeit, melyeket nagy kinnal állít elő, nem tudja eléggé értékesíteni. A németek betelepítését mindazáltal nem pártolja, mert azok, ahelyett, hogy jó tulajdonságaikkal emelnék itt a szorgalmat, nálunk megtanulják a régi slendriánt, és a magyar paraszt nemzeti idegenkedésből sem tanulja el tőlük a jobb gazdálkodást. Ő is panaszkodik az idegen iparnak reánk gyakorolt káros hatása miatt, de ezt szakszerűen nem fejtegeti. A harminczadok káros hatását inkább csak röviden felemlíti.

A nagyobb városok fontosságát kiemeli, mivel a nagyobb fogasztás révén a jobb piacnak azok a biztosítékai. József császár intézkedései folytán szerinte a vámsorompók azonban már nem oly káros hatásúak. De nagy a pénz, vagy helyesebben ingó tőke hiánya mindenfelé.

Tizedik ok: Nincs községi szabályzat. Leírja azt a fejtelenséget, mely a falukban uralkodik. Észszerű falusi rendtartást kellene behozni és mindenkit kötelezni annak betartására. Elmondja azután (93. l.), hogy lakóhelyén, Békés vármegyében, aránylag milyen előnyös viszonyok közt él a paraszt és hasonlíthatatlanul nagyobb

terv hasznos voltáról meggyőzőssenek. A harmadik követelmény a falu célszerű politikai beosztása és berendezése. Ezzel kapcsolatban minden falusi alkalmazottnak jogi- és erkölcsi kötelességeit kifejti. Elmondja, hogy miről kellene pl. a papoknak prédikálniok, hogy a nép ne csak lelkileg épülhessen, hanem teendőire nézve irányítást és igazán jó tanácsokat is kapliasson. Itt is gyakorlati célok érvényesüljenek. Mindenkinnek feladatai domborodjanak ki az élet összes körülményei között. Koronként a falu vezető tényezői jöjjenek össze tanácskozássra, a létező állapotok megbeszélése végett. Ott a kis és nagy bajok senkinek mulasztása és a helyes útról való letérése által ne kerüljék el a beható cselekvésre hivatott vezetők figyelmét. Persze e helyen sok oly kérdést érint, mely ma törvénnyel van szabályozva, de akkor nem volt. A koldulást Thes-sedik falujában nem szabad üzletszerűen folytatni. Ott tűzoltói gyakorlatok tartassanak. Az erkölcsi rendészetre nagy súlyt vet; igen tüzetesen foglalkozik annak részleteivel. A falusi előrelátás egyik kívánalma a takarékmagtárak létesítése. Lappaliakkal: „se sütni, se főzni, se gyúrni valócskákka” ne foglalkozzanak az emberek. Itt van a közegészség, az egyén egészségének gondozása, a kúrúzlók üldözése. Munkarendet ajánl, amennyire ez az akkori munkaviszonyok közt lehetséges volt. A földjavításra jutalmak tűzendők ki, a szorgalom által elért sikerek részére elismerés biztosítandó.

Negyedik követelmény: bizonyos aranyigazságok, maximák megvalósítása. Ezek sok tekintetben túlhaladott álláspontot jeleznek, de van nem egy okos és napjainkban is megszívlelendő mondás bennök. Érdekes, hogy az idegen elemek telepítését, még a németekét sem helyesli. A belföldi települőkkel szerinte addig is sokkal jobban járt volna az ország. Azokat kellett volna több földdel és más segítséggel ellátni. Nagyobb hasznót hajtának a földesuraknak is. Hogy mennyivel, ő azt nem számíthatja ki, de érzi, hogy igaza van. Más magasabb szempontból azonban ezt itt nem tárgyalja. Talán e címmel bírt, de elveszett értekezésében fejtette ki jobban ebbeli véleményét.

Azután táblázatos párhuzamot készített a régi és az ő terve szerint szervezendő új község mindenféle viszonyairól: az utcák vezetéséről, a házak építéséről, a földesuraságokhoz és a hatóságokhoz

való viszonyról, a lelkészek és tanítók állásáról, a községi előljárókról, az iskoláról, a különféle községi lakosokról, a szegényről és gazdagról, a parasztokról és iparosokról, a gyermekekről, a családokról, különösen a pásztorokról, a haszonállatokról, azok tartásáról és gondozásáról, a selyemtenyésztesről, a méhekről, az idegenekről, az átutazókról, a katonákról, a kereskedőkről, a betegekről, az általános egészségügyről, a koldulásról, a munkáról a községben, a házakban, a réten, a szántóföldön és az egyes termékek vetéséről. Összehasonlításokat tesz továbbá a közlegelőkről, az itatókútakról, a kerti növényekről, a fákról, a malmokról, a korcsmákról, a baromfiakról, a gazdasági felügyeletről, a halálesetekről, a tüzvészről, a ragályos betegségekről, a inarhavészről, a rossz évek és drágaság hatásáról, a lopásokról, a bitang jószágokról, a perekről, végre a falu egész külső képéről. E tekintetben a következőket írja: A régi faluban a házak és az utcák tömkelege egész zürzavart képez, melytől a rendhez szokott szem iszonyodik. A falu közepén és szélén büdös mocsarak, kátyúk, pocsolyák, kétségtelen bizonyítékai az iparkodás hiányának. Micsoda mérges forrásai, kútfoi ezek az emberi és állatbetegségeknek! Az új faluban rend, tisztaság honol, mely lelket, szemet üdít. Még csak elképzelve is ezt, szívünk megenyhül annak látásán. Könyvét így fejezi be: „Micsoda megnyugvásnak, békés érzésnek és áldásnak kell az ilyen faluban lenni, mely lakóit boldoggá teszi annyi mások felett. Ha elgondolom, hogy mi lenne ma itt, ha a régiek így gondolkoztak volna, ha a rend mélyreható befolyását felismerték és megszerették, ha a természet adta kincseket felismerni, azokat felhasználni képesek lettek, ha a bajok okait szemeik előtt tartani tudták volna, ha, ha, ha az életben rejlő nagy jótéteményeket a maguk korában élvezni képességgel bírnak vala: akkor a teendők tisztán állanak előttem!” Ezeket egyszerű, de szívreható szavakban variálja és eljut annak megállapításához, hogy a nép nygvanazzal a fáradsággal, sőt kevesebbel, amellyel ma küzd s boldogtalansága közepett vergődik, milyen boldog lehetne s Isten és a természet adományait mennyire a maga hasznára fordíthatná és élvezhetné! Panasz és átkozódás helyett megelégedés, haladás és áldás hangzanék el az ajkokról. Mindezt ő testi és lelki szemeivel látta, midőn az akkori községet nap-nap mellett szemlélte és mint lelkész, annak minden bajaiban

résztvett. Emberszeretete, isteníélelme, igazi jótetekben nyilvánuló lelkiismerete mutatta ki az irányt neki, alapos tanultsága és széleskörű tapasztalatai javasolták eszközeit, amelyek segítségével hatni, alkotni, gyarapítani akart. Beleélte magát a körülötte levő parasztság helyzetébe, annak mindenféle viszonyaiba és eltalálni igyekezett, hogy a természet által így megáldott hazájának alapja — a széles rétegű népesség — miként boldogulhat a legbiztosabban, mert a legtermészetesebb módon. Szerinte sokan fogják mondani: ezek csak szavak, álmok, képzeletek! Ő pedig azt feleli rá: „én azért közöltem kedves polgártársaimmal e szép álmokat, hogy azokat álmodva ők is élvezzék és azokon elgondolkozzanak mindaddig, míg végre meg fognak valósulni. Mert ez álmok olyanok, hogy valósággá lehetnek és ennek a reménynek biztos teljesülését elvárni minden honfinak joga van.“

E munkához Thessedik két mellékletet csatolt. Az egyik egy hirdetményi tábla, mely az eladó házak, földek, ingóságok, azután ilyenek vásárolni kívánók igényeinek adatait, továbbá a különféle szolgák, cselédek és munkások, valamint az ilyeneket keresők neveit és feltételeit foglalta magában. Mindezekről bővebb magyarázatok foglaltatnak könyvében és a közvetítés díjai is megállapíthatnak. Egyszersmind azt is megmondja itt, hogy a díjak kiknek és mely részben járnának. Ő e tábla használatának általános elterjesztése által a forgalom akkori nehézségeit akarta elhárítani és a közvetítés hiányait kívánta pótolni. Második melléklete egy tervrajz, amely szerint a czélszerűen berendezett községeket építeni kellene. A falunak csak főutczái és terei vannak megjelölve, azokkal a középületekkel és közszolgálatot teljesítő egyének lakóházaival egyetemben, amelyek a dolog természete szerint a község központjában helyezendők el. A háztelkek nagyobb udvarral és kerttel vannak ellátva. Az utcákat haszonnfák szegélyezik. A kútak sűrűn vannak minden falurészben, hogy tűzvész esetén könnyen legyenek az oltás czéjaira felhasználhatók.

A tűzoltás szabályozása mellett ő falusi tűzpénztár felállítását is tervezte. Ebbe koronként minden lakos befizetne, hogy abból az alapból a felmerülő tűzkárokért kárpótlást lehessen adni. Azonban csak a nem vétkes tűzkárosultak kapnának segílyt, továbbá azok, akik épületeit a tűz továbbterjedésének megakadályozása végett le

kellett rombolni. A befizetések szabály szerint készpénzben történének, de természetben való szolgáltatások is elfogadhatnának.

Ebbeli nézeteit és javaslatait kiegészíti az a munkálat, melyet Debreczen iránti hálája által indítatva akkor írt és küldött oda, mikor 1812-ben ott 1800 ház leégett és ezáltal számos család nyomorba süllyedt. Akkor ő az anyagi adományok gyűjtése mellett éjet nappallá tevén, egy nagyobb munkálatot szerkesztett arról, hogyan kell a leégett, vagy újonnan épülendő városok emelésére egy oly alapot teremteni, melyet nem volna szabad kimeríteni, de amely annál inkább növekednék, minél többet és szilárdabban építenének. Jellemzi a Thessedik igazi önzetlen jóakarátát az, hogy mindezt névtelenül közölte a városi hatósággal. E szellemi szeretetadományát néhány nap alatt főleg éjjel írta, ami őt egy időre teljesen kimerítette. Orvosa csakhamar erőhöz juttatta, de nagy fájdalmára dolgozata felhasználatlanul küldetett vissza neki. A magyar városokban előforduló nagy tűzvészek indították azután arra, hogy ezt a munkálatot az André Hesperusában közzé tegye, sőt oly fontosságot tulajdonított annak, hogy Önéletrajzában a fordítás szerint tizenkét nyomtatott oldalon is egész terjedelmében közölte. Sok becses intelem és javaslat van e dolgozatban, melyet ma is jó lenne megfigyelni és követni. Nagyszabású szervezkedés alapján a tűzkárok így az egyesek által aránylag csekély áldozattal volnának pótolhatók, illetve megelőzhetők. Ez a munkálat a városépítés tekintetében is nem egy értékes eszmét tartalmaz, melyek valószínűleg elveszett hasontárgyú kéziratában is bennfoglaltattak, tehát ezek jól át voltak gondolva.

Önéletrajza az az utolsó nagyobb dolgozata, melyet itt is meg kell említenem és kiemelnem. Oly munka, melyben a Thessedik sok jó eszméje mellett az egész lelkülete megnyilatkozik. Enélkül őt valóban sohasem lehetett volna megérteni. Szerencse, hogy mielőtt annak kézírata is elkallódott volna, Zsilinszky Mihály azt még mint szarvasi főgimnáziumi tanár 1873-ban lefordította.

Thessedik ezt nem öndicsőítés, hanem önigazolás céljából írta német nyelven e cím alatt: *Das Leben und die Meinungen eines evangelischen Landpfarers zu Szarvasch, in dem Békéscher Comitatus in Ungarn. Samuel Thessedik statt der Fünfundzwanzigjährigen Jubiläums-Festivität von ihm selbst geschrieben in dem Monat*

December 1817, und in den Monaten Januar und Feber 1818, und im Monat Januar 1819. Kéziratát Haan Lajos békéscsabai lelkész gondossága mentette meg az enyészettől, de én annak mai hollétét szorgos utánjárásom ellenére sem tudtam kideríteni.

Irodalmi mértékkel kezünkben ezt a dolgozatát nem lehet a fennebb elemzett nagyobb, rendszeresebb dolgozataival egy sorba helyezni. Nincs abban igazi tervszerűség és egyöntetűség. Más és más, néha egymástól távolibb időközökben írt részei elütő hangulatot, egyes részei pedig merőben heterogen jelleget és teljes részaránytalanságot tüntetnek fel. Életének egyes fontos mozzanatai felett többször sommás megjegyzésekkel siklik el, majd pedig elmerül a jelentéktelen részletekben és egyes oly mozzanatokat domborít ki túlságosan, amelyek (pl. a már említett tűzvédelmi javaslata) nem is odavalók. De aki tudja, hogy ez a mindössze 122 nyolczadrét kis lapra terjedő munkálata hogyan készült, hogy azt egy 76—78 éves törődött ember különböző időszakokban írta, hogy sok-sok mondanivalója volt, melyek mindenféle módon és alakban törtek elő belőle: az a forma miatt nem fog vele perbe szállani. Itt nem arról van szó, hogy miként, hanem hogy ki és mit írt. Hálásak is lehetünk iránta, hogy magáról annyi megbízható adatot hagyott reánk, és hálások vagyunk Haan Lajos és Zsilinszky Mihály iránt, akik hozzánk azokat eljuttatták. Nélkülök ma már ezeket sem ismernők és legfeljebb gyanításokra volnánk utalva ott, ahol ma pozitív szilárd alapon mozoghatunk az ő megítélésénél és eszméinek méltatásánál.

Önéletrajza valóságos fellebbezése az igazságosabb utókorhoz és mint ilyen tökéletesen elérte célját. Igazolta csaknem mindenben, a miért kora őt úgyszólván meddőségre ítélte. Vannak ez iratában olyan részek, amelyek ma is nem csupán történeti, hanem a nemzet életébe vágó érdekű beccsel bírnak és az ő özvetlen előadásában valóban megkapók. Ilyenek e szavai, melyekkel szóbanlevő munkálataát bevezeti: „Ötven éves papi pályám végig, neked ajánlom kedves Hazám ezen életrajzomat. Hogy mily szép és tág hatásköre van egy falusi papnak, mily végtelen sok jót tehet ő különféle szakokban, idő, hely és körülmények szerint, kivált ha tevékenységében a honatyai, előljárói, birtokosai, a világi és egyházi hatóságok segítik, bátorítják és támogatják:

a következő sorokban leírt tények mindezt bizonyítani fogják. Ezen fontos dologra kíván figyelmeztetni a tiszavidéki pusztaságon lakozó egy veterán papnak utolsó szózata.“

Ugyanazt, csakhoggy sokkal részletesebb kifejtéssel tartalmazza, e munkájának két utolsó része, melyekben a teendőknek valóságos programját adja. Ezek meggyőződése szerint ma is oly fontosak, hogy tárgyalásuk külön fejezetet érdemel. Azokkal akarom e mű utolsó részét bevezetni. A Thessedik önéletrajzát kiegészíti az a két közlemény, melyeket Ruisz Gyula a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1895. évi folyamában a 308. és 348. lapokon közölt mint Thessedik Sámuel adomáit önéletleírásának megvilágításához. Ezt maga Thessedik írta, valószínűleg nem sokkal halála előtt, vagy legalább akkor gyűjtötte össze az annak tartalmát képező részleteket. Nem is annyira adomák azok, mint pótló aprólékosabb adatok. Ez a műve is elveszett, vagy legalább úgy lappang, hogy nem találtam nyomára.

Itt még csak összefoglaló igen rövid méltatását kívánom adni Thessedik Sámuel működésének. Teljesen fölösleges munkát végeznék azonban, ha ezt a saját szavaimmal tenném, mikor már fordítója önéletrajzához írt előszavának utolsó lapján oly találóan tette meg, hogy annak minden mondatát az utolsó betűig aláírhatom. Ez a rész pedig így szól: „Thessedik Sámuel szabad-elvű, felvilágosodott és mindenekfelett munkás ember volt, aki hazája elmaradottságát élénken érezvén és fájlván, egyedül a honfiak értelmességétől és szorgalmától várta a jobb jövőt. A külföld jeles nevelőivel és nemzetgazdáisaival személyes ismeretségben állott, elveiket, tanácsaikat elfogadta, sokban ki is javította. Mint pap sokat tett egyháza felvirágoztatására is. De az ő lelke szélesebb munkakört teremtett magának s kiválóan a tanügy és az ország anyagi helyzetének javítására fordította figyelmét, mert meg volt győződve, hogy a természettől annyira megáldott Magyarország csak akkor fog a többi művelt országok színvonalára emelkedni, ha népe át fogja érteni saját érdekét, és ha — a nagy költő szavaival élve — azt, mit emberi ész és kéz kivívhat, nem várja mástól, mint szerencsedíjat. Ehhez képest akarta átalakítani az iskolákat is. Sürgette az életre való tanítás behozatalát, anélkül azonban, hogy a humanizmust teljesen mel-

lőzte volna. Amit a mostani nemzedék kezd komolyan sürgetni, azt ő, már Mária Terézia korában nemcsak szóval és tollal követelte, hanem tettleg is valósította.

De a politikai és társadalmi viszonyok nagy akadályokat gördítettek útjába s ezen akadályok nagyságához képest nagyok és rendkívüliek voltak küzdelmei is. S ezen körülmény teszi különösen érdekessé és tanulságossá Thessedik önéletrását. Az ő küzdelmeiből tanulhatja meg a mai nemzedék, mint kell a megrögzött előítéletekkel bátran szembeszállni, miként kell a szellemi és anyagi érdekeket okosan egyesíteni, mint kell az egyházat és a hazát takarékoságban, kitartó munkásságban és az ifjúság nevelésében tettleg szeretni“.

Emlékének felfrissítése soha sem volt korszerűbb, mint napjainkban.

IV. FEJEZET.

A falu gondozása.

Ha Thessedik Sámuel életén, alkotásain és műveinek hosszú során végig tekintünk, könnyen felismerhetjük azoknak e fejezet címében jelentkező nagy és szemei elől sohasem tévesztett főczélját. Ő hivatásában is főfeladatának polgártársai anyagi, szellemi és erkölcsi boldogulásának előmozdítását tekintette és munkálta. De mint igazi apostol azzal nem elégedett meg, hogy aprólékos eszközökkel csupán a közvetlenül gondjaira bízott hívek jólétével törődjék, hanem a magyar haza minden vidékének falusi népét akarta a nemzeti nagy jólét szilárd alapjává tenni.

Eszközeit részletesen bemutattam. Most itt arról akarok beszélni, hogy azok már az ő korában is elég széleskörűek és jól megválasztottak voltak-e? És hogy alkalmazásuk korunkban milyen bővítéssel, pótlással vagy módosítással volna célirányos?

Azt, hogy ő miként akart czélt érni, már ismételve érintettem, de a magam elé itt tűzött feladat nézőpontjából annak mint a falu ápolására irányuló politika kiindulási pontjának tisztázása nem lesz fölösleges.

Önéletrajzának végén előbb hivaltársaihoz, azután általában

a hazafiakhoz felhívást intézett. Amabban mintegy jelzi szellemi hagyatékát. A lelkészeknek mindenek előtt azt ajánlja, hogy vizsgálják meg az eszközöket, melyeket az egyház és iskola alásülyedt tekintélyének emelésére, a saját méltóságuk visszaállítására, anyagi jólétük megszerzésére és a haza felvirágoztatására felhasználhattak volna, de tényleg nem használtak fel. Gondolják meg, hogy mily bünt követnek el, ha vallási és erénygyakorlatok, a saját és embertársaik gyermekeinek jobb nevelése révén mindent czélszerűen nem tesznek meg az emberiség javára és a haza boldogítására. Szüntessenek meg ezért legelőbb is gyülekezetekben, az egyházban és az iskolában minden káros visszaélést. Viseljék atyáilag a szegények, a betegek, az ügyefogyottak, az özvegyek és árvák gondját, akiket nem ismerhet jobban senki sem, mint ők. De ne csak ezekre legyen gondjuk, hanem általában terjesszék a népnek való ismereteket, hogy Istennek a természet ölében rejlő adományait az minél jobban felhasználhassa. Működjenek közre, hogy vidékükön jó népiskolák és más jótékony intézetek emelkedjenek. Azok tantárgyai úgy adassanak elő, hogy a családi érzést meggyökereztessek az ifjú nemzedékben, hogy elősegítsék a férfiak és nők közötti harmóniát, mert roppant sok szerencsétlenség következik abból a házi élet, a gyermeknevelés és a gazdálkodás körében, ha a férfiú másként gondolkozik, mint az asszony. Hozzanak be az iskolába jobb íráspéldákat, hasznosabb tantárgyakat, diaetetikai, erkölcsi és gazdasági oktatást. De járjanak elől jó példával ők maguk is. Kerüljék a fényűzést, a pénzfecsérlő időtöltéseket és a játékokat. Osszák be jól idejüket, egyházi földjeiken gazdálkodjanak oly okszerűen, hogy mások is kövessék példájukat. Legyenek általában megbízható tanácsadói a népnek és a községi előljáróknak. Működjenek közre a káros rendetlenségek és visszaélések megszüntetésében s a kielégítő mezei és községi rendszet szervezésében. Hatáskörét méltóan a faluban is csak a tudományos, derék lelkész töltheti be, aki bő ismereteit és tapasztalatait legjobb tehetsége és tudása szerint igyekszik hasznosítani.

De a személyes érintkezés magában még nem elegendő. Hasznos és mélyebb hatást gyakorolni alkalmas olvasmányt is kellene a nép kezébe adni. A lelkészeket a főbb témákra vonatkozó értekezések és könyvek írására buzdítja. Kell például egy könyv az

anyák számára a gyermeknevelésről, egy másik a házastársak számára a családi kötelességekről, egy a cselédek számára azok kötelességeiről és egy népszerű házi káté a szentírás alapján, melyben minden házi foglalkozásra nézve szabályok foglaltatnának. Elmondja, hogy ezek milyen módszer szem előtt tartásával szerkesztessenek és hogyan bíraltassanak felül. Az ily természetű irodalmi tevékenység útján az ország lelkészeinek szellemi erőit is meg lehetne ismerni és az arravalókat megfelelőbben alkalmazni és igazságosabban javadalmazni vagy jutalmazni, mint ahogy az eddig történik. Mivel tölthetnék a falusi és városi papok hasznosabban szabad óráikat fenn és alatt? De nagy különbség van a régi és új morál között. Bizony már itt volna az ideje, hogy jobb iskolai és egyházi énekekről, épületesebb imádságokról s az élet céljainak megfelelőbb elmélkedésekről gondoskodjanak s ilyeneket tényleg minden napra alkalmazva szerkesszünk és terjesszünk.

Igen igen sokat tehet a lelkész az ő egyháza és népe javára. A tanításon és lelkipásztorkodáson kívül neki kellene a hasznos hazai termények ismeretét terjesztetni s kutatni, hogy miféle anyag nincs még feldolgozva nálunk, amelynek feldolgozása pedig nagy haszonnal járna.

Midőn pedig a hazafiakhoz fordul, nem arra kéri azokat, hogy a jobbágyokat szabadítsák fel s adjanak földtulajdont, szabad mozgást és polgári létet nekik. A hatóságokat sem aposztrofálja, hanem itt is csak a meglevő, az adott viszonyok szűk keretében marad. Csupán azt kérdi tőlük, hogy hová jutunk, ha tudatlanság, gőg, irigység és rosszakarat nyíltan akadályozhatja a jót? Ha a nehezebb és több munkával járó papi állásokat egy sorba tesszük azokkal, melyekben a gond, munka és kiadás csak negyedrésznyi? Mi lesz, ha a papnak élelemszerzési és gyermeknevelési gondokkal kell küzdeni s ezáltal megfosztatik nyugodtságától és a tudományokban való önképzéstől? Miként teljesítse akkor mindazon kötelességeket, melyeket az iskola és az állam méltán megkövetelhetnek tőle? Lehet-e tehetségesebb ifjaknak kedve arra, hogy magukat az egyházi és iskolai hivatalra szánják s erejüket ezek becses munkájának szenteljék, ha azt látják, hogy alig lesz meg mindennapi kenyerük, holott ha más pályára adják magukat, külsőleg is nyilvánuló közbecsülésre és különféle nagy előnyökre van kilátásuk? Lehet-e az

ily papoktól hasznos közintézetek alapítását és fenntartását várni és remélni? Pedig a falusi lelkésznek arra is törekedni kellene, hogy a saját, az övéi és hívei segítségére némi orvosi ismereteket, felszerelést és házi gyógyszerárt is szerezzen be magának. Oly faluban, ahol rendes orvos nincs, sok bajt lehet elhárítani, vagy legalább enyhíteni okos egészségi tanáccsal és némi segítséggel. Ezzel a lelkész nemcsak híveinek használ, de azok szeretetét és őszinte becsülését is elnyeri. Felsorolja a népszerű akkori orvosi könyveket is, melyeknek egy lelkészi lakból sem volna szabad hiányozni.

Bölcs tanácsok, észszerű kívánságok és követelések ezek, de bizony az ő korában sem voltak elegendők a falusi paraszt boldogulásának megalapozásához. Kétségtelen azonban, hogy ma is csaknem minden részletükben aktuálisak, habár azokhoz még sok más követelménynek megvalósítása is elengedhetetlennek bizonyult. Thessedik e szűk térre való szorítkozása érthetővé és megbocsáthatóvá lesz, ha az ő életviszonyait és az akkori közállapotokat szem előtt tartjuk. Sem II. József, sem I. Ferencz idejében nem volt tanácsos nagy politikai, vagy szociális reformeszmékkel előállani. Ő emellett nem feltűnni, hanem valóban használni és polgártársai sorsán békés úton akart javítani. Semmit sem tartott a kezében, semmihez sem volt joga, amire támaszkodhatott volna. Így sem sokat kapott másoktól, hanem csaknem mindent, amivel hatolt, a magáéból, szorgalommal, tudással és takarékossgal önmagának kellett előteremtenie, a semmiből elővarázsolnia. Mikor intézete szünetelt, egy evangélikus zsinati bizottsági ülésen tárgyalták annak megfeneklett ügyét. Az elnöklő Berzeviczy Gergely nyomatékkal bizonyította annak fontosságát és támogatásának szükséges voltát. Ekkor, Thessedik Rummy Károlyhoz intézett levele szerint, felkelt egy protestáns mágnás és arra az elnöki évrre, hogy az intézetre Thessedik a sajátjából már 17.000 forintot költött, nem áfallotta azt mondani: „impendat adnuc alia 17 millia, erit major gloria“ (költsön még 17.000-et, annál nagyobb lesz a dicsősége).

Ily körülmények közt igen nagy és maradandó érdeme, hogy gyakorlatilag is kipróbált oly rendszerét dolgozta ki a falu gondozásának, mely több-kevesebb módosulással, a helyzetek mindenféle

változatai közt is nagy haszonnal alkalmazható. Ő valóban lélektanilag mély belátással járt el. Mint láttuk egész környezetének folyton lelkületét is kutatta. Ismerte azt nagyon jól, de körülményei oly szerencsétlenül alakultak, hogy annak az ismeretének sem vehette hasznát és életfeladata diadalának nem örvendhetett. Ezt a sikertelenséget neki nem lehet felróni, az csak arra való, hogy a falu gondozásának az ő rendelkezésére nem álló biztosítékait is megállapíthassuk és azokat lehetőleg felállítsuk.

Hogy ezidőben mennyire nem lett volna czélszerű alapvető, széleskörű és gyökeres hatású reformgondolatokkal összekapcsolni a kismemberek sorsának javítására irányuló törekvéseket, azt Thessedik több jeles kortársának, a Martinovich társaságába jutott kiváló, egytől-egyig jeles, tisztességes, sőt érdemes, felvilágosult férfiak, íróknak és a közélet embereinek, akik a nép javát törvényes eszközökkel ez úton kívánták előmozdítani, kivégeztetése 1795-ben a budai vérmezőn eléggé bizonyítja.

Ennek egyik szemtanuja volt Berzeviczy Gergely is. Magyarország első tudományosan művelt nemzetgazdájá, akinek iratai közt annak az egész nagy igazságügyi gyilkosságnak latin nyelvű terjedelmesebb leírására akadtam. Ez iratában ő azt a legnagyobb önkénynek mondja a törvénytárunkból időrendben vett bizonyítékokkal tünteti fel annak égbekiáltó igazságtalanságát, melynek általánosabb gyakorlása mellett itt minden jogrendnek és alkotmányosságnak össze kellene omlani. Ennek a látványnak hatása alatt határozta el magát még 1795-ben arra, hogy az ily körülmények közt megutált kis hivataláról, melyet a helytatótanácsnál addig sem valami nagy lelki épüléssel látott el, lemondván, hazamenjen Lomniczra, hogy édesanyjától az ősi birtok kezelését átvegye és ott, ha már a közszolgálatban és a politikai életben nem lehet, mint író teljesítse hazafiúi és emberbaráti kötelességeit. A mi tárgyunk szempontjából ez azért volt jelentős mozzanat, mivel irodalmi tevékenysége minket egy oly becses munkájához is juttatott, mely az ő korabeli parasztok állapotának és a falu akkori gondozásának alapos megítélhetéséhez elsörendű segédeszköznek mondható. Ez a munkája a magyar parasztok állapotát és természetét ecseteli a XVIII. század végén, éppen abban az időben, mikor Thessedik írt és működött. Azt a kort különben e mű kiadásának története is élesen meg-

világítja. Az említett munkát Berzeviczy Gergely 1804-ben írta meg. Az illetékes hivatalos könyvbíráló, censor, midőn azt szerzője közzé akarta tenni, úgy vélte, hogy tartalmánál fogva annak felülvizsgálata a helytartótanács által szükséges. Berzeviczy már le is mondott a mű kiadásáról és kéziratát a Széchenyi nemzeti könyvtárban helyezte el. Sokan azonban lemásolták azt, s így, amennyire lehetett, közkézen is forgott. Egyik barátja, Máriássy József, azt Lőcsén a maga költségén ki is nyomatta. Emiatt pert akartak ellene indítani, de mikor ez ügyben Pestre utazott volna, útközben szerzett sérüléseibe csakhamar belehalt. A mű egyideig cím nélkül maradt és csak később kapta e címet: „*De conditione et indole rusticorum in Hungaria.*”

A jobbágyok arról a helyzetéről, melybe a Mária Terézia-féle 1767. évi úrbéri szabályozás folytán 1790. után jutottak, és amelybe az 1832/36. évi országgyűlés által történt újabb szabályozásig megmaradtak, oly képet nyújt, mint egy más munka sem. Legérdekesebb része ma a harmadik, mely a paraszt természetének most is figyelmet és megszívlelést érdemlő elemzése. Ezt a részt mindazoknak, akik a mai parasztot meg akarják ismerni és érteni, el kellene olvasni, mert sok van benne, ami egyáltalán nem avult el, hiszen a parasztok jellege azok foglalkozásának és a velük való eddigi elbánásnak természetes következménye.

Berzeviczy Gergely már merészebb a parasztok helyzetének javítására irányuló javaslataiban. Élesen kikél azok igazságtalan elnyomása, kizsákmányolása és tudatlanságban való tartása ellen. De ő sem követel még semmi újabb és mélyrehatóbb engedményt a földesuraktól, csak arról akarja őket meggyőzni, hogy az emberiség, de saját érdekük is a paraszttal való jó bánást kívánja: „Az a rendelkezés, mely (e tekintetben) ma fennáll — írja — már századok óta tart és a legtöbb európai országban némi eltéréssel el van fogadva. Nagy és általános hatású okoknak kellett tehát lenni, amelyek miatt azt felkarolták. Ha nem alkalmaznák is azt a mi időnkben mindenfelé, akkor is óvatosan és fokozatosan kellene üdvös változtatásával kísérletet tenni és pedig önként, törvényes úton, nehogy a jobbágyoknak nyújtandó kedvezmény kicsikartnak tűnjék fel. De azt igazán óhajtom és kérem, hogy a földesurak tegyék meg, amit a törvény és alkotmány tőlük követel, és ha

tényleg védőuraik is, úgy járjanak el, mintha jobbágyaik atyái volnának. Hiszen az alkotmánytól az alsó nép atyai gondozása végett kaptak oly sok előjogot. Ne akarjanak abból felette sok hasznot húzni, hanem inkább igyekezzenek terhein könnyíteni, azt boldogabbá tenni, mert az igazi nemesség az, mely nem a saját mentességében, hanem a haza szeretetében és az általános nagylelkűségben áll.

Behatóan czáfolja az ez ellen felhozatni szokott önös okoskodást. Anyagi helyzetének javítására nézve ez a véleménye: „Hogy miképp tétessenek a parasztok vagyonosabbakká, ez a politikai tudománynak legnehezebb kérdése. Egy azonban bizonyos, az t. i., hogy a félelem, nehogy a paraszt nagyon jómódú legyen, alaptalan. A szabad kereskedelem, ipar, pénzforgalom és szerzési mód leginkább hozzájárulnak a paraszt fenntartásához. Azt joggal megkívánhatja a paraszt, hogy szorgalmas munkájával a reá eső terheket leróhassa, tisztességesen élhessen és bekövetkező balsorsa esetére valamit félre is tehessen magának.”

Ami a népfelvilágosodást illeti, Berzeviczy Gergely még szükségesnek tartotta tüzetes bizonyítását annak, hogy minden jobban megy ott, ahol míveltebb és eszesebb a paraszt. Azt mondták erre, hogy a felvilágosultabbak perlekednek. „E pereket — felelt — természetesen azok a parasztok indítják, akik egy kissé többet tudnak, de azért nem kell őket mindjárt bujtogatóknak tartani, sőt azok a népet, mely nélkülök sokkal hevesebben viselkednék, féken is tartják. Tanultságra és magasabb míveltségre egyébiránt a paraszt nem való; hol is venné ahhoz az időt és költséget? Midőn az ő tökéletesbüléséről van szó, ezalatt nem értetik más, mint az, hogy oly ismereteket tudjon szerezni, melyek neki hasznosak és szükségesek, hogy az a rövid tartamú oktatás, melyet gyermekkorában nyer, gyakorlati és jól berendezett legyen, hogy akkor szerzett ismereteit érettebb korában is megtartani, gyarapítani és tökéletesíteni tudja részint a lelkésznek híveihez intézett beszédeiből, részint saját további képzésére törekedvén, magánúton a mézőn folytatott életben.”

Ime, ha más hangon fejeztettek is ki, Berzeviczy Gergely akkori reformeszméi sem voltak valami gyökeresek, habár ő állásánál, vagyoni függetlenségénél fogva sokkal hátrabban beszélhe-

tett és írhatott, mint Thessedik. Ők ketten alapiában véve teljesen egyetértettek, hiszen kortársak is voltak. Thessedik 1820. végén, Berzeviczy pedig 1823. elején szünt meg élni és működni.

Három évtized mulva már más szellemű beszéd hangzik el gróf Széchenyi István ajkairól. Eleinte szintén tapogatózik. Midőn aztán erélyesebben lép fel, csakhamar megérti ő is, hogy az ország lakosságának aránytalanul nagy részét nem lesz oly könnyű a jobbágy-ság békóiból és az elhanyagoltatás hínárjából kiszabadítani. Nem is ezzel kezdi reformtevékenységét. A közszellem és közfelfogás átalakítását akarja előbb megélni. De már 1831-ben a „Stadium“-ban az akkori viszonyok közepett valóban radikális programot ad.

Felette érdekes, hogy e mű megjelenésének története hasonlít a Berzeviczy napvilágot látásának történetéhez. Már néhány íve elhagyta volt a sajtót, midőn annak további kinyomatása betiltatott, mert attól tartottak, hogy a következő országgyűlésre nagyon radikális szellemben fog befolyást gyakorolni. Később az egész munka 1833-ban Lipcsében jelent meg, de a már itthon kinyomatott és kéz-alatt forgalomba jött ívek is nagy hatással voltak arra, hogy az úrbériséget szabályozni hivatott 1832—36-diki országgyűlés többségben levő hazafias ellenzéke erélyesebben lásson a parasztok helyzetének javításához. E művében Széchenyi 12 törvény meghozatalát javasolja. Ezek másodika által el akarta törölni az ősiséget, mely a nemesi birtokokat a nemzetségek javára megkötötte és így a birtokforgalmat nagyon lenyűgözte. Ez kapcsolatban a negyedik törvényjavaslattal, mely szerint Magyarországon mindenki birhat ingó és ingatlan jószágot mint tulajdont, a nem-nemesek, tehát az alsó osztályok birtokszerzési jogát — természetesen ellenérték fejében — törvényerőre emelkedése esetén — igazán előre vitte volna, mert lett volna elég megszerezhető föld, különösen pedig, mivel a harmadik törvényjavaslat szerint a mag-szakadásokból származó fiscalitás — az állam háramlási joga — is megszűnt, a hitel meg lett volna szerezve, a nemesi előnyök legnagyobb része kiterjesztetett volna a nem-nemesekre is, s amazok adómentessége jórészt eltöröltetvén, a törvény előtt való egyenlőség kimondatott, a forgalom szabadsága és közlekedés javulása biztosított és a nyilvánosság által a törvénykezés is megjavítottatott volna.

Ehhez járult volna a magyar államnyelv föltétlen uralma és a magyar kormányshékek hatáságának legalább alaki önállósítása. Oly merész program volt ez, melyhez hasonlóval eladdig senki sem mert nyíltan fellépni, és amely a további évtizedek rohamos haladásának megadta a némelyek szerint talán igen is nagy lendületet. Ezt azután Széchenyi a maga alkotásainak sikerei által kívánta hatályosbítani.

Minket itt javaslatok közül a hatodik érdekel különösen, mely szerint a nemnemesek maguknak vármegyénként úgynevezett *pártvédet*, vagyis pártoló ügyvédet választhatnak. Ez a választás pedig akként történt volna, hogy a vármegyei tisztújítások alkalmával minden megyebeli község, tehát főleg a parasztság, külön-külön beküldik szavazataikat s az, aki ezek többségét megkapja, lesz az a megyei fiskális, akinek joga és kötelessége a parasztság érdekeit a megyei törvénykezés és közigazgatás körében minél hathatósabban képviselni. Oly nevezetes kezdemények voltak ezek, melyek a legnagyobbbrészt Széchenyi által már megteremtett közhangulat mellett nem vezethettek máshová, mint a parasztság teljes felszabadulásához, ami 1848-ban tényleg be is következett. Az idevágó törvények igazi értelmi szerzője tehát első sorban Széchenyi volt. Igaz, hogy ő ebbeli eszméjének megvalósítását fokozatosan akarta elérni, mert a rögtöni átalakulás lehetőségében, sem annak üdvös hatásában nem bízott. De már a Stádium előszavában mondja: „erősen hiszem, hogy külön helyet foglalnánk el a nemzetek sorában ma, ha ősi törvényhozóink s országos embereink az értelmi súly nagyobb kifejlődése s a magyar nemzetiség valódi felemelkedése és terjesztése által ösztönöztetve, nemcsak foltozgattak volna törvényeinken, hanem gyökeres és a célnak megfelelő reformok által 800 ezernyi súlyú talpkő (a nemesség) helyett lassanként 10 milliónyi súlyut (az egész nemzetet) rakják le és idegen gratia, gyámol és segítség helyett saját nemzetiségökben s az ország minden lakosai felszabadításában bíztak volna.“

Habár taktikából mérsékeltén a bölcsék középútján haladt, ez volt az ő végcélja kezdettől fogva mindig. Midőn aztán ezt egyszerre megvalósítottának látta, legalább formailag, örömeinek, sőt elragadtatásának adott kifejezést, de óva intette nemzetét minden túlzástól és minden egyenetlenségtől, mert a tizenkettedik órában

elveszhet minden. Ennek a katasztrófának előjeleit vélvén látni, lelke aggodalmas fájalmát testi szervezete nem bírta el.

A jobbágyság valóságos felszabadítását ellenséges kezek vitték tényleg keresztül, de azok is csak a középnemességet tudták meggyöngíteni. A parasztságot a felszabadítás nagy jótéteményének gazdasági áldásaitól nem tudták megfosztani. Az abszolút uralom ideje alatt az minden gondozás nélkül is megerősödött. Ezt az elhanyagolást a falu később azonban nagyon megérezte.

Sajnos, a szükséges ápolást a legtöbb tekintetben áldásos 1867-dik évi kiegyezés után az alkotmányos kormányzás sem hozta meg annak, mert minden nagy érdeme és hálásan elismerendő jóakarata mellett ehhez nem volt meg sem gyakorlata, sem kellő érzéke. Az uralmon volt és hozzánk szintén átharapódzott manchesteri elvek azt nem is tüntették fel szükségesnek. A forgalom abszolút szabadságának üdvözítő voltában erősen és becsületesen hittek a doktrinárius kormányférfiak és törvényhozók. A közgazdasági téren így az álliberalizmus rettentő pusztítások szülőokává lett. Amint a teljes iparszabadságot minden átmenet nélkül hozták be, oly egyszerűen törölték el az uzsoratorvényeket is. Ezt nevezték akkor haladásnak. Az eredmény természetesen fejtelenség, zűrzavar és a tapasztalatlan nép kiszipolyoztatása lett. A parasztot nyomta a nagy adó, az alacsony gabonaárak mellett az újabbkori élet minden állami és községi terhe s főleg az uzsora. És mindennek fejében nem kapott semmit. Az alsó rétegek is eladósodtak, a termelés javulása csak csigaléptekkel haladt előre, a munkaalkalmak nem szaporodtak, a munkabérek nem emelkedtek és a parasztot mindenki magára hagyta, csak az nem, aki aknázott belőle. Még a törvényhozás legjobb szándéka és elvontan helyes, kifogástalan rendelkezéseinek legnagyobbbrésze is írott malaszt maradt.

A rendszeres állami nemtörődömségnek csak két csattanós példájára hivatkozom itt. Midőn az 1879. évi székesfehérvári országos gazdakongresszus kérvényét a következő évi állami költségvetéssel kapcsolatosan a képviselőházban tárgyaltuk, és annak az a kérelme jött szóba, hogy az akkori földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium előirányzatában szereplő tételt a gazdaság különféle ágainak emelésére 50.000 forinttal emeljék, a szakminiszter kereken

kijelentette, hogy az indítvány mellőzendő, mivel ő azt az összeget — igazán nem tudná elkölteni. Idevágóan ennél talán még jellemzőbb az a tény, hogy mikor ezidőtájt Bismarck hasonló mondatát ismételve gróf Apponyi Albert a kormányzatunkban is szükséges „egy csepp szociális olaj”-ról beszélt, ez a kormányt támogató szabadelvű többségnél, mint valami merénylet, szörnyűködést keltett.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha az állami és hatósági benemavatkozás túlzása a nyugati országokban már jóval korábban jelentkezetthez hasonló, hanem persze a mi viszonyainknak megfelelően károsabb eredményre vezetett. Ott az ipari, nálunk a mezőgazdasági munkásmozgalmak ütötték fel fejüket. A falu gondozásának rendszeres elmulasztása megbosszulta magát. Az alföldi munkás-zavargások és a kivándorlás megindulása csak igen veszélyes tünetei voltak oly hibák következményeinek, melyeket az állam és társadalom okos gazdasági és szociális politikája mellett nem lett volna nehéz, legalább jórészen, elkerülni. A régi parasztlázadások csak módban és mértékben, de nem lényegükben különböztek a múlt század kilenczvenes éveinek kezdetén mutatkozott mezőgazdasági munkászendülésektől. Eleinte, helytelenül, kizárólag a városi szociálista elem bűjtogatásainak tulajdonították azokat. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága akkor azt a megtisztelő felhívást intézte hozzám, hogy mint oly egyén, aki az említett mozgalmak színhelyein a közgazdasági viszonyok tanulmányozásával évtizedeken át hivatászerűen állandóan foglalkoztam, adjak behatóan megokolt véleményyt azok természetéről, okairól s körülményeiről és mondjam el az orvoslásukra vonatkozó nézeteimet is. Világos ebből, hogy akkor az e mozgalmakban jelentkező társadalmi betegség okaival és diagnózisával még nem voltak tisztában.

Megállapítottam, hogy ezek a részleges munkásmozgalmak nemcsak a fővárosi és az ország távolabb fekvő részeinek közönségét, hanem magát az illető vidék értelmiségét is szerfelett meglepték. A mozgalom három kitörése 1890-ben egymásután következett be Békés és Csanád megyében s már ez maga, valamint ismétlődése egy-két év múlva Csongrád megyében bizonyították, hogy ha nem is általános, de részben mélyen fekvő bajok kitörésé-

nek a szociálista izgatás csak alkalmi okát képezte. Nagyobb terjedelmű munkálatomban a mozgalmak történetének hiteles adatok alapján való részletes elmondása után az azok előidézésére ható tényezőket négy csoportban vizsgáltam. Ma is aktualitással bírnak e vizsgálódás következő megállapításai: 1. A nép megélhetése egyes helyeken nehéz, ami ellentétben van a folyton, habár nem is mindig helyes és kívánatos irányban haladó felvilágosodásával s önérzetével, melyeket gyakran megsértének és félreismernek. Ezeket megfelelően irányítani, de nem elnyomni akarni kell, ami lehetetlen és bűn volna. 2. A közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet működésének hibás és hiányos volta is egy nagy ok. 3. A megfelelő hitelintézmények hiánya, a létezők czélszerűtlen kezelése és helytelen ellenőrzése is ilyen. 4. A munkaadók bánásmódja talán nem mindenütt, de gyakran mégis nagyon méltánytalan. 5. A munkaalkalmak és a munkások eloszlásának czélszerűtlen volta érezhető. 6. Kiemelendő az ország viszonyainak megfelelő nagyobbszabású telepítések és parcellázások és az ezek feltételét képező egységes birtokpolitika hiánya. 7. Bizonyos kellő biztosítékokkal ellátott rendkívüli intézkedések elmaradtak a munkásnépet felizgató szociálista agitáció káros hatásával szemben. Ha az általam akkor javasolt, előkelő politikusok által helyeselt és a törvényhozás terében is szóba hozott ilyen óvatos és nem egyoldalú védelmi intézkedések megtétnének akkor, ez ma is erős hitem, sem a munkászavargások, sem a kivándorlásra való csábítás oly mérveket nem öltöttek volna, mint amilyenben haladtak és másfél millió értékes honpolgártól fosztották meg az országot.

Mindezekből logikailag folynak a következtetések, melyeket ott bőven megokolva kifejtettem több mint egy negyed századdal azelőtt. Diagnosisomat a később keletkezett idevágó elég nagy irodalom magáévé tette, hanem persze — a forrás megnevezése nélkül. A viszonyok nyomása alatt meg is indult erre a szélesebbkörű szociálpolitikai tanácskozás és vitatkozás, mely a falu gondozásának, ha nem is mindenben teljesen kielégítő, de mindenestre korszakos változtatására indították úgy a társadalmat, valamint a törvényhozást.

Két férfiúnak neve jelzi ezt a változást: a gróf Károlyi Sándoré és a dr. Darányi Ignácé. Az ő kezdeményeik és alko-

tásaik sokkal ismertebbek, semhogy azok elemzésére itt szükség lehetne. Mind a két név oly mélyreható törekvések tömbjét jelenti, melyek kiegészítik és föltételezik egymást, de amelyek csak a Thessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely által szem előtt tartott talajon, *a falu helyszíni gondozásán*, nyugodhatnak mint szilárd alapon és csak azon emelkedhetnek magasra. De bizonyos mértékben ezt az alapot maguk is megerősíteni alkalmasok.

Gróf Károlyi Sándornak nem kizárólagos érdeme a szövetségi ügy bámulatos fejlődése hazánkban. Az ő érdeme azonban, hogy oly kiváló vezérkart tudott maga mellé toborozni, mely termékeny gondolatokkal látta el őt, azok megértetését a hatóságok és a nép részéről tollal, szóval, példával és odaadó önzetlen munkássággal, részben anyagi áldozatkészséggel is biztosította és a kis emberek bizalmának megnyerésére s így a sikeres szervező munkára képesítette őt. Érdeme, hogy az idevaló viszonyoknak teljesen megfelelő intézetek kibonyolódását erős lélekkel és sohasem lankadó kézzel, a magyar nép iránti rajongó szeretet által sarkalva, törhetetlen czéltudatossággal segítette elő. Nyolcz év alatt — 1886-tól 1894-ig — oly munkát vezetett, mely a magyar parasztság számára biztosította hitelügyének országosítását és lehetővé tette, hogy a magán kezdesen, majd törvényhatósági támogatáson alapult hitelszövetkezeti központot az 1898. évi XXIII. t.-cz. által a népgondozásnak egyik nélkülözhetetlen főpillérévé alakította át. Az ő példája fényesen bizonyítja, hogy nálunk is lehet hasznos új dolgokat bámulatos eredménnyel teremteni, csak a helyzetnek, viszonyoknak, a valódi szükségnek s a nép lelkületének megfelelően és igazi önzetlen jóakarattal kell azokon munkálkodni.

Mert a magyar hitelszövetkezeti szervezet nem egyszerű utánzat, hanem az a legnagyobb szükségnek a siker itteni összes feltételeinek átértésével tett eleget. A hitelszövetkezeti szervezet első jól megokolt követelésétől a György Endre kitünő művében az 1885. évi első nemzetközi budapesti nagy gazdasági kongresszuson egész 1915-ig harminc év telt el. Hogy az ige mily mértékben vált ezalatt testté, azt a legényesebben br. Korányi Frigyesnek az a beszéde mutatja, melyet a hazai szövetkezeteknek említett évi kongresszusán mondott el és amelyben az Országos Köz-

ponti Hitelszövetkezet szerepét csatolta a népiólét emelésében. Épp úgy látjuk ezt dr. Horváth János két becses 1916-diki dolgozatában, ahol azt a rendkívüli emelő befolyást, melyet a falusi hitelszövetkezetek anyagi és erkölcsi tekintetben gyakoroltak, szépen kidomborítja. A falvak nagy részéből kiirtották már az uzsorát. Sok száz milliót helyeztek el a Központi Hitelszövetkezet és a vidéki intézetek a nép között. Ez egy fél év alatt 100 millió értékű állampapírt fogadott be és a külső szövetkezetek pénzereje 16 évi működés után 200 millióra rúgott. Kötelékében mintegy 26.000 egyén működött csak a szövetkezetek vezetésénél, akik közül 638 lelkész, 1.515 jegyző, 2.670 tanító és 19.769 kisgazda volt; a többi iparos, kereskedő, földesúr és egyéb foglalkozású egyén.

Huszonhatezer ember az altruisztikus pénzintézetek vezetésében! Minő haladás! De ez csak az örvendetes, biztató kezdet. A népre gyakorolt erkölcsi hatás már eddig is igen nagy. Sok falu mintha átalakult volna. A rossz akarat az alsó rétegekkel szemben le van győzve, most a hasonlóan káros másik nagy ártalom, a nemtörődömség ellen kell még szívósabban folytatni a reményteljes küzdelmet. Nagy baj, hogy nincsen gondoskodás a szövetkezeti vezetők, a könyvelők és a többiek alapos kiképzéséről. Ezt a feladatot másutt maga az állam, az egyetemek, az iskolák oldják meg. De az erkölcsi téren is sok teendő van. Hiszen ezek az intézetek nemcsak pénz- és hitelintézetek, hanem rendeltetésöknél fogva erkölcsi központok is. Feladataik vannak a kisgazdák s a kisiparosok gazdasági felvilágosítása, oktatása és érdekeik képviselése tekintetében. Ebben a nagy munkában nem elegendő csupán a központi intézet működése, hanem a célok elérésére, amelyek a nagy nemzeti átalakulással függnek össze, a szövetkezetek minél számosabb, képzettebb és lelkesebb vezetőjének kell törekedni. Határozatok alakjában bizonyos kívánságok is hangzottak el az említett alkalommal, melyek mint a már ma is több mint 700.000 kisgazdát és iparost képviselő szervezet fejlődésének mai feltételei az illetékes tényezők figyelmét és jóakarátát megérdemlik.

Gróf Károlyi Sándor egy másik alkotása a kisgazdák és a mezőgazdasági munkások érdekében létesült Magyar Gazdaszövetség és már ennek alkotása: a „Hangya”. A Magyar Gazdaszövetség 1896-ban keletkezett. Tagjainak száma ma egyéni rendes 1500,

egyéni évdíjas 4400, testületi tag 3200, gazdaköreinek száma 600, és pedig 48.000 taggal, összes közvetett és közvetlen tagja több van, mint 350.000.

Munkássága főleg a kisgazdák érdekeinek képviselésére irányul. Beható vizsgálódásai, becses füzetei, tudományos gyakorlati tartalmú kisebb-nagyobb tanulmányokat közlő szemléje, élénkséggel és többrendbeli időszaki lapjaival épp úgy, mint szűkebb és szélesebb körű tanácskozásaival, szaporodó gazdaköreivel oly szellemi mozgalmat tart fenn, melyben most már az egész gazdátársadalom részt vesz és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület s országos szervezeteinek nagyszabású, de lassúbb, inkább akadémikus és gazdaságpolitikai munkásságával párluzamosan működve, a fürgébb, mozgékonyabb elemet képezi, mely a gyakorlati élet bajainak legaprólékosabb részleteivel is azok természetének megfelelő sokoldalúsággal mindenütt, ahol szükséges, gyorsan érvényesül.

Hogy azt a falu gondozásának milyen finom érzéke jellemzi, mutatja az általa 1898-ban létesített Hangya, a maga vidéki szövetkezeteivel együtt, mely az áruuzsora kiküszöbölésével foglalkozik. Ehhez a központhoz tartozott 1907. év végén 798, 1917. év közepe táján pedig 1560 szövetkezet, akkor 128.123, most több mint 300.000 taggal, akkor 2,895.000, most 7 millió befizetett alaptőkével, 27,5, illetve 100 millió árúforgalommal, melyből a Hangya 12,535.000, illetve 70 millió forgalmat bonyolított le.

Messze vezetne itt a hazánkban létező többi szövetkezetek és szövetkezeti központok működésének csak ily rövid jellemzése is. De azt mégis fel kell említenem, hogy a szövetkezeteknek már régebben létezik és jó eredménnyel működik egy szövetsége, mely a szövetkezeti ügyek egységes képviselésére van hivatva. Mind oly biztató jelenségek, melyek arra intenek, hogy a szövetkezetektől kellő módon való szervezésük és előfeltételeik megadása mellett a falu gondozása tekintetében ezentúl is igen sokat várhatunk és a remények e részben egyáltalán nem üres ábrándok.

A társadalmi tevékenység ily mérvű sikerei azonban az állam megértő, hathatós támogatása nélkül nem lettek volna lehetségesek. Hogy az állam ezt a támogatást éppen amannak erőteljes megnyilatkozása idején kellő mértékben megadta, az elsősorban a gróf

Károlyi Sándor szelleme által áthatott dr. Darányi Ignác, két ízben is földművelésügyi miniszter, kétségbe nem vonható nagy és maradandó érdeme. Az ő általa kezdeményezett törvényalkotások jelentőségükhöz mért méltatása e műben egy külön fejezetet tenne szükségessé. Ez egyébiránt önálló kisebb-nagyobb becses dolgozatokban már ismételve megtörtént.*) Azok jellemzésére csak annyit mondok, hogy beható vizsgálódások után, az adott viszonyok követelményeihez alkalmazkodva, jöttek létre. A helyzet kívánalmainak megfelelő voltuk aránylag rövid idő alatt be is bizonyult és csak az a kár, hogy a változó helyzet kívánalmai szerint meg-megindult módosításokat és más hasonló alkotásokkal való kiegészítésüket előbb áldatlan és eléggé el nem ítéltető pártviszályaink és villongásaink, majd később a világháború megakadályozták.

Mind a kettő mérhetetlen károkat, pozitív veszteséget s kiszámíthatatlan elmaradt hasznót okozott, melyek pótlása, ha nem is lehetetlen, de mindenesetre hosszú-hosszú időn át nagyon nehéz lesz.

Azok jóvátételéről sok irányban más tárgyakkal kapcsolatosan kell elmélkedni és határozni, de mindezen feladatok megoldásának szerintem főfeltétele az, hogy országunk legelső nagy tényezőjével, a népességgel akarunk és tudunk-e helyesen elbánni?

A világháború egyik helytelenül megállapított tanulsága az, hogy utána más világot fogunk élni. Mély meggyőződéseim szerint ez a példátlan kavarodás az embernek és világának iőtényezőit érintetlenül fogja hagyni. Az emberi természetet és érvényesülésének alaptörvényeit nem változtathatja meg. Jól mondta a pápa békülésre való felhívásában, hogy a dúló világháború az emberiség nagy tömegőrülete, mely óriási mértékben úgy pusztít, rombol, mint azelőtt egy háború sem, mert a pusztítani való hasonlíthatatlanul több és hatályosabbak is az úgynevezett művelt nemzetek romboló erői. De ennek az örületnek a logikája csak nem lehet mértékadója a regenerációnak és az újabb haladásnak?! Az irányító az emberiség haladásával szerzett több évezredes tapasztalatok quintessenciánál

*) Lásd dr. Czettler Jenőnek: A magyar állam mezőgazdasági szociálpolitikai alkotásai és az Akadémia által jutalmazott „Magyar mezőgazdasági szociálpolitika” című munkáit.

a jövőben sem lehet egyéb. Ez pedig a harmónikus fejlődésre utal, mely mellett azonban a koronként elkerülhetetlenül beálló ingadozások, a kisebb-nagyobb disharmóniák, a fejlődés elemei közt lehetőleg megelőzendők és megigazítandók ugyan, de teljesen sohasem lesznek megszüntethetők; különben már nem lennének emberek.

A világháború után is vissza kell térnünk a harmónikus fejlődés okos, a helyzetekhez alkalmazandó munkájához, mert jobb életfeltételeket csak így teremthetünk magunknak. Minden más program a jövő számára ámulás, vagy ámitás. Ennek a tömegörületnek az alapoka is az egyoldalú technikai fejlődés volt, mellyel a magasabb összefoglaló értelmiség és az erkölcsi fejlődés nem tartottak lépést. A társadalmi osztóigazság elemeinek disharmóniája egy másik ok. Ez a két ok a nemzetek tömegeinek legádázabb szenvedélyeit tette oly légkörré, melybe az ember rossz tulajdonaival és a népek félrevezetésével spekuláló, könnyelmű és rossz szándékú gyujtogatás most már nehezen mérsékelhető nagy robbanásokat idézett elő. De végre annak hatása is meg fog, mert a dolgok természete szerint meg kell szűnnie. Akkorra legyünk készen a béke munkájához.

Népességünk azonban szintén csak harmónikusan ápolható és fejleszthető helyesen. Távol áll tőlem az állam és társadalom gondoskodását bármelyik szükséges és fontos népréteg, vagy osztály számára lefoglalni akarni. Szenvedett egész népességünk, de egy sem annyira, mint a falusi lakosság, mely népességünk közel háromnegyed részét képezi, s amelynek jóléte alapja a többiek boldogulásának is. Az egész hazai népesség mai válságos helyzete leginkább fogja érinteni a falut. Kovács Alajos jeles statisztikusunk,*) akinek a népesedési statisztika specialitása, tüzetes számításokra fekteti azt az elszomorító prognózist, hogy népességünk szaporodási viszonyai a háború után igen kedvezőtlenek lesznek. Szerinte 1914. év óta állandóan fogyó lakosságunk születési arányszáma sokak várakozásával ellentétben nem a háborút követő első békeév végén, amikor természetes okok folytán némi emelkedés fog bekövetkezni, de valamivel később, a nemzésre képes férfiak nagymér-

*) Közgazdasági Szemle 1917. évfolyamának 384—7. lapjain.

tékü csökkenése miatt 345 ezrelékről 30-ra fog leszállani, ami évi 100.000 születés elmaradását jelenti. Biztosra lehet venni továbbá, hogy a háború a lakosságot mindenképp megviselvén, a halálozási arányszám, legalább eleinte, tetemesen emelkedni fog. Szerinte komolyan figyelembe veendő, hogy születési arányunk már a béke-időben is majdnem állandó csökkenést mutatott, s hogy a háború után a gazdasági viszonyok még sokáig nagyon rosszak lévén, az emberek a gyermekáldástól vissza fognak riadni. Ehhez járul, hogy a katonák jórésze rokkanva, megbetegedve, nemi bajokkal fertőzve tér majd vissza. A családi élet kötelékei a hosszú távollét folytán meglazulnak s bizonyos erkölcsi decadentia fog bekövetkezni. Ezek mind oly körülmények, melyek nem emelik a születési arányt, és még jó lesz, ha átlagban az eléri a 30‰-et. Hogy ilyen születési arány mellett népszaporodásunk régi arányait fenntarthassuk, halálozási arányunknak 18—19-re kellene ezer lakos után lesülyedni. De ezt csak úgy lehetne elérni, ha sikerülne gyermekhalandóságunkat körülbelül 12%-ra (a mostani 20 helyett) leszorítani, mert a felnőtt népesség halandóságának javulására a fentebb kifejtettek miatt jó ideig csak kevéssé számíthatunk.

Ime, mit jelent ma reánk nézve a népesedési politika. Annak a lét, vagy nem lét kérdésével kell minden irányban foglalkoznia. A falu gondozása tehát egyik legfontosabb, lehet mondani legelső tere, de persze nem elszigetelve, hanem a városi élet gondozása mellett, és ezzel szerves kapcsolatban, mert különben jórészt hiábavaló lesz.

Ezt a rengeteg problémát a jelen gazdaságtörténeti dolgozat végső, majdnem függelékszerű fejezetében én exasse nem tárgyalhatom. De egyoldalúan ítélném meg feladatomat, ha a Thes-sedik Sámuel rendszere tanulságainak felhasználását az égetően nagy és okvetlenül kielégítendő nemzeti életszükséggel szemben az adott kereten belül tölem telhetően megkönnyebbíteni nem igyekezném. Megkísérlem azért röviden megjelölni azt a keretet és irányt, melyben a falugondozás politikájának ma nálunk mozogni kell, és kissé rendszeresebben felsorolni azon teendők csoportjait, melyek e keretben — kellő alkalmazkodással a kor és helyi viszonyokhoz — céltudatosan mielőbb megindítandók és állandóan végzendők lesznek.

E teendők feleljenek meg a falusi élet minden mozzanatának,

A paraszt és a vele élő kisiparos népesség lelkiületének általában, de az egyes helységek lakossága természetének különösen is. A lélektani módszer lényegével kell tehát az irányítóknak és végrehajtóknak tisztában lenniök. Azért nem elegendő, ha a másutt és főleg a most nálunk rendesen mintául vett Németországban eszközöltteket tartjuk szem előtt, hanem a mi népünk mentalitásával kell tisztában lennünk. Azért van az én mostani gazdaságtörténeti kísérletemhez hasonló vállalkozásoknak, de különösen a parasztokkal foglalkozott hazai újabb irodalomnak, s vele együtt a helyi megfigyeléseknek nagy aktuális jelentőségök is.

Az első tér, melyen rendszeres, öntudatos és célszerű nagy tevékenységet kell kifejteni államnak és társadalomnak, a közegészségügye. Ez az elsőség azonban nem azt jelenti, hogy a sorrendben következő tereken a munkát nem épp oly belátással, erővel és odaadással kell és pedig egyidejűen megkezdeni és folytatni. A közegészség ügyét nem lehet hasznosan ápolni és fejleszteni, ha a gazdasági s a szellemi erkölcsi mozzanatokra nem helyeznek ugyanakkor és ugyanoly nagy súlyt, mint reá.

Az a roppant sok és életbevágó teendő, mely az élet és egészség szolgálatában kiszámíthatatlan károk nélkül el nem hanyagolható, csak egyenként felsorolva sem férne el a rendelkezésemre álló helyen. Leghelyesebb tehát, ha itt egy oly munkálatra utalok, mely az én kötelességszerű kezdésemre és közreműködésem mellett 1912-ben keletkezett és amely minden fontosabb közegészségügyi szempontot és annak követelményeit rendszeresen, tüzetesen és szabatosan felöleli.

E munkát a javaslatomra valamivel előbb a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által 1911-ben rendezett széleskörű higiéniai szaktanácskozmány eredményeit foglalja magában. Én ugyanis 1910-ben meglátogattam a drezdai nemzetközi egészségügyi páratlan kiállítást, melynek hatása mindenkire, aki azt látta, igen nagy volt. Hogy ne tett volna reám az annak statisztikai adataiból is kiolvasott az a tény. mély benyomást, hogy Magyarországon az élettartam egész Európában egyike a legrövidebbeknek. Alig 40 év a férfiaknál, 39 év a nőknél, holott más országokban, pl. Angliában és több északnyugati európai országban 52—54 esztendő. Érdekes, hogy mindenütt a nők élnek tovább, kivéve Magyarorszá-

gon. Ez mutatja, hogy nálunk a higiénének különösen az a része, mely a női legtöbb természetadta hivatás körüli ápolást foglalja magában, igen alacsony színvonalon áll. Halottvizsgálat tekintetében egyike vagyunk az utolsó államoknak. A halandóság, különösen a gyermekeké, nagyon szomorú képet tüntet fel, tuberkulózis tekintetében pedig, fájdalom, egész Európában vezetünk. Lehet-e ezzel szemben más követelésünk, mint a nagyszabású közegészségügyi politika. Ezt hangoztatták a nevezett szakértekezletre meghívott és ott megjelent elsőrendű orvosok és a gyakorlat kiváló emberei: nemzetgazdák, technikusok és szociálpolitikusok egyaránt. Igazán most arról van szó, ami Széchenyi főfőkívánsága és életcélja volt: egy eredeti fajt megmenteni az emberiségnek. Mielőtt másokat akarnánk beolvasztani, óvjuk meg a saját fajunkat az elolvadástól. Azt igyekezzünk életben tartani s önmagából minél erőteljesebben gyarapítani.

A jelzett emlékirat kiterjeszkedik a falu egészségének ápolására is és miután elmondta, hogy a közegészségügyet miként kell országosan szervezni, részletesen előadja, hogy a vidéki orvoshiányon hogyan kellene segíteni. A kezdő orvosok ne kapiják mindjárt a legelőnyösebb állásokat, hanem bizonyos számú évet kevésbé kedvező állomásokon legyenek kénytelenek tölteni, ahol megfelelő dotatio mellett alkalmuk legyen a jobbak elnyerésére érdemeket szerezni maguknak. Az orvospépzésre vonatkozólag is vannak kívánságai. A kormányzat és közigazgatás szelleme legyen más, legyen sokkal szociálisabb. De tényként ismeri el, hogy a közegészségügy terén még legtöbbet az állam tett. Az elhagyott gyermekek védelme szempontjából annak eljárása példás; anyagi erejéhez képest másutt is sokat áldoz, de persze az általános nagy szükséghez mérten még sem eleget. Azonban a társadalomban nincs meg a kellő higiénikus érzék, és nincs meg az a szociális érzés és egészségügyi tudás, főleg az okos gyakorlati növelés, melyek nélkül az állam és hatóságok minden nagy áldozatkészsége többé-kevésbé meddőnek fog bizonyúlni. Részletesen fel vannak sorolva ott a faluban és járásokban, valamint a hatósági székhelyeken teendő intézkedések és létesítendő intézmények is. Azok közt az oktatás és szoktatás nem kis szerepet játszik. Az iskolának és a lelkészek kötelességei is jeleztetnek benne. Magán a szakértekezleten elhang-

zott beszédek pedig részletes útasításokat tartalmaznak ez irányban is.

Hanem mindez intézkedések és berendezések csak mint egy nagy egész részei érnek valamit. A népbetegségek, a gümőkór, az alkoholizmus, a nemi betegségek, a ragályok és járványok elleni küzdelemnek is megvan a maga taktikája és stratégiája. Ezeket tanulni és szabály szerint helyesen alkalmazni kell. A Thessedik által már 125 évvel ezelőtt annyira ajánlott egészségügytan tanítása oly eleme a rendszernek, mely fontosságából az ő ideje óta nem veszített semmit. Hanem, hogy az lehetséges legyen, másnak kell lenni oktatásának és másnak kell lenni az oktatók kiképzésének, de a környezetnek is, melyben a falusi gyermekek élnek és ahová az iskola végzése után eljutnak. A már Thessedik által követelt ebbeli szabadoktatás is rendszeresebb kell, hogy legyen. — Én itt most csak e munkátot említettem, de létezik, ha nem is ennyire összefoglaló, sok más ilyen, sőt bővebb is. Csupán még a nemi betegségek elleni küzdelem sikeres folytatása érdekében az 1917. év május egész havában lefolyt és számtalan eszmét és javaslatot felszínre hozott nagy enquêtere hivatkozom,*) melyhez hasonló méretű nálunk csupán a következő enquette volt, mely mintegy kiegészíti az egészségügyieket. Mert jól mondták a közegészségügy legilletékesebb képviselői, hogy javulásának *conditio sine qua nonja*: az anyagi jólét.

Jó közgazdasági politika nélkül a legjobb közegészségügyi politika is csütörtököt fog mondani. A falura pedig annak két eleme fontos: a birtok- és a mezőgazdasági politika. A birtokpolitika manapság a közélet tanácskozásainak napirendjén az első programmpont. Hogy arról mit lehet mondani, mutatja az e részben keletkezett hazai irodalom. Legyen elég abból csak két műre hivatkoznom, melyek ezirányú teendőinket igen bőven részletezik. Az egyik a Kivándorlási Tanács tavaly megjelent két kötete, melyekben ez az amerikai magyar honpolgárok visszatelepítését előkészítő birtokpolitikai teendőket jelöli meg és azokhoz dr. Sebess Dénes tollából öt törvényjavaslatot is mellékel. A második mű a föld-

*) *Jegyzet.* E mű nyomdába jutása előtt közvetlenül tartatott volt egy nagyszabású népegészségügyi kongresszus 1917. évi október havában, mely egész rendszerét állapította meg az e téren sürgős teendőknek.

minisztérium anyagi támogatásával 1912-ben jelent meg s az e sorok írója által szerkesztetvén, az ő javaslatára létrejött s általa vezetett 1910/11. évi birtokpolitikai szaktanácskozmány előzményeit, lefolyását és eredményeit 677 lapon mutatja be. Ezt a szaktanácskozmányt szintén a Magyar Társadalomtudományi Egylet nagy apparátussal, jeles szakírók és más férfiak közreműködésével rendezte, mivel a társadalmi kérdések közt a birtokviszonyok alakulását elsőrangú társadalmi fontossággal bírónak kellett valania. Tájékoztató előszavamban idézem Széchenyit, aki azt mondta, hogy a magyar birtoknak idegen kézre való juttatása közel jár az öngyilkossághoz. Szerinte, ha törvényeink, kormánysszékeink s az igazgatás nyelve mindenütt a magyar is, habár a közigazgatás s az igazságszolgáltatás nyelve mindenütt a magyar is, habár királyunk és családjának ajkairól a hazai nyelv hangzanék is (folyton), ha minden iskolában magyarul tanítanának, ha ország-szerre magyar lobogók lebegnének, mindez nem mentené meg a magyar nemzetet az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezekre jutna, s a magyar faj koldusnéppé válnék a saját hazájában. Pedig ettől a veszedelemtől inkább kell féltünk azt ma is, mint akármitől, mivel az anyagi jólét forrásai kinyitatlanul hevernek, a pazarlás napirenden van, a kevés szakértelemmel párosult s nem eléggé fegyelmezett szorgalom sem igen gyümölcsözik, s a föld-birtok tiszta hozadéka aránylag csekély, sőt parányi.

Azt hiszem, hogy az említett birtokpolitikai nagy szaktanácskozmány elvi megállapodásai a rokkant földművesekre vonatkozó, de még kipróbálandó intézkedések által pótolva, ma is megfelelnek a helyzet követelményeinek. Hanem azokat sem közölhetvén itt egész terjedelmökben, azért a birtokstatisztikai adatokra s a föld-birtok nyilvántartásának jogtechnikai követelményeire, a telekkönyvi jog reformjára, s a telekkönyv és kataszteri nyilvántartásra vonatkozó részek teljes mellőzésével, csupán a társadalom- és nemzetpolitikai fontosabb részek kivonatos jelzésére szorítokozom.

A tagosítások gyorsítása érdekében megfontolandó, hogy azok ideje és módja ne függetleníttessék-e az érdekelt birtokosok tettségétől, hanem azok bizonyos kautelák mellett, hivatalból legyenek elrendelhetők? Múlthatatlanul szükséges, hogy a törvényhozás, a birtok-, vagy a parcellaminimum meghatározására szánja el

magát, mert ez intézkedés nélkül a tagosítás előnyeinek jórészt illuzóriussá fognak válni. A tisztességes magánparcellázás megengedése mellett az államnak kell a parcellázás ellenőrzését, sőt irányítását is kezébe venni. Egy országos birtokpolitikai szaktanács létesítése evégből multhatatlanul szükséges.

A telepítés túlnyomólag, majdnem kizárólag állami feladat. A telepítés szempontjából az ország fontosabb részeit át kell tanulmányoztatni. Kipróbálandó a települők életbiztosítása is a telepítéssel kapcsolatban. A kötött birtokok kérdése megoldandó. Hitbizományok egyedül a törvényhozás beleegyezésével állíthatók fel, a régiek pedig a közérdek szempontjából revisió alá esnek. A hitbizományok átalakításának feltételei tüzetesen állapíttassanak meg. Örökös hitbizományok nem engedhetők meg, de a régiek tartama, ha a közérdek kívánja, koronként meghosszabbítható. A magyar hitbizományok túlnyomóan igen nagyok, azokat redukálni kell, mert különben sok helyen a népesedésre káros hatást gyakorolnak. Azokon hosszabb bérletek és bérszövetkezetek létesítése nagyon kívánatos. Az erdőknél más tekintetek irányadók. Sem az állam, sem az egyházi holtkéz, sem az alapítványi, sem a községi, avagy hitbizományi erdők birtoklását nemzeti vagy közgazdasági szempontból kifogásolni nem lehet. Ez bőven részleteztetik. A közlegelők ügyére vonatkozóan is a részletekre kiterjedő határozat hozatott.

A földbirtok üzemképességének biztosítása céljából a földhitel kérdéseire nézve mélyreható határozatok keletkeztek. Különösen a szövetkezetek érdekében könnyítések és bizonyos, azok lényegével nem ellenkező, támogatás sürgettetik. A gazdai ú. n. agrikol, vagyis az ingó jelzáloghitel, továbbá a kiépítendő közraktári hálózattal kapcsolatos hitelnyújtás, mint a hitelezés egyik nagyon figyelemreméltó segédeszköze, említetik fel.

A mezőgazdasági politika kérdésére vonatkozólag a következő igen érdekes és fontos határozat hozatott: A kivándorlás abban az esztendőben emelkedett a legmagasabbra, mikor a parcellázás láza tetőpontra hágott. Ennek természetes magyarázata, hogy földet vásárolni és gazdálkodást megindítani a kivándorlók túlnyomó részét képező mezei munkásoknak csak elenyésző töredéke volt képes. Föl kell tehát hagynunk avval a reménnyel, hogy csupán a föld tulajdonjogának megszerzésére nyújtott lehetőségekkel a vagyon-

talan mezőgazdasági munkásokat a hazai földhöz köthetjük. Sokkal könnyebb mód kínálkozik erre és a munkásnép keresetképességének javítására a hosszú lejáratú kisbérleti rendszer útján. A földvételnél kívánthoz képest csekély vagyoni erő szükséges ahhoz, hogy a szorgalmas munkás, mint kisbérelő, önálló vállalkozóvá lehessen. Később a bérlőket segíteni lehet arra, hogy bérleményüket tulajdonul megszerezzék. Ennek is alapföltétele az alsóbb rétegek szakértelmének emelése. A mezőgazdasági munkások földhöz kötését célzó birtokpolitikai beavatkozásoktól is valóban csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági értelmiségét arra a színvonalra emeljük, melyet a modern okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért egyik legsürgősebb feladat ma a nép gazdasági oktatásának községenként való megszervezése oly módon, mint azt gróf Apponyi Albertnek a gazdasági népoktatásról szóló törvényjavaslata kontemplálta. A gróf Apponyi Albert 1908. évi 887. számú törvényjavaslata a gazdasági népoktatásról, különösen a képviselőház közoktatási, földművelés- és pénzügyi bizottságainak szövegezésében mielőbb törvényerőre emelendő lenne, mert az ma már fontosabb, mint volt. Annak végrehajtása bizonyára tetemesebb költséget okozna az államnak, de ennél a nem is távoli jövőben való kielégítő kamatozás mellett jobb beruházást tenni alig lehet. E részben legfeljebb az lenne megfontolandó, hogy szabad-e különösen a mai politikai helyzetben ilyen népiskolák felállítását a felekezetekre is bízni. Hiszen azok evégből úgylis igénybevennék az állam anyagi támogatását, már pedig az ő kezükben ez alkotásoknak a sikere jórészt valóban igen problémátikus értékű lenne.*) Az okszerű gazdálkodás minél szélesebbkörű és minél eredményesebb felkarolása nélkül a magyarságnak állandóan javára szolgáló birtokpolitikát folytatni lehetetlen. Ez is bővebben fejtenek ki az enquete munkálatában. Azután felsoroltatnak a magánjogi reformok, melyek közt az első helyen az örökösödési jog szerepel. A magyar általános polgári törvénykönyv örökjogi részébe a föld-

*) E mű sajtó alatt volt, midőn köztudomásúvá lett, hogy gróf Apponyi Albert második miniszterségének hatodik hónapjában fenn díesért törvényjavaslatának leggyakorlatibb intézkedéseit annak már törvényerőre való emelkedése előtt rövid idő alatt rendeletileg kívánja életbe léptetni.

birtokra nézve oly szabályok jussanak be, melyek a birtok természetben való fölosztásának elkerülésére módot nyújtanak. Ez olyféléképp történhetnék, mint ahogy az 1907. évi svájci polgári törvénykönyv intézkedik. Aszerint ugyanis, míg a hagyatéki vagyon egyéb tárgyait általában a forgalmi érték szerint becsülik meg, addig a mezőgazdasági ingatlanokat és az ipartelepeket a hozadéki értékkel veszik számításba. Ez átvételüket az egyik örökös által természet szerint nagyon megkönnyíti, ami nemcsak a mezőgazdaság, hanem általában az egykerendszer ellen való küzdelem szempontjából is kívánatosnak tartatik. Azonkívül szó van ott a bérleti jog, a közös tulajdon, a jelzálogjog, az épületjog és ingó jelzálog törvényhozási célszerű szabályozásáról is.

Más birtokpolitikai követelmények is vannak, de azokra, mint például a birtokkategóriák közül való helyes arány létesítésére és fenntartására és a technikai természetű kérdések óriási halmazára, nem reflektálhatok itt. De azt az egyet mégis újból hangsúlyoznom kell, hogy ami tapasztalatokat a rokkant földművelők telepítése, vagy munkába helyezése körül szerzendünk, azt a falu állandó gazdaságánál is minél jobban értékesítsük. Így pl. ha a nagyobb városok zöldségféléivel és más nyersterménnyel autarkikusnak való ellátása céljából dr. Lendl Adolf által javasolt „hősök falva” mintájára csakugyan létesülni fognak városi területeken gazdálkodó telepek, azok műszaki berendezései, amennyiben jóknak bizonyulnak, a falvakban is meghonosítandók. Általában a hádszegélyző, jótékonyági és gazdasági szervezetekből megfelelő módosítással megtartandó minden intézmény és eljárás, amely a társadalomnak és így a falvak szervezettségének a háború után is javára fog válni. A falu szervezése ugyanis a jövő elmaradhatatlan feladatai közé tartozik. Ez sem történhetik helyesen elszigetelten. A falu táplálja sok tekintetben — emberrel és anyaggal — a várost, de ennek is lehet jó és rossz befolyása a falura. Ha ezt engedjük a város által megmételtyeztetni, kizsaroltatni és elnéptelenníttetni, akkor hiába akarunk jót neki, áldozataink és a falusi becsületes vezetők minden törekvése annak nevelésére, fejlesztésére és gyarapítására legnagyobb részt meddő fog maradni. A közegészségügyi és a közérkölciségi politika és rendszet legyen folyton tekintettel mind a ketiőre és azok kölcsönös befolyására. A munkaközvetítés egyes

részei, pl. a házi cselédügy, mind a két helyen egy időben, némely vonatkozásban együttesen szabályozandók. Ez azonban nemcsak hatósági, hanem jórészt társadalmi probléma is. A cselédotthonok a városban nemcsak a cselédtartók érdekeit, hanem a falusi népet is közel érintik. A termények kellő értékesítése a békében nagyon könnyen lehet egy bizonyos idő múlva megint nehézkes és mint most a városra, akkor viszont a falura nézve nagyon előnytelen és sérelmes. Ennek megakadályozása a társadalom közreműködését is igényli. A később megnevezendő gazdasági érdekképviseleti törvényes testületek mellett a szabad társulás elvén alapulók is sokat tehetnek a gyakorlati téren szintén.

Nagy meglepetés volt reám nézve a múlt évben hallanom odavaló vezető hölgyek nálunk tartott nyilvános előadásaiból, hogy Északnémetország egyes vidékein, főleg Königsberg körül a középosztály, leginkább a közbirtokosság hölgyei a falusi asszonyok termelését vezetni és okosan hasznosítani hivatott gazdasági egyesületekbe tömörülnek. Ezek útmutatást és utasítást adnak a falusi parasztasszonyoknak, hogy mit és hogyan állítsanak elő, a városban pedig alkotásaik által módját ejtik annak, hogy a falusiak a főlöszleges és hiénaszerű közvetítők karmai közé ne kerüljenek, hanem fáradságuk méltó jutalmát a piacokon elvevén, újabb erőteljes termeléshez kedvet érezzenek magukban.

Hogy a vidéki gazdasági életet ma, különösen majd a világ-háború lezajlása után, nem lehet a régi sablonok szerint helyreállítani és fejleszteni, azt napjainkban már mindenki belátja. Erről tanuskodnak azok a több oldalról észlelt törekvések is, melyek a motorikus erőt a megcsappant emberi és állati erő pótlására minél előbb és minél inkább felhasználándónak hirdetik. E tekintetben dr. Czettler Jenőnek van egy pár igen becses tanulmánya. Ilyen az az előadása is, melyet a mezőgazdasági villamos szövetkezetekről a Magyar Elektrotechnikai Egyesületben tartott és amelyben kimutatta, hogy a németországi tapasztalatok, de a saját viszonyainknak is szem előtt tartásával hogyan lehetne azokat nagyobb számmal létesíteni és jelentékeny előnnyel hasznosítani. A villamosságnak a világítás, a teherhúzás és a mozgatás minden nemeire való alkalmazása által a falut és a falusi gazdálkodást emelni, az ottani életet kellemesebbé és hasznosabbá kell tenni. Itt a nagy-

tőke és a mezőgazdaság válllvetve nagy szerves alkotásokra foghatnának össze. Ugyanezzel a témával mások is foglalkoztak nálunk. Névszerint Borús Ferencnek két rövid közleménye a Magyar Gazdák Szemléjének 1917. évi több számában a porosz képviselőházi tárgyalásokra utalva, meggyőzően mutatta ki, hogy nálunk első sorban nemcsak a vízi erőknél, hanem a földgáznak okszerű felhasználása által a falusi életet és gazdálkodást mennyivel vonzóbbá és sikeresebbé lehetne tenni, és pedig úgy, hogy azzal mindenhová könnyen elvezethető villamoserőt állítanának elő. Egészen korszerű és okvetlenül megvalósítandó gondolatok ezek, melyek felett nem szabad napirendre térni, de még sokáig mélnézni, vagy töprenkedni sem.

Nemcsak evégből, de mindennemű érdek szempontjából is elsőrendű feladat tehát a falu okszerű, mennél gyakorlatibb és lélektani eljárással eszközölt szervezése. Miben állhat ez, mily eszközökkel és kik által érhető el? Véleményem szerint célja első sorban az lehet, hogy a falu lakosságának anyagi, szellemi és erkölcsi érdekközössége lehetőleg általános köztudattá váljék. A helyi hazafiság a maga gyakorlati teljességében valósuljon meg ott. A különböző osztályúak egymás kezébe és ne egymás ellen dolgozzanak, a vezetésre hivatottak és a vezetésre utaltak megértsék egymást, s mindenik fél a maga munkakörében minél erősebben állja meg a maga helyét. Ez az az ideál, mely felé a falu mindenféle viszonyának szabályozásánál törekedni és annak céljából kell ezek eszközeit megválasztani. A falu gazdálkodó népét, vagy legalább annak színét-javát egy oly közösségben kell tömöríteni (nagyobb helyeken többre is), mely a közösség érzetének fejlesztése mellett az egyénekre való közvetlen befolyás gyakorlását lehetővé teszi. A Thessedik korában ez lehetetlen volt, azért ő csak a falusi intelligens elemek bizottsági működését akarta keresztülvinni. A mai szabad kisgazdák azonban könnyen egyesülhetnek egy-egy autonóm és önálló gazdakörbe, mely azonban mint vidéki mezőgazdasági kis kamara is működjék. Választás útján a tagok vezető szervet is létesítsenek, mely a működést irányítja. Érintkeztem züllött, bizonytalan állapotról öröndetes lendületnek indúlt mindenféle nyelvű község előkelő elemeivel. Ezek egyrésze a kötelezés, nagyobbrésze azonban a rábeszélés és vonzás ereje által előidézett és támogatott önkén-

tesség elve alapján gondolja a községi ezirányú szervezkedést célirányosnak. Ezek véleménye szerint a községi gazdakörök tagjai közt a helybeli lelkészek, tanítók, jegyzők és más értelmi foglalkozásúak, esetleg az odaváló gazdálkodó iparosok és jóindulatú, hazafiás érzésű földbirtokosok is helyet foglalnának. A gazdakör önálló legyen, különben önbecsének és a saját fontosságának érzete nem fog benne úgy, mint kell, kifejlődni. Összekötetésben lehet azonban más nagyobb kötelékekkel, a megyei gazdasági egyesülettel, vagy a mindenestre létesítendő és törvényes alapon álló mezőgazdasági kamarával, mely azt buzdíthatja, szellemileg, erkölcsileg és csak kivételesen anyagilag támogathatja is. Hogy a gazdasági egyesületek mi mindent tehetnek, annak bizonyítéka a következő példa.

A rézgálicz kiosztását az előbbi földművelésügyi miniszter a gazdasági egyesületekre bízta a szőlősgazdák megelégedésére. A kiosztással járó tetemes fáradozások és munkálatok, továbbá a készíadások fedezésére pedig a rézgálicz minden kilogrammja után 20 fillér jutalékot engedélyezett. Pest vármegyében több mint 100.000 kat. hold szőlőbirtok van és ezeknek a szőlőknek a permetezéséhez kereken száz vagon rézgáliczt osztottak ki. Ez nemcsak a legpéldásabb rendben történt meg, hanem a miniszter által engedélyezett jutalékból igen tekintélyes vagyonszaporulatra tett szert az egyesület. Az ekként összegyűjtött tőkét Keglevich Gábor gróf v. b. t. t. elnök javaslatára arra használta fel az egyesület, hogy — egyelőre kísérletként — a vármegye három járásában gazdasági vándorfelügyelőket alkalmaz, akiknek nemcsak az lesz a feladatuk, hogy minden jóra való gazdát a gazdasági egyesületbe tömörítsenek, hanem különösen az, hogy a sűrű és személyes érintkezés, valamint elméleti és gyakorlati oktatás által a földműves kisgazdát az okszerű mezőgazdasági termelésre kitanítsák. Ezek a gazdasági vándorfelügyelők télen át községről községekre fognak járni, és előadásokat tartani a talajművelés, növénytermesztés, állattenyésztés, szőlőművelés, kertészet, méhészet és baromfitenyésztésről, megtanítják a népet az okszerű trágyakezelésre, mintagazdaságokat szerveznek, összeírják a vetőmag, rézgálicz, műtrágya és egyéb gazdasági üzemi anyagok szükségletét, amelyeknek nagyban való beszerzését a vármegyei gazdasági egyesület eszközli, okszerű és

jól szerkesztett mezőgazdasági gépet osztat ki, nyáron át pedig határjárásokat, vetésdíjazásokat, tanulmányi kirándulásokat rendeztet és járasonként gazdaértekezletet tartanak, ahol az egyesület elnökségének jelenlétében meg fogják beszélni a legidősebb mezőgazdasági kérdéseket.

Tervbe vette továbbá a Pestvármegyei Gazdasági Egyesület, hogy 25 holdas birtokon minta kerttelepet állít fel, ahol nemcsak zöldségkertészetet rendez be, hanem foglalkozni fog a konyhakerti növények szántóföldi termelésével és ezáltal példát nyújt a kerteszkedés népszerűsítésére, egyidejűleg pedig ezen a kerti telepen rokkant katonákat és hadiárvékat fog tanítani a kerti gazdálkodásra.

Önmagától értetődik, hogy a kísérletet folytatni fogják a jövőben is, az levén a végcél, hogy a vármegye mind a 17 járásában ilyen gazdasági vándorfelügyelőket alkalmazzanak. Ez a nagyarányú munkálkodás azonban oly anyagi áldozatot kíván az egyesülettől, amely túlhaladná annak anyagi erejét, nem lehet tehát kétséges, hogy a pestvármegyei gazdák példaadó munkáját úgy a kormány, mint a gazdatársadalom is hathatósan fogja támogatni.

Fennebb említett felvilágosítóim nézete, hogy a csekély gazdaköri tagdíjakat a falusi nép szívesen megfizeti, ha érte jó tanácsot, okulást, nemes szórakozást kap a családi és gazdasági élet minden terén és minden neki szükséges ismeretág köréből. Könyvekkel a földművelésügyi minisztérium ma is ellátja a népet. A gazdakör értelmes elemei a tagoknak a maguk idején előadásokat tartsanak, melyeknél a gyakorlatiasság mellett nagy súlyt kell helyezni a szemléltetésre. Minden gazdakörnek legyen vetítőgépe, melyet hasznos mutatóanyagokra kell felhasználnia, mert az egy-egy műzeumot és képes tankönyveket tesz fölöslegessé. Ennek a találmánynak roppant hasznos voltát eddig nálunk főleg csak elméletileg ismerték el. A helybeli intelligencián kívül mások, jól megválasztott vándortanítók és vendégek is közreműködhetnek. Az előadásoknál fontos, hogy azok ne legyenek fárasztók, sőt hasznosan mulattató képeket és magyarázatokat is közbe kell iktatni. A szemléltetés általános szabály legyen. Ezért a községi mintagazdaságok (ferme-école) szaporításának szükségességét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ilyen elsősorban a kisbirtokosok okszerűen fel-

szerelt gazdaságai legyenek. A többtermelésnél és minden okos hasznosításnál a technika haladásának a falukon ma alkalmazható mértéke, a néppel való bánásmódnál pedig — ezt nem lehet eléggé ismételni — a lélektani szempont legyen az irányadó. Annak helyezésébe kell a vezetőknek magukat folyton beleképzelni és igazán szeretniök kell a népet. Ez a szociális érzés legegyszerűbb és legtermészetesebb megnyilatkozása. A nép őszinte szeretete meg fogja találni — kellő előkészület után — az egyes részleges népgondozó törekvéseknek, a felekezetieknek is, az alkalmazkodását a népnevelés méltán elsőséget követelő egyetemes irányzatához. Ennek minden jogosult partiális, de hazafias igyekezet rendelje magát alá. Ezek a partiális törekvések — a gazdakörével harmóniában — nem árthatnak, sőt erősíthetik a falusi önálló gazdakörök egyetemes, a szellemi és erkölcsi érdekek ápolására is kiterjeszkedő munkásságát. A falu gondozását szolgáló szervezkedésnél is a nemzeti szempont legyen az uralkodó. Jól mondta nekem egy igazgatótanító (Barabás E. S.), hogy az a védelem, melyet nekünk a Kárpátokban a természet adott, csak félvédelem és azt az összetartó, egységes nemzeti érzés minél hathatósabb fokozása által kell kiegészíteni. Annak a társadalomnak, melyet a Kárpátok hatalmas bérczkoszorúja mint várfalazat vesz körül, épp úgy, mint az ostromolt vár őrségének, nem szabad folyton dülő meghasonlásban élni.

Földirati fekvésünk adva van, de a társadalomra hatást gyakorolni megadatott nekünk. Hogy azt mily sikerrel tudjuk megtenni, az állambölcsességünkötől és széleskörű társadalmi politikánk okosságától függ.

A faluk népével is az adott viszonyok alapos megértése által lehet legjobban boldogulni. A jólét és erkölcsös felvilágosodás előmozdítása mellett a nép becsvágyának egyénenként és tömegében szintén eleget kell tenni. A nemes ambitio és a vetélkedés minden erkölcsileg megengedhető eszközét fel kell használni. Azoknak éppen a gyermeteg kedélyű emberekre igen nagy hatása szokott lenni. Sokféleségük nem engedi, hogy csak felsorolásukba is belefogjak. A nemzeties közszellem egyetemessége a nem magyar ajkúak együttérzésének ápolását és biztosítékainak lehető megszerzését is követeli.

De a nép neveléséhez az iskola nem elég, a hatóságok és

a társadalom közreműködése is szükséges hozzá. Annak az előbbieket csak bölcsői, de nem a bölcső határozza a gyermek jövőjére nézve, hanem a dajka, később pedig a vezető. Az iskolából a növendékek csakhamar kinőnek, s ha azt, amit ott elsajátítottak, az élet mindjárt letörli és megcáfolja, akkor az iskola által gyakorolható maradandó hatás csak minimális lesz. Azért fontos, hogy a falu vezetőinek milyen a szellemi és erkölcsi valója. E tekintetben biztosítékokat kell szerezni. Az ő képzősökre és egzisztenciájokra a legnagyobb gondot kell fordítani. Mindenkitől közülről hozzáértést és hű kötelességteljesítést kell követelnünk. Vannak, akik az illetőktől a szociális munkásságra való minősültségnek kötelező megkívánását, és azt hangoztatják, hogy a kinevezett, avagy megválasztott falusi alkalmazott egy bizonyos idejű működés után meghatározott időben befolyásolhatlan bizottság előtt speciális kötelességeiről vizsgázzék és csak eredményes próbatétel után legyen állandósítható.

A háborúban most folyton hangoztatott azt a jogos kívánságot, hogy miként az életerős ifjak és férfiak az arcvonalakon harcolnak, épp úgy kell küzdeni a végleges győzelemért az egész mögöttes országrészeknek a polgári foglalkozások terén, fenn kell tartani a békében is. A honpolgári odaadó kötelességek teljesítése tekintetében nem szabad személyválogatásnak tért engedni a falusi előkelőbb állásúak részére sem. A vezetők felelőssége legyen épp oly teljes, mint a katonatiszteké. Élethosszra nyújtott anyagi előnyök és más jogok fejében szigorú kötelességérzet tartandó ébren bennük. Exisztenciájuk tétessék függővé a nemzeti társadalomtól, hogy ehhez gyöngeségük esetén is leginkább húzzanak. A magukról és erkölcsi kötelességeikről megfelelkezők önzése pedig ne részesüljön a társadalom elnézésében. Ily felfogás legyen a lelkes, a tanító, a jegyző és a közhivatalnok képzésénél, képesítésnél és ellenőrzésénél uralkodó.

A lelkeseket nevelőintézetek legnagyobb részének eddig szokásos közönséges értelemben vett hazafias szelleme ellen kifogás nem emelhető. De hogy talán nagyobb mértékben, vagy talán kivételesen léteznek olyanok is, akikről ez sem mondható, azt a nagy közvélemény alaposan véli tudni. Azonban nemcsak erről, hanem az igazán önfeláldozó, a szublimált hazafiasság szellemének meghonosítása nélkülözhetetlen e téren nehéz jövőnk érdekében.

Stein Lajos, a magyar tudományos akadémia kültagja, berlini bölcészstanár egy nagy művét, melyben ő a szocializmust vizsgálta a tudomány világánál, ismertettem egy tanulmányomban másfél évtizeddel ezelőtt. Ebben utaltam arra, hogy ő a szocializálás alatt azt a fejlesztést érti, melynél fogva az egyén a társadalmi nagy közösségnek, mint rész az egésznek, minél világosabb tudatával telik meg. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az embernek egy új típusa keletkezik, melyet Stein *szociális* embernek nevez. Ennek már ösztönei is társiasak lévén, főleg oly irányban törek-szenek érvényesülni, mely a nemzet és állam által képviselt nagy közérdek irányával ellentétbe nem juthat. Az emberi természet társiasítása tehát az ember természetes evolúciójának legközelebbi stádiuma. És ennek elérhetése valószínű, mivel összes magasabb rendű közszükségeink kézzelfogható módon arra utalnak bennünket. Ilyen nagy közszükségünk a társadalmi béke, mely a jog szocializálása nélkül képzelhetetlen. Újabb, jobb közszellem pedig csak akkor keletkezhetik, ha a társas légkör, a milieu, melyben az egyén él és mozog, szintén szociálizáltatik.

A tömegre legnagyobb befolyást a vallás gyakorol, ennek szociálizálása tehát elsőrendű fontossággal bír. Evégből nincs másra szükség, minthogy a kereszténység Krisztusra, a zsidóság pedig szerinte Ézsaiásra és Mózesre vezettessék vissza. Az ó- és új-testamentum a világ legdemokratikusabb és legszociálisabb szellemű könyvei. Az Isten előtti egyenlőség, a vagyonosság kötelmei s a becsületes szociálisták ideálja, a testvériség, a maga kristálytisztaságában lépnek itt elénk.

Mily üdvös átalakulás következne be, ha a tudomány útján az emberiség létérdekeinek tudatára jutott papság a társadalom szociálizálásának szent szolgálatába állana. Az egyházi szószékről elhangzó ige ugyanis számtalan oly fülbe is eljut, mely a tudomány és a rábeszélés másnemű szózatára nézve teljesen siket. Ha a tudomány logikája és az egyházi szónoklat páthosza és a papok üdvös hatása általában a lelkiületekre szövetkezne, minő mélyreható átalakulása következhetne be a közszellemnek?

Itt nyílik a vallásosság újjászületésének, de egyúttal az emberi szolidaritás tudatossá fejlesztésének is egyik legnagyobb titka és az egyházak is ez úton biztosíthatnák maguknak régi jogaitak

arra, hogy ismét nevelői legyenek az emberiségnek. Ahhoz pedig, hogy ez megújhódjék, nem bomlasztó szkepszis, hanem erős meggyőződésen alapuló hitszerű bizalom szükséges.

Ennek a tételnek legelső gyakorlati következése a lelkészképzésnek megfelelő átalakulása. A szociális ismeretek oly halmazára van szüksége a lelkésznek általában, de különösen a falusi papnak, hogy az ezekre való rendszeres oktatáson való keresztülvezetés nélkül a nevelőintézetből közülük egynek sem volna szabad az életbe kilépnie. Nemzetgazdaságot és mezőgazdaságtant is kellene ott tanítani. Ezek előadása során nagyon könnyen vezethetők be a lelkieken túl is terjedő szociális munka elveinek és gyakorlati fogásainak ismeretébe. Az, amit a tanítóképző intézetek számára a vallás- és közoktatásügyi kormányzat felszólítása folytán írt munkálomban mondtam, mely mint utasítászerű vezérfonal nyomtatásban is megjelent és az illető helyekre szétküldetett, a papnövendékek és teológusok ezirányú oktatásánál is alkalmazható lenne. Nem kézikönyv az e célra, de az ilyen írására is bő útmutatást tartalmaz magában. Az a munkalat mindenféle szakkörökben jól fogadtatott, azért, úgy hiszem, a szerénytelenség vádjá nélkül hivatkozhatom rá.

Nekem jóakarátú, de tájékozatlan lelkészek panaszkodtak, hogy őket a szemináriumban oly hermetice zárták el az élet megismerésétől, hogy onnan kilépve, már nem pótolhatták az e részben ott elmulasztottakat. A társadalmi élet pedig a maga szerves minőségében nem olyan valami, aminek vezetésébe avatkozhasnék az, aki lényegével és alaptörvényeivel sincs tisztában. De ez ismeretekre a papokat nemcsak oktatni kell, hanem az is szükséges, hogy a gazdasági és a szociális téren ők tényleg nagy buzgalommal és odaadással rendszeresen és a nép lelkületének minél jobb megértésével tényleg dolgozzanak. Éppen e jelen munka három első fejezete bőven szolgál példákkal arra nézve is, hogy a lelkészek a jelzett feladatokhoz miként lássanak, és azokkal miként bírkózzanak meg. Az első és második Thessedik Sámuel, továbbá Markovicz Mátyás szarvasi lelkész sok tekintetben ma is oly muntául szolgálhatnak, melyeket nem kell mint teljesen elavultakat egyszerűen félretolni. Ők egészen önként vállalkoztak a szorosan lelkészi hivatásuk körén túl eső nagy horderejű tevékenységre is, és miként láttuk, részben

igen nagy sikerrel. De az újabb időkben is voltak lelkészek, akik való-
sággal újjászületést hoztak falujuk népének. Ilyen volt pl. Békés vár-
megyében Lechner Mihály 1861-ben elhunyt újkígyósi r. kath. plébá-
nos, aki a korábban sok istentől elrugaskodott által lakott falu-
jában istenfélelmet, szorgalmat, takarékossgot, anyagi jólétet és
mindennemű boldogulást honosított meg. Ő is oktatta a népet gazda-
ságra. Annak magánéletét ellenőrizte és szelíden gondozta.
Egészségi állapotával törődött. Nagy híve volt a homeopathiának,
de talán nem ennek felér golyócskáival, hanem inkább az általa
megszabott józan életrenddel gyógyította a hozzá seregestől gyü-
lekező betegeket, akik azután egészségüknek ismét örvendve, nem
győzték áldani és mindenfelé dicsérve emlegetni az ő lelki atyjukat.
Példás élete is hozzájárult ahhoz, hogy regenerátorává lehetett
züllött községének.

Illetékes férfiak véleménye alapján óhajtván tájékozódni a
papok szociális nevelése tekintetében, egy pár kiváló lelkészhez a
következő kérdőpontokat küldtem el:

1. A papnöveldékben vagy teológiai intézetekben előadják-e
a köz- s magángazdaságtant és szociálpolitikát? Ha nem, vagy
nem kellőképp, e fontos ismeretek tanítására hogy lehetne a tan-
tervben helyet szorítani?

2. Van-e lehetőség arra, hogy ha az állam megfelelő módszer
alkalmazását kívánja e tekintetben, ezt azután az egyházi főható-
ságok elrendelik?

3. Az alsó papság miként kezeli a papiföldeket, maga gazdál-
kodik-e rajtok, vagy haszonbérlet, avagy részes gazdálkodás útján
és mindenik esetben mily sikerrel használja azokat?

4. Lehetséges-e a saját kezelés általánosabbá tétele avégből
is, hogy a papi földeken folytatott helyes gazdálkodás által a lelké-
szek e téren is jó példával járjanak elől?

5. Mik volnának ennek előfeltételei; a felettes egyházi hatósá-
gok hajlandók volnának-e ezt kezdeményezni vagy támogatni?

6. A szociális munkának, főleg a falvakban minő módjai és mily
gyakorlati eredménnyel szokásosak? Mi abból a kötelező és a
lelkipásztorkodás kára nélkül mit lehetne még azzá tenni? Minő
elismeréssel lehetne erre buzdítani?

7. Hogyan lehetne a lelkészek ebbeli eljárását, amennyiben

nem a lelkiekre vonatkozik, hanem a falusi nép anyagi jólétének előmozdítására vonatkozik, ellenőrizni és e részben minő befolyás engedhető állami szerveknek?

8. Az egyház, társadalom és állam közreműködése a falu gondozása körül mily úton és módon biztosítható legjobban?

Előkelő illetékes katolikus egyházi férfiaktól e részben a következő adatokat és véleményeket kaptam:

A csanádi egyházmegye papnevelő-intézetében pl. már 14 év óta előadatik egy-egy félórán át heti négy órában kötelező vizsgával a szociológia, amelyben úgy a szociálpolitika, mint a közgazdaság (ezek bővebben), valamint a magán gazdaszáttannak lényege is bennfoglaltatik. Az ország más katolikus theológiai tanintézetének tanulmányprogramjába is fel van véve a szociológia és vannak oly intézetek is, ahol a köz- és magángazdaságtan külön tantárgyként tanítatik, mint pl. az esztergomi főegyházmegyei szemináriumban, ahol a bíbornok-hercezegprimás rendeletére a köz- és magángazdaságtant külön adja elő egy nyugalmazott plébános, aki gyakorlati gazdasz és gazdálkodó.

Az esztergomi példa mutatja, hogy igenis lehet, habár szűkebb keretben, de olyanformán, mint a tanítóképzőkben, helyet szorítani a köz- és magángazdaságtannak a szociálpolitika mellett úgy, hogy a leendő lelkész főbb vonásokban tiszta fogalmat és tájékozódást nyerhet a mezőgazdasági üzemről s így később irányító, ösztönző szerepet tölthet be a lelkészi állomásán.

Gyakorlati oktatást is lehetne nyújtani úgy az iskolai év folyama alatt, valamint főképp szünidei kurzusokban a szőlészet, gyümölcsészet, a méhészet, a házinyúltenyésztés terén a plébániai kertnek és szőlőnek stb. intenzív művelése czéljából. Az egyházi főhatóságok bizonyára készséggel vennék az államnak mindezek iránti támogatását és köszönettel fogadnák azt, ha az állami ellenőrző és irányító közegek az egyházi hatóságnak tudomásával tevékenységüket a lelkészek működésére is kiterjesztenék. Igen jó benyomást keltett mindig egyházi körökben a selyemtenyésztés országos felügyelőjének, boldogult Bezerédi Pálnak eljárása, aki évi tanulmányos kimutatásait minden lelkészi hivatalnak megküldte. Az egyházi főhatóságok bizonyára készségesen azt is megengednék, hogy az állam vagy társulatok által kiadott gazdasági szakközlönyök a

templom, illetve egyházközségi pénztár terhére járassanak s a lelkészi könyvtárban helyet nyerjenek.

Tekintettel a lelkésznek a szorosan lelkipásztori teendőkön felül úgy iskolai, mint számos más hivatalos, közeleti, társadalmi és szociális teendőkben ráháramló kötelességeire, melyek a háború után még fokozottabb mértékben fognak reáháramolni, a személyes mintaszerű gazdasági tevékenységet, az úgyszólván paraszti vagy földműves gazdálkodást tőlük most már alig lehet várni, de igenis az irányítást, a gazdasági egyesületek vagy körök mellett való intenzív közrehatást. Ezt minden lelkész hivatásosan gyakorolhatja a falun s ezért ez egyenesen feladata, tehát kötelességévé tehető a lelkipásztornak. Sok, igen sok lelkész ily irányban lelkesen működik is az országhán és ebbeli eljárását az egyházi főhatóságok mindig örömmel támogatták és figyelmükkel honorálták.

A szociális munka iránt a lelkészkedő papság fokozódó mértékben érdeklődik. Arra alkalma is van nálunk főképen a Dél-magyarországi Földművelők Gazdasági Egyesülete körében, a népszövetségi szervezetekben, a szövetkezetekben, a gazdasági körökben stb. Mindenesetre kívánatos volna, hogy a kormány és a hatóságok a lelkészkedő papság ezen működését elismeréssel kísérik és támogassák, a papságnak idevágó különböző előterjesztéseit jóindulatúan figyelembe vegyék és lehetőleg teljesítsék. Ilyképpen a pap, aki úgy a szemináriumban, mint azon kívül ily tevékenységre ösztönzést kap, fokozódó készséggel fogja magára vállalni az ily társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységgel járó munkát, gondot és nem ritkán felmerülő kellemetlenséget. Ezen működése a közérdek szempontjából annál fontosabb, mert a jelek után ítélve, el lehetünk készülve nagyfokú szocialisztikus és nemzetiségi demagógiára, melynek ellensúlyozására a hazafias papság leginkább hivatott és leginkább képes.

Protestáns lelkészi köröktől is kaptam ilyen megokolt véleményt. Eszerint például a pozsonyi ág. hitv. ev. theologian a növendékek beiratkozván, az ottani szőlőszeti gazdasági iskolában gyakorlatilag tanulják a szőlőművelést és a gyümölcsfaoltást stb. Egyetlen belföldi és külföldi theologiai intézetekben sem adják elő azonban a gazdaságtant. De egyes lelkészek magántanulmány útján tettek kiváló ismeretekre szert e téren is. Szociálpolitikai előadá-

sokat sem tartanak a theológiai intézetekben, de a külföldi egyetemeket látogató hallgatóknak más fakultásokon van alkalmuk ezen tantárgyat is hallgatni.

Legjobb módszer az lenne, ha az állam ott, ahol theológiai intézet, akadémia vagy fakultás van, gazdasági intézetet, iskolát állítana fel s abban a theológusok hoszpitálnának és egyes szakoknak hallgatása reájuk kötelezővé tétetnék.

Az evangélikus papság földjeit ritkán kezeli maga, rendesen bérbe vagy felébe adja. Az alföldi nagyobb egyházakban a papoktól elvették a földeket. Több és több lelkész alkalmaztatván, nem akarták azokat szétdarabolni. A sokáig uralkodó rossz évek mellett egyes papok üdvözölték a készpénzmegváltást, amit most megkeserülnek. Újabban figyelnek a kerületi gyűlések arra, hogy a lelkészi föld a lelkész tulajdonában, illetőleg haszonélvezetében maradjon. A cselédviszonyok és szociális mozgalmak miatt az alföldi egyházakban nehezen kezelheti a lelkész saját földjét. Legjobb, ha felesekkal művelteti és ott érvényesíti tudását. A felföldi lelkészek kevés földet kaptak, s még ott is, ahol evangélikus volt az uraság, rendesen a legrosszabb helyen. Az evangélikus mezővárosi nép nem igen szereti, ha a lelkész maga gazdálkodik; rendesen irigylí a pap szép lovait és rendes gazdaságát. A lelkész az alföldi nagy gyülekezetekben nincs hivatva arra, hogy mintagazdaságot folytasson. Kisebb falvakban jó példával járhatna elő, de erre több földre volna szüksége.

A szociális munka érdekében lelkészeink a falvakon most is nagy buzgóságot fejtenek ki, különösen a szövetkezetek alapításánál és ellenőrzésénél. E tekintetben, ha a lelkész népét szereti és ideálisan gondolkodó férfiú, nem elismerést, de a hatóságok támogatását igényli.

A püspököknek és espereseknek kell buzdítani a lelkészeket, mert nem annyira ellenőrzésre, mint buzdításra van szükség. Az államnak alapja és erőssége nem a város, hanem a falu. A falu emelésére jó iskola és becsületes vezetők kellenek s itt nagy figyelem fordítandó a szövetkezeti ügyre, a helyes birtokviszonyokra, az állam és társadalom jóakarására.

Németországban és Dániában a múlt század elején a protestáns lelkészek sokat tettek a földmivelés emelésére és a falu gazdasági

és szociális előmenetelére. A mult század közepe óta azonban Dániában már alig van lelkész, aki maga műveltetné a földjét. Más tényezők vették át e téren a vezetést. A gazdasági egyletek — Dániában a sok földművelési tanácsos (konsulent) és egyszerű gazdasági iskolák — vezetik a falvak földművelését. A lelkészek ma mély, önzetlen keresztény lelkületükkel nagy áldásául szolgálhatnak a falvaknak. Ilyen férfiakat küldve a faluba, minden felekezeti áldást hozhat a közre.

Hogy az egyházi főhatóságok miként mozdíthatják elő a lelkészek gazdálkodásának emelkedését és ezáltal is az ő példaadásukat, arra dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek kitűnő példával járt elől, midőn a papi földek haszonbérlet és részes gazdálkodás útján való okszerű megműveltetését mintaszerződések és azokra vonatkozó részletes utasítások s ezek végrehajtásának szigorú ellenőrzése által igyekezett biztosítani. Kíváncsi, hogy ez az okos eljárás általánossá legyen az egész országban.

Az egyházi főhatóságoknak, de az államnak és társadalomnak különben számos eszköz állhat rendelkezésére avégből, hogy az érdekeket, már csak buzdításul is, e téren szintén jutalmazza. A legszebb jutalmat egyébiránt az ő magasztos hivatásuk betöltésének tudata nyújthatja a lelkészeknek. Egy megkapó példa lebeg itt szemem előtt. A gorlicei kanonok oly önfeláldozóan viselte magát a világháború alatt, hogy egy magasabb rendű kitüntetés keresztjét kapta meg. Ezt azonban azzal az indokolással kérte visszavétetni, hogy ő már úgy is sok másféle keresztet visel, de nem is elismerés fejében volt önfeláldozó. Ő ezért nem igényel semmit, mert szent hivatásának teljesítéséért oly megnyugvást érez lelkében, amelynek boldogító hatásához egy elismerése sem fogható. Erre most uralkodó koronás királyunk és osztrák császár később közzétett levelet intézett hozzá, melyben megengedi, hogy a rendjelet visszaadhassa és kijelenti, hogy az ily magasztos felfogású egyének a hű kötelességteljesítés látható jeleire csakugyan nem szorulnak. Ennél bölcsőbb és szebb jutalmazásról én még nem hallottam.

De a magasztos lelkészi hivatás teljesítésére az egyházak is utalva vannak manapság, mert a sokak által megfigyelt jelek szerint a háború utáni hangulat csakugyan nem fog az ő tekintélyüknek kedvezni.

A falu gondozásának második főtényezője a tanító. Ennek a képzése is reformra szorul a szociális kötelességteljesítés, továbbá az egészségügyi és gazdasági sikeres oktatás irányában. Arról, hogy a tanítóképző intézetekben a nemzetgazdaságtant és szociálpolitikát hogyan kell tanítani, idézett vezérfonalamban már igen részletesen nyilatkoztam. De itt egy lépéssel tovább megyek és abbéli határozott meggyőződésemmek adok kifejezést, hogy ha politikailag nehéz kérdés is, a tanítóképzést az egész vonalon az államnak kell kezébe venni. E tekintetben a keresztülvihetőség könnyebbítése érdekében egy felekezet se képezzen kivételt. Oly nagy érdekei fűződnek e lépéshez a magyar államnak, hogy annak átértését a hazafias felekezeti főhatóságoktól és képviselőektől el lehet várni. Jövő polgárai nevelésének biztos irányításáról az olyan állam, mely igazán ellenséges hullámoktól vert sziget, és amelynek benn is annyi ellensége van, létérdekeinek szem előtt tévesztése nélkül nem mondhat le. Toldás-foldozás a szociális és tevékeny hazafias szellem beoltására itt nem elég. Nincs helye e részben semmiféle tétovázásnak és félrendszabálynak. Mielőbb cselekedni kell. Ez nem zárja ki a tanítóság valláserkölcsei nevelését, sőt amazt is csak erősítheti az, ha a morálra fektetjük a fősúlyt.

Amiben főleg elmaradtunk, abban kell leginkább megerősödnünk. Véleményem az, hogy minden gyakorlatiasság mellett, sőt annak fejlesztésével párhuzamosan, tehát fokozottan a falusi népnevelés tengelyévé az erkölcsi oktatást kell tenni. De azt nem csupán a vallástannal, hanem minden tantárggyal kapcsolatban kell jó módszer alapján folytatni. Mint a vallás- és közoktatásügyi kormány képviselője az 1910-ben Londonban tartott erkölcsnevelési nemzetközi kongresszuson és ez utóbbi iratainak tanulmányozása alapján ebbéli régi meggyőződésemben csak megerősödtem.

Hanem a gazdasági és kézügyességi tanítást emellett nem szabad elhanyagolni. Hogy a falusi tanító minden általa oktatott tárgynál, ha kellő gazdasági ismeretekkel bír, mily ügyesen és minden nagyobb apparátus nélkül miként taníthatja az ő tanítványait, azt dr. Molnár István abban az előadási sorozatban, melyet a közoktatásügyi miniszter felszólítására a Magyar Gazdaszövetség 1909-ben tartatott, igen meggyőző számos példával mutatta meg. Persze a gazdaságtanra a gyermekeket másként kell a nép-

iskolában tanítani, mint a felnőtteket. Azok számára is kellenek mutatóanyagok és látványosságok, hogy a szemléltetés által a mondottak jobban vésődjenek be emlékezetükbe. De a szóbeli, ügyes példázó, csaknem kézzelfoghatóan magyarázó előadás útján is sokat lehet tenni a gazdasági értelmiség terjesztésére. Ezzel a kérdéssel egyébiránt a tanítóképző intézetek tanárainak országos egyesülete 1917. évi június 20-án ex asse foglalkozott. Akkor e kérdés főelőadója dr. Czettler Jenő volt, aki a falusi életet és gazdálkodást úgy ismeri, mint nálunk csak kevesen. Azon alkalommal más szakavatott egyének az egyes tantárgyakkal kapcsolatban értekeztek arról, hogy a tanítóképzők mily munkát végezhetnek a többtermelés szolgálatában. Ezekre az előadásokra legyen elég itt hivatkoznom. Igen sok becses intelmet és irányelvet foglalnak magukban. A főelőadó pedig úgy a Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott nagy munkájában, valamint április 28-án és a kongresszuson tartott előadásaiban a falusi iskoláztatás reformjának részletes programját mutatta be. Az felöleli a fokozatos szabadoktatás szabályozását, a falusi ifjúsági egyletek szervezését is és kimutatta, hogy a tanítóképzésben és a falusi ifjúság nevelésében hol van hégzag, melyet pótolni, és hol van hiba, melyet meg kell javítani.

A falusi néppel való rendszeres felvilágosító foglalkozás a jól szervezett falusi szabadoktatás terén mehet végbe. Jól mondták, hogy a haladottabb állami élet alapjának szélesbítését nem a politikai jogok mértéktelen időelőtti kiterjesztésével, hanem a népnek azokra való ránevelésével kell kezdeni. Ezt azonban nem lehet lakárkinek a tetszésére bízni, hanem meg kell gondolni, hogy ki által és miként eszközölhetjük azt. De a rendes iskoláztatás mellett a falusi és pusztai népesség gazdasági nevelésére is sokat kell tenni a falusi szabadoktatás segítségével. Erre nézve dr. Boróczy Kálmán e kérdésről nagy szeretettel és tárgyismerettel írt művében, melynek címe: „A falusi szabadtanítás“, részletes, okos tanácsokat ad, melyek megérdemlik az irányadó körök és az értelmes gazdákörzéség figyelmét és támogatását.

Én csak azzal pótolnám még a mondottakat, hogy a tanítókat is meg kell tölteni szociális szellemmel, a nép igaz szeretetével, mert az nem járja, hogy pl. a falukban alkalmazott állami tanítók egy nagy része elkülönül a falusi érdekközösségtől. Nekik épp úgy

kell érezni és cselekedni, mintha a község alkalmazottai volnának. Továbbá a növevelésre a faluban is több gondot kell fordítani ezentúl. Nem a legújabbban igen elterjedt ú. n. emancipált falusi nő típusát kell meggyökereztetni, hanem a családi, társadalmi és közélet szempontjából egyaránt értékesét. A paraszt leányok nevelésének azonban igen gyakorlatinak kell lenni. A magasabb osztálybeliek helyben és járások, sőt megyéenként is szervezzék a nögazdasági törekvéseket és a férfiak gazdasági képviselőivel egyetértve s vállalva a falusi női munka és gazdasági termelés produktivitását emeljék. Nem csupán a charitativ téren kell az anyát és leányt támogatni, hanem tettel és tanáccsal a maga házi és egyéb termelő gazdálkodásában is. Az ily szervezkedés most az átmeneti idő alatt kézzelfogható haszonnal járna, később pedig állandó áldása lenne a női nemnek falun és városban egyaránt. A közjólétre gyakorolt befolyását, véleményem szerint, meg sem lehet kellően becsülni, mert ez maga után vonná a népnevelés alapjának, a családi nevelésnek erkölcsösebb, okosabb és gazdaságosabb alakulását is.

Különben arra nézve, hogy a lelkésznek és tanítónak napjainkban hogyan kell a falut gondozni, már egészen nagy és szép irodalommal dicsekedhetünk. Ennek köréből legyen-eleg csak az özvegy Schulz Józsefiné és Gidófalvy István által együttesen írt és a felsőbb hatóságok által is méltányolt, már két kiadást ért munkára (A magyar pap és tanító szociális kötelességei. Kolozsvár, 1912. 179 lap.) hivatkoznom, melynek az alcíme méltán ez: a szociális tudnivalók kincsesháza mindenki számára. Abban oly nagybecsű részletes utasítások foglaltatnak, melyek minden további magyarázatot és buzdítást fölöslegessé tesznek. De aki mélyebben akar szántani és valamely külön kérdésbe akar e téren belehatolni, az erre vonatkozó könyveket és füzeteket minden állami és a legtöbb hazafias felekezeti népiskola könyvtárában is megtalálhatja. Ezek közül talán még csak egyet kell név szerint felemlítenem és pedig Gönczi Ferencz tanfelügyelőnek alapos és becses munkáját (A Gazdasági Ismétlőiskola. Irta Gönczi Ferenc, Budapest, 1903. Lampel R. kiadása), mely a gazdasági ismétlőiskola lényegével, tanítási tervével és ennek czélszerű végrehajtásával ismerteti meg a velük foglalkozni hivatottakat. A gazdasági oktatás történetét is adja és a falusi gazdasági oktatáshoz részletes utasítást is foglal magában.

A falu gondozásának harmadik, a többiekkel egyenlő, ha nem még nagyobb fontosságú tényezője a községi előljáróság. A közigazgatás reformjáról e helyen általában nem értekezhetem, de hangoztatnom kell, hogy annak alakulásától sok függ a falu életének javíthatására nézve. A falu közvetlenül életbevágó ügyeinek intézése és érdekeinek megóvása a közigazgatás helyi szerveinek hatáskörébe tartozik. Annak kielégítő működése nélkül a többi tényezők csaknem tehetetlenek. A közegészségügyi rendelkezések végrehajtása, a tankötelezettség foganatosítása, a jó közlekedés megteremtése és fenntartása, az állami és megyei kormányzattal való érintkezés érdekességének és nyomásának enyhítése, a falu lakályosabbá tétele és a helyi hazafiság érzetének megalapozása jórészt a községi előljárók feladata. Ha a nép zömét meg akarjuk tartani a falunak, ha ennek vérszegénységét megelőzni kívánjuk, a falusi közigazgatást bölcsen és okosan kell mielőbb reformálnunk.

A jegyző nem maradhat a tudatlan bíró alárendeltje. Annak minősítését emelni kell oda, ahol a többi közigazgatási tisztviselőké áll. Ők is a törvény végrehajtói és pedig talán a legfontosabbak. Állami szervek által leendő kineveztetésük ellenben nem kívánatos, mert ez áthelyezhetőségükkel jár, amely mellett pedig soha sem fognak — mint kívánatos — összeolvadni a községgel. De attól is óvakodni, sőt iszonyodni kell, hogy a jegyzőségek az ügyvédi proletariatus menedékhelyeivé legyenek. Ez a felmerült hivatalos eszme oly rettenetes, hogy megvalósíthatásában méltán kételkedhetünk. Megfelelő javadalmazásuk elmulasztása a legrosszabb helyen alkalmazott takarékoság. A jegyzői magánmunka megengedésével való fizetespótlás határozottan káros, mert a jegyző a közérdekű munka helyeit életösztöne által kényszerítve, túlnyomólag arra adja magát, és ha a fegyelmi szabályok szem előtt tartásával a mulasztatlan teendőket jól-rosszul el is végzi, azontúl közömbösen fog viselkedni és a falu ennek igen drágán adja meg az árát. De megadja az ország is, melynek alaprétege így meg nem erősíthető. Tudnék rá igen bízható példákat felhozni, hogy egy-egy jó és odaadóan működő jegyző mit tehet. Ismerek eseteket, midőn a nagyon ingóbingó létalapú magyar község (pl. a csanádmegyei Kevermes) megszilárdult és később nagyon fontos terjeszkedést tüntetett fel a nyelvhatáron. A község atyjaként tisztelte derék jegyzőjét, nemes-

kéri Kiss Vilmost, s midőn betegségének gyógyítása végett egy időre onnan távozott, az emberek nekem panaszkodtak, hogy úgy érzik magukat, mintha árvák volnának. Sok ily és hasonló esetről van tudomásom, midőn a jegyző felemelte és boldogította, más esetekben viszont a jegyző megnyomorítá a maga faluját, amelyet azután sem tudott a megyei hatóság lábra állítani. A községi előjáróság más tagjait is képezni kell. A bírák és a többi tanácsbeliek oktatásáról és neveléséről is gondoskodni szükséges, talán a helyszínén az ilyen állásokra vágyók vagy pályázók, esetleg mások számára is rendezendő tanfolyamok útján. Mert az képtelenség, hogy hatáskörük fő teendőivel, azok alapfogalmaival és kötelességeik természetével is gyakran csak akkor legyenek ismerősök, midőn megbízatásuk ideje már lejár.)*

A községi előjárók valamennyien szintén köztisztviselők, akik lelkiületével és annak ápolásával ezentúl szintén jobban kellend törődni. A magyar köztisztviselő hivatásáról a társadalom terén 1900-ban felszólításra egy nagyobb tanulmányt írtam.**)

Ebben mindenféle hivatalos és nem hivatalos kötelességeinek teljesítéséről bőven értekeztem. A köztisztviselő ugyanis nemcsak szerződötetett értelmes munkás, hanem egyúttal az élő állami szervezet alkotó része is, akinek fennköltebb szellemi rendeltetése és hivatása van, melyből ihletet kell merítenie, hogy súlyos kötelességeit, nem rózsás helyzetének minden kellemetlenségeit, bajait, annak máskülönbén nyomasztó terhét elviselni, sőt magára a társadalomra is előnyös befolyást gyakorolni képes legyen. Őt én a katonatiszthez hasonlíthatom, akit mindenki elítél, ha nem állja meg helyét a háborúban, de akinek a békében folyton és pedig legjobb erőinek megfeszítésével készülnie is kell hivatására, mert jaj annak az országnak, ahol ez nem így van. Mind a kétfélének élő példái tartják most feszültségben az egész világot. A polgári tisztviselő állása lényegileg csak abban különbözik a katonatisztétől, hogy neki folytonos harcban kell élnie, mert a nemzet javára hivatásszerűen folytatandó küz-

*) A jelen mű nyomatása közben jelent meg dr. Ferdinándy Gyula figyelmet érdemlő nagyobb közigazgatásjogi tanulmánya ezen cím alatt: A falu szociális szervezeti kérdései. Budapest, 1918.

**) Először a „Magyar Köztisztviselő” 1900. évi első számában, azután összegyűjtött kisebb dolgozataim II. kötetében jelent meg.

delme szakadatlan. Különben szabály szerint még az egyszerű legitim termelés sem folytatható nemes becsvágy híjában igazán jó sikerrel, annál kevésbbé lehet mély erkölcsi érzés nélkül a nemzetre nézve üdvös hatású és termékeny közszolgálatot teljesíteni.

A köztisztviselő legyen mindenek felett hű papja az áldozatkész kötelességérzetnek. Ragyogóan fényes példa gyanánt kell e részben a társadalom előtt tündökölnie. A magyar és nemmagyar ajkú honpolgár róla ítéli meg az általa képviselt hatóságot, sőt az államot is. A tömeg a pusztá szóra, a buzdító intelmekre és a keneteljes erkölcsi előadásokra édes keveset ad, de az erkölcsi magaslátán álló példa tiszteletet parancsol neki, az vonzó erővel bír reá nézve is és utánzásra ingerli. És az ily példa, ha állandó, épp úgy, mint a napsugár, biztosan hat. Azt is kifejtettem lélektani elemzés útján, hogy ez mily módon és mily előfeltételek mellett lehetséges. A köztisztviselőnek nem csupán szakszerű képzésre, hanem magasabbrendű hivatási nevelésre is van szüksége. Az általános erkölcsi nevelés ezt igen megkönnyítendi, de a szociális munkára a köztisztviselőt is oktatni, abban lehetőleg gyakorolni kell. Ennek az oktatásnak anyagával és módszerével itt tüzetesen szintén nem foglalkozhatom, de arról meg vagyok győződve, hogy ez oly probléma, melyet a világháború szintén aktuálissá tett. Különösen nálunk lett az ilyenné, mert alig létezik nemzet, melynek minden, tehát szellemi és erkölcsi segédforrásait is folyton annyira fel kellene használni, s minden rendelkezésére álló erőt okosan, czéltudatosan, de egyúttal teljes odaadással oly mértékben bele kellene vinni a létért folytatott harcba, mint a magyarnak. Jól mondta Széchenyi, hogy mivel helyzetünk Európa ezen részében adott viszonyaink közt rendkívül nehéz, azért kell nekünk az okosság és az erény magasabb fokán állanunk, mint másoknak. A magyar állam-eszmének kinn és benn mennél nagyobb tiszteletet kell szereznünk, mert itt békés legfőbb közösségi vagyis állami élet csak akkor lehetséges, ha annak alapjellege magyar. Megállás hanyatlás nélkül nem lévén lehetséges, ezt a jelleget is fejlesztenünk kell. A magyarság felsősége itt a politikai magyar nemzet tagadhatatlan és ezer év óta létező egységében nyilvánul, az tehát nem csinált és mestersegesen fenntartott valami, hanem mert mindig európai közszükséglet képezett, azért volt egy ezredéven át lehetséges. Ma is az egy

nevezőre vezetett erőviszonyoknál fogva természetes, tehát a történeti jogtól eltekintve is jogosult. A magyar állam minden köztisztviselőjének ezt tudni és élénken érezni kell. Ebből folyó feladataik megoldásán is azonban tapintattal és a néplektan törvényeinek szem előtt tartásával kell dolgozniok.

Mindezt másutt részleteztem. Itt azt most nem tehetem. Csak még arra akarok útalni, hogy a magyar köztisztviselőnek saját maga iránt is vannak oly kötelességei, melyek csak a közérdekkel összhangatosan teljesíthetők okosan. Neki és az államnak is jól fel kell ismerni ezt az összhangot s mindegyiknek meg kell adni a másiknak, ami azt illeti. A köztisztviselői osztály legyen a mi értelmiségünk jövőendő egészséges fejlődésének, részben a hazai eddig elhanyagolt foglalkozási ágak hazafias, nemzeti elemekkel való benépesítésének is melegágya. A köztisztviselők gyermekei részére felállítandó internátusok létesítése az új nyugdíjtörvény által kontemplált alapból késik, pedig azokra úgy a tisztviselőknek, valamint az államnak is nagy szüksége van már. Megfelelő módon való szervezés esetén azok létesítése is szaporíthatná azon tényezők számát, melyek rendeltetése, hogy ezen túl a tisztviselő az állam és a nemzet ügyének nemcsak odaadó és önfeláldozó szolgálja, hanem nemes felfogás által áthatott apostola is legyen. Bármily szerény munkakörben magasztos a kötelességérzet és tudat. Ez által a köztisztviselő az emberiség, a társaság, igazi műveltség, a honszeretet és kifogástalan tisztesség képviselője, a társadalmi nagy feladatok öntudatos előmozdítója s a társadalomnak a maga helyén díszé és vonzó mintaképe lehet. Mindezt viszont részesüljön a társadalom kebelében a megbecsülés, a rokonszenv és bizalom lélekemelő jutalmában, és az találja nemcsak méltányosnak, hanem közszempontból is igen szükségesnek azt, hogy a köztisztviselők anyagilag is nagy érdemeiknek megfelelő helyzetbe jussanak.

Hogy azonban így gondolkozzék, és az ilyen tisztviselőkkel válllvetve dolgozzék a nagyközönség, ahhoz társadalmunknak is hasonló szellemben való átalakulása és erkölcsi alapon való megújrodása, s az arczéleken küzdő fiatalok valóban méltó megifjodása szükséges. Ez oly általán tárgyalt téma most, hogy azt itt bonczolgatnom merőben fölösleges.

Számtalanszor volt alkalmam erről írni és beszélni. Amit ez irányban eddig jónak tartottam, azt nagyban és egészben ma is vallom. Csakhogy most sokkal többen vagyunk, akik az altruizmus, a maga helyén a közgazdasági patriarkalizmus, a helyes szociálpolitika és a társadalmi osztó igazság megvalósítását minden erre hivatott tényező részéről sürgetjük.

Több mint egy negyedszázaddal azelőtt hirdettem, hogy társadalmunk nagy belső betegségben sínlődik.*) Annak nagyobb bajokat jelző tüneteit már akkor olyanoknak mondtam, melyek tudata ma általános. Lépten-nyomon emlékeztet erre — így írtam — számtalan jelenség mindenkit, aki a világ érzékelhető tárgyain kívül mást is képes meglátni, és aki nincs színvaksággal megverve az erkölcsi és szellemi élet mozzanataival szemben. Mert vajjon van-e gondolkozó és helyes érzésű ember, aki kóros állapotnak ne tartaná azt, ha valamely társadalom az úgynevezett könnyű életet föltűnően kedveli? Természetes-e az a helyzet, melyben számosan boldogulni kívánnak érdemtelenül, és élvezni akarnak anélkül, hogy rászolgáltak volna? Hisz az ilyen társadalom képe voltaképpen azt mutatja, hogy tagjai állandóan le akarják főzni egymást. A henye és az egésznek jólétéhez semmivel, vagy csak igen kevésből járuló rész kijátszás útján kíván oly jutalmat elnyerni, mely csak az egész szempontjából sikeres munkásságot illetheti meg. Ott a társadalom megcsalása válván uralkodó eszmévé, annak eszközei lesznek a mártýrszámba menők kivételével a nagy többség szemeiben a legbecsesebbek, s a leginkább alkalmazottak. A felületesség útján a látszat válik az élet legnagyobb művészetévé, s hogy annak alkalmát ki-ki megszerezhesse, elkezdődik a kegyhajhászat és szolgálalkúság undorító versenyfutása, melynek bére egy-egy oly állomás, ahol a közönséget ki lehet zsákmányolni. De nemcsak a hivatalok és bizalmi állásokban, hanem mindenütt elérhető ez, ahol a szabad verseny részben, vagy egészben ki van zárva. Ha valamely társadalomban ez az eljárás általában sikeresnek bizonyul, ott a hamisság, a megbízhatatlanság egyfelől, s a folytonos védekezés velők szemben, tehát az erő, érték és az élet pazarlása, és így végső elemzésben mindenkinek harcává alakul, tehát az anarchia

* Társadalmunk ujjaszületése. Mint első cikk megjelent az „Alföld” 1892. évi április 17-diki húsvéti számában.

felbomlás lesz a helyzet szignaturája. Ott végre a boldogoknak látszók meghasonlása önmagukkal is mindgyakoribb.

Szerintem már akkor, mikor ezeket írtam, társadalmunk összes bajai arra az egyszerű, de nagyon szomorú tényre voltak visszavihetők, hogy annak minden terén: a családi, a társas, a szellemi és politikai életben az erkölcsi alap erősen és mélyen meg volt ingatva. Vajjon egy negyedszázad javított-e az ecsetelt bajon? A világháború egyfelől az önfeláldozás oly példáit mutatta, melyek fajunkkal — minden hibái és hiányai mellett — a szigorú erkölcsbírót is enyhébb megítélésére alkalmasok hangolni. De viszont a kóros jelenségek más irányban erősen accentuálódtak. Az a több százezer hiéna, aki a nép megélhetését itthon veszélyeztette, annak többet ártott, mint az ellenség bevallott kiéheztető és elnyomortásunkra irányuló zárlata.

Szerencsére azonban a nemzeteket a gondviselés nagy életképességgel áldotta meg, s azoknak még mélyen székelő bajai is gyógyíthatók, ha a gyógyításhoz idejében és nem kuruzslók látnak hozzá. Ebben a tételben felhívás rejlik a jobbbérzésű és belátóbb hazafiakhoz, hogy tömörüljenek és szervezkedjenek, mert az igazságnak nagy ereje van a gonoszsággal szemben. És erre sohasem volt nagyobb szükség, mint manapság. Ennek a példátlan arányú háborúnak célja a becsületes munkával boldogulók leszorítása a támadók és a jót becsülni még most sem akarók javára. Az bevallottan: a „guerre d'usure“. Az emberiség fejlődése szempontjából kívánatos, hogy minden fajta ellenségeink rosszul számítottak legyen. Minden jel arra mutat, hogy ez nemsokára ki is fog derülni. Óriási természeti adományok, anyagok és erők hevernek nálunk parlagon talajunkban és népünkben egyaránt.

Ezt hirdette már Thessedik Sámuel is. Ő azok bölcs és észszerű, okos és következetes kihasználását sürgette, mint egy látnok. Annak szentelte egész hosszú életét. Az arra való törekvésben látta a hálaadó legszebb és legboldogítóbb imádságot a jóságos Istenhez, a világ létének és boldogulásának legfőbb okához. Ennek felismerése az emberiségre nézve nagy áldás volt mindig. Most is csak abban bízhatunk, mert a gonosz rombolással és pusztítással szemben, a harmóniát egyedül a becsületes, lankadatlan hatás, a nagy conceptiójú, céltudatos alkotás és aminden irányú bizakodó gyarapítás szelleme állíthatja helyre.

ELSŐ FÜGGELEK.

Thessedik Sámuel beadványai a királyhoz, a kormányhatóságokhoz és felhívása a hazafiakhoz.

A Magyar Királyi Országos Levéltárban őrzött eredeti kéziratának pontos másolatai.

I. Thessedik Sámuel felségfolyamodványa.

Allernädigster Monarch!

Euer Majestät setzen allen Werth auf die Landes-Cultur und Vervollkommnung aller Landes-Wirtschaftlichen Zweige, als der einzigen Grundlage zu der Staats- und Landes-verbesserten Oekonomie. Die zu Szarvasch im Békéscher Komitat unter meiner elf-jährigen Leitung aufblühende Praktisch-Oekonomische Industrie-Schule hat in ihren Lauf unter Euer Majestät gloriwürdigen Regierung die grosse Hoffnung zu einer Muster- und Mutter-Schule für die Bildung der Volkslehrer auf dem Lande und zugleich zu einer Oekonomischen-Real-Schule allernädigst aus Anbetracht der wichtigsten Gründe erhoben zu werden.

Dahers bitte ich Euer Majestät allerunterthänigst dieses gemeinnützige Institut allernädigst zu protegiren, zu unterstützen, in Anbetracht folgender Beweggründe; weil

1-tens. In der gantzen jenseitigen Theiszer-Gegend keine Schul vorhanden ist, in welcher die Schulmeister auf dem Lande, die Herschaftlichen Beamten und alle Oekonomische Manipulanten nur die so nöthigen ersten Grundsätze zu ihrer praktischen Bildung erhalten könnten. Jede andere Klasse von Menschen, als Künstler, Gelehrter, Professionist und alle andere Branchen haben ihre theoretische und praktische Einrichtungen, nur der Landmann, der Oekonom, der Volkslehrer, der Cameralist, auf welchen die Landwirtschaft, als auf ihren Grund-Pfeilern ruht, hat keine einzige praktisch-oekonomische Industrie-Schule in einem Lande, das den

Vorrang vor andern hat und wo die Natur selbst alle Einladungen zur weiteren Industrie darbietet.

2-tens. Dises aufblühende praktische Industrie-Schule hat in allen Zweigen der bessern Landes-wirtschaftlichen-Cultur, als der Bearbeitung und Zubereitung der Erde, der künstlichen Wiesen, der Seiden- Bienen- und Garten Kultur, ja sogar in der bürgerlichen Baukunst und in dem Kommerzwesen jene Vorschritte gemacht, die die Aufmerksamkeit des gantzen Publici, der Stellen und Landes-Deputationen auf sich zogen und unter Euer Majestät allergnädigster und zweckmässigster Anordnung zu einer Mutter- und Muster-Schule zu erheben wünschen.

Dieses Institut ist von seiner Entstehung bis jetzo durch oekonomische, dem Publico auffallende Speculationen, durch angemessene zweckmässig eingeleitete Circulation des Geldes in seinem Bestand erhalten worden. Doch dieser Fond ist weder zureichend, noch für alle Zeiten sicher. Die Schuljugend ist bereits auf neun Hundert Individuen angewachsen und würde sich unter dem allerhöchsten Schutz Euer Majestät und einem vermehrten Erziehungs-Fond in den Paedagogischen und Kameral-Wissenschaften zu den möglichen Stufen der Landes-Cultur in verhältnissmässiger Menge empor arbeiten; besonders, da dieses praktisch-oekonomische Institut alle Religions-Partheyen interressirt.

Euer Majestät sind rastlos mit dem Wohl der Völker beschäftigt. Schenken Euer Majestät durch dieses gemeinnützige Institut auch diesem Lande die ihm so nöthige Landes-Cultur. Ersterbe in tiefster Unterthänigkeit Euer Majestät

Pesth den 15-ten Oktober 1791.

allerunterthänigster

Samuel Thessedik m. p.

Orsz. Levéltár. Kancz. oszt. 13386/1791. sz.

II. Beadványa a m. kir. udvari kamarához.

Hochlöbliche Ungarische Hof-Kammer!

Vermöge eines vom 5 April l. J. datirten, und unter No. 5250 an das Kameral Präfektorat in Pécska erlassene hohe Rescript's, wurde Endesunterschriebener zu einer Konzertation wegen der

abgeschlagenen Puszte Bodzás, und wegen der neuerdings in Antrag gebrachten drey Praedien: Kis-Peregh, Székegyháza und Pitvaros zum Fond des Instituts evocirt. Nach reifer Ueberlegung aller Umstände ergethet meine unmassgebliche Opinion dahin:

I. Das Praedium Bodzás ist bestimmt zur Zucht der edlern Pferde, und das Praktisch-oekonomische Industrial Institut zur Bildung edlerer Oekonomen und besseren Lehrer des Landvolks, welche nicht nur die Erde zu verbessern und zu benutzen praktisch lernen, und dann andre lehren sollen, sondern welche auch alle Landes-Produkte besser erzeugen, veredeln, folglich auch die Pferde-Zucht inclusive da studieren sollen und werden. Diesen Punkt bitte ich recht sehr zu beherzigen und in reife Erwägung zu ziehen.

II. Das Praedium Pitvaros ist ganzer 5 Meilen, das Praedium Székegyház 6 Meilen, und das Praedium K. Peregh sogar 7 ungarische Meilen weit von Szarvas entlegen. Wenn auch alle andre mit diesen Praedien verknüpfte Schwierigkeiten und Hindernisse nicht in Erwägung gezogen werden, so ist schon diese so grosse Entfernung ein unüberwindliches Hindernis der bessern Cultur und der Administration eines solchen Praedii zum Besten und zur Aufnahme des Instituts. Denn:

1. Wie viel Zeit werden Lehrer und Lehrlinge mit so weiter Excursion verlihren?

2. Wie viel Kosten würden da erfordert! Ich will den Fall annehmen, das Institut soll einmahl 100 Praktikanten haben: Und auf so viel aus ganz Ungarn kann es doch Rechnung machen. Diese 100 Praktikanten brauchen zu jeder Excursion und Demonstration mit ihren Lehrern 20 Wagen; der Wagen gering gerechnet à 5 fl. macht jede Excursion 100 fl. Unkosten. Wer wird diese zu tragen im Stande seyn? da noch kein Fond dazu da ist. Schon diese einzige Schwierigkeit zeigt die Unmöglichkeit im hellesten Licht.

3. Eben so werden alle Arten von Cultur erschwert und unmöglich gemacht. Wer wird die Arbeitsleute, die bessere Kultivateurs in den so weitentlegenen Praedien *suchen, finden, bezahlen*, wo zur Zeit der Feld-Arbeiten oft die grössten Arbeits-Schlendrianisten mit theuren, ja doppeltem Geld bezahlt werden müssen, Leute welchen vor allen regulären oekonomischen Manipulationen eckelt.

4. Aber gesetzt alles dieses würde gehoben, was soll man denn mit den produzierten edlern Producten da machen und anfangen? Ici will wieder einmahl ein Bisschen ins Detail hineingehen, um die Sache ins gehörige Licht zu stellen. Gesezt: ich produziere mit allem möglichen Fleiss und reichen Seegen Gottes im besten Jahr auf einem Iugero 1200 Centner Runkel-Rüben; gesetzt die Cultur dieser Runkel-Rüben kostet mich nicht mehr als nach dem schon gezogenen Calcul 19 fl. 40 kr., was wird die Fuhr dieses Produkts nach Szarvas kosten? Den Wagen mit 20 Centner beladen à 5 fl., 60 Wagen macht 300 Floren Fuhr-Lohn, — für ein Produkt welches die Industrie mit 19 fl. 40 kr. produziert hat, und zwar auf einem Iugero produziert; — Welch eine widersinnige Wirtschaft wäre das!

Aber ebenso beschwerlich, so äusserst kostspielig wäre der Transport anderer Industrial-Produkte von einem so entfernten Praedio, welche Beschwerlichkeit alle Industrie tödten und vernichten würde. — Wer dem Institut vom Herzen wohl will, wird ihm diese Last nie aufbürden.

Wenn also ja das vorhin projektirte und erbetene Praedium Bodzás schlechterdings zum Fond des Instituts nicht könnte resolvirt werden, so bleibt kein andrer Ausweg übrig, als mit dem Praedio Pitvaros einen Tausch zu treffen, und selbiges als ein Aequivalent an die Rudnyánszkysche, Roschtsische und Mundbachische Familie für ihren Antheil an dem Praedio Csabacsüd zu überlassen. — Diese Familien logieren theils in Pesth, theils haben sie da ihren Plenipotentiair den Herrn von Madács, durch welchen dieser Tausch bewirkt werden könnte.

Die Kameral-Puszte Pitvaros enthält 8653 Joch, der Antheil an Csabacsüd macht 8330 Joch aus.

Obbenannte Familien sind Grundherrschaften in Komlós; Pitvaros liegt aber sehr nahe an Komlós, folglich können ihre Unterthanen Pitvaros weit besser benutzen, als das Praedium Csabacsüd, welches der Armenier Karátson arendirt und welches von Komlós drey Meilen weit liegt.

Csabacsüd aber liegt hart an dem Szarvascher Hotter und hätte für das Institut und zugleich für das Publicum folgende eklataunte Vortheile, welche kein anderes an Szarvas nahe liegendes Praedium hat.

1. Csabacsüd hat eine sehr verschiedene Erdscholle, höhere und tiefer liegende Moor-Felder, allwo durch evidente Proben, durch Verdämmungen und Wasserleitungen gezeigt werden könnte, wie solche Felder, dieser unbekannte und unbenutzte grosse Schatz der untern Gegenden vor Ueberschwemmungen zu retten und zu benutzen wären.

2. Alle jene Kosten, welche in Pitvaros auf weite kostspielige Fuhren verwendet werden müssten, die könnten hier zur Cultur der Erde, auf die nöthigen und unentbehrlichen oekonomischen Gebäude und andre Bedürfnisse des Instituts weit zweckmässiger verwendet werden.

3. Alle Zeit, welche zu Excursionen auf die so weit entfernte Prädien verwendet wird, könnte hier viel nützlicher auf oekonomische Vorlesungen, Versuche und Demonstrationen benutzt werden.

4. Sobald der Plan einer regulirten Landwirtschaft nach den Regeln der verbesserten Oekonomie zu seiner Reife gediehen und realisirt seyn wird (Man sehe meine Piece an das ungarische Publikum S. 35. N. 22. und S. 39. N. 32.) dann bekommt das Publicum auf dem Praedio Csabacsüd eine neue Station zwischen Orosház und Szarvas, welche das Militair und die Transporte von Mezöhegyes so dringend wünschen, wann sie diese lange und höchst beschwerliche Station im Winter 7, 8 ja wohl manchemal in 10 Stunden zum grössten Schaden des Aerarii und Publici zu machen gezwungen sind.

Wenn es dem ungarischen Publico ein wahrer Ernst ist, das auflebende Institut effective zu unterstützen, so ist wohl kein andres, mehr specifisches Mittel übrig, als dieses. Nur habe ich inständigst zu bitten, dass so dann die Administration der Revenüen und Ausgaben dieses zu resolvirenden Praedii und des Instituts einem geschickten Kameral-Beamten aufgetragen würde, denn ich habe schon mit der Einrichtung und Consolidirung des Instituts so volle Hände zu thun, dass es mir schlechterdings unmöglich fällt mehrere Lasten zu übernehmen. Und je mehr die Anzahl der Praktikanten steigen wird, desto mehr steigen auch meine Sorgen und nie unterbrochene Arbeiten.

Szarvasch d. 31. May 1799.

Samuel Theschedik

Direktor m. pr.

Orsz. Levéltár; Kancz. o. ad No. 3346. 1801.

III. Felhívása a tehetösebb hazafiakhoz.

An Ungarische Patrioten.

Das Szarvascher Praktisch-Oekonomische Institut betreffend.

Seine K. K. Apostolische Majestät haben die Patrioten aufgefordert, ihr möglichstes zum Flor und zur Aufnahme des Instituts beyzutragen. Bisher ist wenig, fast nichts geschehen; nur haben einige Gönner angefragt, wie dem Institut aufgeholfen werden könne? Also:

1-te Frage: Was braucht das Institut?

Respons: Es braucht einen stehenden Fond, um

1. Die unentbehrlichen Kosten bey der Prüfung, Einberufung, Bildung und Placirung der Lehrer bestreiten zu können.
2. Un mit der Zeit die zu der Placirung der Lehrer erforderlichen Gebäude aufführen zu können.
3. Um die verschiedenen Versuche in der verbesserten Cultur und Benzung der Erde sowohl, als in den übrigen allen Theilen der neuen Landwirtschaft den Zöglingen evident darzustellen.
4. Um die wirthschaftlichen Werkzeuge, Maschinen, Modelle, physikalische Instrumente anzuschaffen, ohne welche die verbesserte Land-Wirthschaft nicht betrieben, und ihre Experimente nicht evident genug dargestellt werden können.
5. Um die Kosten bey den Versuchen, Meliorationen und Einzäunungen der Felder und Gärten, wie auch die Auslagen auf die Zahlung und Verköstung der Knechte, Mägde, Arbeiter, Hirten, Zugvieh, Wägen und Geschirre bestreiten zu können.
6. Um mit der Zeit einen praktisch-oekonomischen Industrial-Garten anzulegen, in welchem alle in- und ausländische Obstsorten und Holzsorten und wirthschaftliche Produkte und Sämereyen erzielet werden könnten, und *ein jeder Praktikant ein von ihm zu bearbeitendes Stückchen Gartenfeld bekäme.*
7. Um die zu der Praxis und Aufnahme der verbesserten Landes Oekonomie so unentbehrliche oekonomische Gebäude aufführen zu können. Dann wie wird man die verbesserte Schafzucht, wie die Stallfütterung und reguläre Kühmelkerey und die reguläre Ochsenmästung ohne reguläre Stallungen und Futterkammern einführen, und empor bringen können?

8. Um eine Sammlung von vaterländischen Litterär-, Natur-, Kunst-, Fabrik- und Handels-Produkten zu veranstalten, um solche den Eieven anschaulich darzustellen, und so den praktischen Unterricht zu simpliziren, und den Lehrern und den Eleven zu erleichtern.
9. Um die verbesserte Schafzucht und Verfeinerung der ungarischen Wolle mittelst der erprobten englischen Burnett (wälsche Bibernell) ins gehörige Licht zu stellen.
10. Um die für die Lehrer und Lehrlinge erforderlichen Bücher, Charten, Bilder, Modelle und Zeichnungen anzuschaffen.
11. Um auch in der oekonomischen bürgerlichen Baukunst den Eleven praktische anschauende Kenntnisse beyzubringen.
12. Um zur Aufmunterung der Lehrer und Lehrlinge Preiss-Fragen und Prämien aussetzen zu können.
13. Um für arme aber talentvolle oekonomische Köpfe die sich vor andern auszeichnen, Stipendien hergeben zu können.
14. Um Brennholz und andere ähnliche tägliche Bedürfnisse für die Lehrer herbeyzuschaffen.

2-te Frage: Wer könnte dem Institut helfen und wie?

Zur gehörigen Consolidation des benöthigten Fonds ist ein Stük Terrain nahe zu Szarvas unumgänglich erforderlich, und dieses hoffet das Institut von der höchsten Gnade des gnädigsten Landes-Vaters, durch gnädigste Verwändung der hochlöblichen ungarischen Hof-Kammer ganz sicher zu erhalten.

Zur Emporbringung des Instituts wird nichts so viel beytragen, als wenn gute, wenigstens des Guten noch empfängliche Eleven mit einigen Hilfswissenschaften, zum Beyspiel: natürlichen, geographischen, historischen und litterarischen Kenntnissen wohl ausgerüstete Zöglinge hergeschickt und mit den nöthigen Kosten, welche jährlich ungefähr 120 bis 150 fl. betragen, versehen würden. Den Unterricht bekommen sie ohne alle Bezahlung; aber was hilft der Unterricht? was hilft eine noch so grosse von dem Staate anerkannte kluge Auswahl der Lehr-Gegenstände und Vortreflichkeit der praktisch-oekonomischen Lehr-Methode? was hilft aller noch so sehr angestrengte Fleiss der Lehrer in den reellen Wissenschaften, wenn wenige Eleven da sind, die alles dieses benutzen wollen und können.

Soll das Institut aufblühen, soll der entworfene Plan ganz realisirt werden, so werden wenigstens 48 Praktikanten und Schul-Präparanten erfordert, dann geht es, eher schwerlich. Der Beweis: *die oekonomischen Manipulationen zerfallen von selbst in 24 Theile; wenn zwey und zwey bey jeder Manipulation alle Monathe abwechselnd angestellt würden, so würden alle diese Manipulationen in zwey Jahren durch alle Eleven Hände gehen, so würden sie sich in allen Branchen praktische Kenntnisse zu erwerben in Stand gesetzt.*

Diese Unterstützung erwartet das Institut von der Superiorität, von den Grundherrschaften, von dem Adel, und von den Gemeinden.

Um den praktisch-oekonomischen Unterricht den Lehrern und den Eleven zu erleichtern, sind vorzüglich nöthig litterarische Naturkunst, oekonomische Fabrik und Kommerz-Produkte, Mineralien, Modelle, Maschinen, Instrumente, Charten, Sämereyen, wie auch Pelz-Zweige von den besten vaterländischen Obst- und Trauben-Sorten. Besonders aber detaillirte Nachrichten von Erziehung vorzüglicher vaterländischen Produkte und deren detaillirte Benutzung in allen Theilen des Feld-, Haus-, Stadt- und Landwirthschaft, beym Kommerz, in der Apotheke u. s. w.

Von allen diesen ist schon etwas da, aber bey weitem noch nicht genug zur Nothdurft eines öffentlichen vaterländischen praktisch-oekonomischen Industrial-Instituts. Es fehlt uns noch z. B. in der Instituts Theschedikischen Privat-Bibliothek Kraus: Annalen des Akerbaues, Nikolai, und Arthur Youngs Reisen; Bekmanns Bibliothek, das grosse technologische Lexikon, die grossen theuern Herbare Buffon, Linnäus, Erzleben, Burgsdorf, Vildenof, Bechsteins Werke, Schauplaz der Künste, Handwerke, Manufakturen und Fabriken u. a. m.

Wenn die Besizer grosser Bibliotheken und Modellen Sammlungen eins oder das andere von diesen Büchern und Modellen, das etwa in duplo da ist, oder die sie selbst leicht entbehren könnten, zum Gebrauch des Instituts herzugeben gnädigst geruhen wollten; wenn z. B. die Kanal Gesellschaften in Wien und Ungarn das Modell von Schleussen, und andere zu dem Kanal-Bau erforderliche Maschinen dem Institut gütigst verehren wollten; wenn die Besitzer reicher Gold-, Silber-, Kupfer-, Bley-, Antimonium-, etc. Gruben uns diese

Mineralien zuschicken wollten, so würden sie ein wahres Werk der Liebe fürs Vaterland stiften, und so das Institut in den Stand setzen, das effective zu leisten, was es gerne leisten würde, wenn nur Unterstützung da wäre. Das ungarische und siebenbürgische Kommerz wird wohl in dieser Gegend ohne Kanäle nie empor kommen, und gut wär es doch, wenn auch diese Kenntnisse durch das Institut verbreitet und das Publikum dazu bey Zeiten vorbereitet würde.

Nur Scherflein her, Patrioten! wer nicht Groschen und Gulden geben kann; freylich ist der Mangel am Gelde allgemein fühlbar, aber eben desswegen ist es hohe Zeit und wahres Bedürfniss, die Quellen dieses Geldmangels zu suchen, aufzudeken, zur allgemeinen Notiz zu bringen, und durch effective Mittel so zu verstopfen, damit zugleich neue Quellen des Erwerbs und des Wohlstandes durch alle Branchen der Industrie je eher, je lieber für alle Stände effective eröffnet werden mögen.

Hoc ipsum est, quod Institutum non loquitur, sed agit et operatur.

Szarvas d. 31. May 1799.

Samuel Theschedik

Director m. p.

Orsz. Levéltár: Kancz. o. ad No. 3676. 1802.

IV. Beadványa a tanulmányi főigazgatóhoz.

Gnädiger Herr Inspector!

Das vom ersten Augusti an mich erlassene Officielle Schreiben habe erhalten, in welchem mir aufgetragen wird, wieder ein neues tüchtiges Subject für das Institut zu besorgen.

Diesem Auftrag bin ich nicht im Stand ein Genüge zu leisten, bis nicht die Final-Resolution wegen des Fonds, und der reellen Unterstützung des Instituts erfolgt.

Belieben Euer Gnaden in Erwägung zu ziehen, was mich die bisher durch mich mit meinen so beträchtlichen Unkosten verbundene Besorgung und Evokation der drey Professoren Herrn Josephi, Herrn Skolka und Herrn Bretschneider gekostet hat. Ich habe diese Kosten nur zum Theil in dem nach der vorjährigen Prüfung im

Monath May an Seine Gnaden Herrn Ober-Studien-Direktor Herr Hofrath von Tokody eingereichten Pro memoria specificke angezeigt, denn seit der Zeit habe ich neue Unkosten gehabt.

Da nun diese gewis sehr tüchtigen Subjecte weder mit Reise-Kösten, noch mit Quartier, Holz, Licht, Feldern und Gärten versehen worden sind, und dennoch die Landwirthschaft practisch lehren, und mit Kostspielligen experimenten erproben sollen, so ist hieraus die Haupt-Ursach deutlich genug zu ersehen, warum weder diese, noch andere an Ihre Stelle zu evocirende aichtige Subjecte (welche in unserm lieben Vaterland noch so sehr rar sind) in Ihren Stationen stabil seyn werden, besonders wenn Ihnen bey Ihren so schönen Talenten, weniger mühsame, weniger kostspiellige, und dennoch viel einträglichere Stationen angetragen werden.

Mir sind die so beträchtlichen Besorgungs und Evocations-Kosten seit 4 Jahren auf keine Art vergütet worden, und ich sehe es nunmehr mit Grausheit zum voraus, dass bey aller meiner noch so rastlosen Anstrengung, Aufopferung und Eifer das Institut ohne Fond und ohne mehr reelle Unterstützung der sich auszeichnenden Professoren und Eleven bey den täglich steigenden Preisen aller Utensilien ohnmöglich bestehen, und noch weniger consolidirt werden kann. Mir bleibt demnach nichts mehr übrig, als um die Final-Resolution wegen des Fonds nochmahl innständigst zu bitten. Der Inhalt dieser schon seit vier Jahren erwarteten Hof-Resolution soll, und wird das künftige Schicksall des Instituts entscheiden; ich aber bin mit unausgesetzter Hochachtung Euer Gnaden

Szarvasch den 14-ten August 1802.

ganz ergebenster Diener
Samuel Theschedik m. p.

Orsz. Levéltár: Kancz. o. ad. No. 10283. 1802.

V. Intézetének rövid története és annak leírása.

Übersicht des Szarwascher Praktisch-Oekonomischen Industrial-Institutes vom Jahr 1779 bis 1806.

Schon im Jahr 1779 den 30. August übergab der Stifter des Instituts Samuel Theschedik seinen ersten Plan der Gyulaer Grund-Herrschaft, als die höchstselige Kayserin Königin Maria Theresia

den mütterlichen Wunsch äusserte, die Land-Schulen in Ungarn nach dem Muster besserer ausländischer Schulen einzurichten.

Anno 1782 und 1783 wurden die öffentlichen Prüfungen mit einem Theil der Szarwascher Schuljugend in Gegenwart verschiedener Honorationen gehalten und fanden allgemeinen Beyfall. Man staunte über die Vorschritte der Jugend in denen im gemeinen Leben brauchbaren Wissenschaften.

Anno 1782 den 7. May übergab der Stifter seinen Plan der in Pressburg arbeitenden Schul-Kommission (deren Beysitzer er war mit Herrn Baron von Prónay von Seite der Evangelischen Stände); die vorgeschlagene neue Lehr-Methode wurde in reife Erwägung gezogen, nur zweifelte man, ob sich auch tüchtige Lehrer finden würden, die nach dieser so nützlichen Lehr-Methode lehren könnten und wollten?

Um nun diese Lehrer zu bilden, erweiterte der Stifter seinen Plan nach Zeit, Umständen und seinen Kräften; fing an auch erwachsenen, und zu dem Schul-Dienst und oekonomischen Geschäften bestimmten Subjekten männlichen und weiblichen Geschlechts eine bessere Bildung zu geben, um so durch diese gebildeten Subjekte die Landes-Cultur in seiner Gegend zu befördern.

Kayser Josephs scharfen Adler-Blick und Seinem für Ungarns wahre Wohl stets wachenden guten Hertzen entgieng diese patriotische Unternehmung nicht. Ein Belobungs-Dekret und zwey Goldene Medaillen mit Kayser Josephs Brustbild und der Devise: Virtute et exemplo geziert, jede 25 Dukaten schwer, wurde dem Stifter und seiner Gattin, als treuen Mitarbeiterin an dem Institut in öffentlicher Kirchen-Versammlung durch den dazu bestimmten königlichen Commissair, Herrn Consilieur und Vize-Gespan von Angyal den 2. Sept. 1787 in der Szarwascher Evangelischen Kirche überreicht, um ihn zu fernern patriotischen Arbeiten aufzumuntern.

Anno 1798 im Monat März wollte der Stifter den erweiterten Plan einer Praktisch-oekonomischen Schule einer Hochlöblichen Königlichen Statthalterey einreichen und um Unterstützung bitten, aber Zeit und Umstände erlaubten die Uebergabe nicht.

Im Jahr 1791 den 27. August übergab der Stifter so wohl bey der Königlichen Litterair, als auch bey der Politisch-oekonomischen Landes-Deputation seine bereits praktisch erprobte Vor-

schläge in XII Paragraphen. Stifter wurde zweymahl aufgefordert, das Amt eines Königlichen Schul-Visitors zu übernehmen; er wollte aber lieber die grossen Lücken des Schul-Unterrichts durch reelle Wissenschaften ausfüllen, als durch viele Schulvisitationen zu seinem Schmerz sich noch mehr davon überzeugen, wie höchst mangelhaft der Unterricht in den Landschulen sey.

Als nun Lobes-Erhebungen, mitunter auch mit bitterm Tadel vermischt von allen Seiten, aber von Niemand eine reelle Unterstützung erfolgte, so suchte der Stifter in seiner eigenen Familie, in seinen zwey Gattinen und oekonomischen treuen Gehilfinnen (erstere war Theresia Markovitz, deren gemeinnütziges thätiges Leben Herr Zacharias Beker in der Deutschen Zeitung 1791 und Herr Schlichtegrol in den Nekrologen beschrieben hat), die zweyte ist die noch lebende und thätig mitwirkende Carolina von Lischovini, in der Hülfe seiner Kinder und in seinem sauer erworbenen Vermögen den ihm so nöthigen und unentbehrlichen Fond mit einem Aufwand von 17.000 Rh. Floren.

Im Jahr 1790 den 30. Sept. unternahm der Stifter des Instituts mit Allerhöchster Genehmigung auf eigene Kosten eine oekonomisch-paedagogische Reise, um die ausländischen Wirtschafts- und Schulanstalten zu prüfen und das brauchbarste davon mit seinem Institut zu verbinden. Auf dieser Reise kommunizirte er seinen Plan mit Rektor Sztrecsko in Pressburg, mit Professor Saltzman in Schnepfenthal, mit Rath Beker in Gotha, mit Professor Schütz in Jena und besonders mit Friedrich Mayer in Kupferzell und benützte ihre Kritiken.

Als nun im Jahr 1792 die Zahl der Schul-Kinder in Szarwasch auf 991 angewachsen, und die praktisch-oekonomische Lehr-Methode durch ihre schöne und sehr (*ad invidiam aliorum*) in die Augen fallende Früchte bey Hohen und Niedrigen fast allgemeinen Beyfall fand, erwacht der bisher schlummernde Neid, und Religions- und Bauern-Fanatismus mit einander verbunden, brachten die gute Sache so sehr in ungegründeten schwartzen Verdacht, dass der Stifter der Chikanen müde gezwungen wurde, im J. 1795 und 96 das Institut einschlafen zu lassen, und in einer im J. 1798 gedruckten Schrift, unter dem Titel: „An das ungarische, besonders protestantische Publicum, detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens

und des Einschlafens des ersten praktisch-oekonomischen Industrial-Instituts zu Szarwasch, von seinem Stifter Samuel Theschedik 1798.“ vor dem Publico Rechenschaft ablegte. Diese Schrift ist noch in Pesth bey Herrn Eggenberger für 20 kr. zu haben.

Diese kleine Piece machte im Ausland und auch in Wien mehr Sensation als in Ungarn; besonders als der berühmte Herr Hof-Rath Wieland in Weimar in der so beliebten Monat-Schrift: Der neue deutsche Merkur im Dezember-Stück seine Leser auf den Vorfall und die Zertrümmerung einer so treflichen Schul-Anstalt aufmerksam gemacht hatte, welche ein Privat-Mann zum Besten des Landes auf eigene Kosten unternommen, so lange Jahre aufrecht erhalten, und nun ohne Mitwirkung des Publici hinsinken lassen musste.

Kayser Leopold nahm sich der Sache an; verordnete eine Königliche Kommission, welche die Sache untersuchen und einberichten sollte, starb aber viel zu früh für eine Anstalt, welcher der Grosse weitsehende Monarch das so gewichtvolle Zeugnis ertheilt hatte: *Ungarn wird nie ohne solche praktisch-oekonomische Industrial-Institute zu dem Grad anderer kultivirter Nationen emporsteigen.*

Die Pester Synode lies durch ihre Litterair Deputationen und nachhers durch einen delegirten Convent im J. 1799 d. 19. 20. 21. August unter dem Vorsitz des Herrn Gregor von Berzevitzi und dem Beysitz des berühmten Herrn Professor von Schedius und Herrn Paul Teschak den Plan des Instituts untersuchen und es darf gar nicht mehr wiederholt werden, dass solcher bey allen Kennern der Wissenschaften warmen Beyfall erhielt, wie aus den Akten sattsam erhellet.

Die Königliche Kommission hatte schon im Jahr 1792 den 9. und 10. May das Institut untersucht, und ihren Bericht ertheilt. Bald darauf im J. 1793 den 23. Jan. und im Monat März überreicht der Stifter des Instituts auf Allerhöchsten Befehl die Lehr-Gegenstände und die Methode solche vorzutragen der Allerhöchsten Einsicht Seiner Majestät und der Hohen Landes-Dikasterien, und erhielt dann im Jahr 1798 den 10. Julii die Allergnädigste Kays. Königliche Resolution, dass diese Lehr-Methode mit der Einführung des neuen Studium-Systems bey der Universität und bey

den Akademien eingeführt werden und eben deswegen aus jedem Litterair-Bezirk tüchtige Subjekte zur Erlernung dieser Lehr-Methode nach Szarwasch geschickt werden sollen: welches auch seit sieben Jahren geschehen ist.

Bald darauf erfolgten mehrere, dem Institut sehr günstige und viel versprechende Intimate und im Land publizierte Resolutionen, welche das schlafende Institut erweckten.

Der Stifter des Instituts nahm sich, wie natürlich, des durch Allerhöchste Königliche Huld aus dem Todes-Schlaf erwekten und in Hohen Königlichen Schutz genommenen Instituts nochmal an; wurde abermahl den 10. August 1798 von Seiner glorreichst-regierenden Kays. Königl. Apostolischen Majestät durch ein Belohnungs-Dekret und eine 26 Dukaten schwere Ehren-Medaille mit dem Brustbild des Monarchen und der Devise *Lege et fide* geziert aufgemuntert, noch 5000 Fl. von seinen und seiner Kinder so sauer erworbenen Vermögen auf das erwekte Institut zu verwenden; hielt noch mit Lehren und Demonstrationen des Gelehrten sieben ganze Jahre aus; bildete 64 Subjekte zu Schul-Diensten und oekonomischen Beamten; als aber nach einer ausharrenden eisernen (stählernen) Geduld von 25 Jahren, nach so viel mündlichen und schriftlichen Aufträgen, Instanzen, Kommissionen, Investigationen, Deputationen, Deliberationen, Declarationen, Informationen und Resolutionen (deren Akten sich mehr als auf 300 Stücke belaufen) als dennoch keine reelle Unterstützung erfolgte: „*Erectio Instituti Practico-Oeconomici Industrialis non tantillum opus est, quod unius hominis vel crumena, vel industria absolvet* (D. Fuller) und noch

1. Weder Gebäude zur Unterkunft der Lehrer und Eleven.
2. Weder Grund-Stücke, um in allen Theilen der verbesserten Oekonomie in die Augen fallende oekonomische Versuche im Grossen auf zu stellen.
3. Weder Fond, um alle mit der Praxis verbundenen Auslagen noch weiter bestreiten zu können.
4. Kein Fond, um die schon dastehende oekonomische und pädagogische (Theschedikische) Instituts-Bibliothek mit neuen Zeitschriften zu vermehren; wie auch bey dem Institut die so nöthigen und unentbehrlichen Modelle, Instrumente, Naturalien und Pro-

dukten-Sammlungen, oekonomische Geräthschaften und Maschinen anzuschaffen, aufzustellen und aufzubewahren; oekonomische Reisen, Praemien für die besten Ausarbeitungen der Preisfragen und noch mehr andere Erfordernisse eines wohl organisirten oekonomischen Instituts bestreiten zu können. Endlich

5. Kein Fond, um tüchtige, thätige, unternehmende und für die so verschiedenen Fächer und Branchen der verbesserten Oekonomie vorzüglich passionirte Lehrer aufzusuchen, einzuberufen und die schon einberufenen gehörig zu placiren; denn die auf einige 6. 7. Jahre aus dem Studien-Fond resolvirte und mit vielen Dank erhobene, aber sehr mässige Salarien des Direktors in 400 Fl., der bestehenden Professoren in 300 Fl., der fünf Distriktual-Praktikanten in 100—120 Fl. sind bey den täglich steigenden pretiis rerum bey weiten nicht hinlänglich.

Aus diesen und mehr anderen konkurrirenden Ursachen wurde das Institut den letzten Oktober des Jahres 1806 abermahl aufgehoben.

So sind also die so vielen seit 25 Jahren mit so grossen Kosten und Kräften- Aufwand veranstaltete und *bereits durch vieljährige Erfahrungen erprobte, aber nur noch zum Theil in dem Publikum bekannt gewordene und in Umlauf gebrachte Experimente wieder eingeschlafen und mit dem Institut begraben* und jene Sage eines ungarischen Schriftstellers und Patrioten wieder wahr geworden: Különös ostroma az mi rajtunk magyarokra az Istennek, hogy a jó igyekezett gyűlöljük és azt még születése előtt igyekezzük (sic) megfojtani. (Ein trauriges Schicksal für Ungarn, dass wir das gemeinnützige Gute hassen und verfolgen und es in der Geburt (im Keim und Werden) ersticken.)

Seine Kayserliche Königliche Apostolische Majestät haben zwar Ungarlands edle Patrioten selbst aufgefordert, auf die Bedürfnisse des Instituts Rücksicht zu nehmen, aber leyder! Fast ohne allen Erfolg. Nur Herr Hof-Rath von Marczibány hat das kostbare Werk: Krünitz Oekonomische Encyklopedie in 63 schönen Bänden; Herr Graf Joseph von Teleki de Szék der Aeltere: Macquert Chemisches Wörterbuch, 7 Bände; Herr von Pajor das Handbuch der Landwirthschaft für alle Stände, 4 Bände; und einige Privat-Personen etliche Stücke kleiner Schriften und einige Mineralien beygesteuert.

So sind die zum Flor des Landes so nöthigen Wissenschaften, die oekonomische Botanik, die oekonomische Naturlehre und Naturgeschichte, die oekonomische Protuktologie, die oekonomische Chemie, die populäre Erziehungskunst, die Diaetetik, die populäre Vieh-Artzney-Kunde, die bürgerliche Land-Bau-Kunst, die landwirtschaftliche Technologie, die Wald-Kultur, die landwirtschaftliche Polizey, die Witterungs-Lehre, *welche Wissenschaften alle, nur an der Seite der Erfahrungen für Ungarn berichtigt, vervollkommt, nur durch die hier im Lande angestellten Versuche für Ungarn recht nutzbar und anwendbar gemacht werden können* (sollen ? — ?) sind wieder leyder! Fast alle mit ihrem oekonomischen Brüdern und Schwestern, dem Ackerbau, dem Wiesen-Bau, der Garten und Obst-Cultur, der Vieh-Zucht, der Seiden und Bienen-Cultur aus der Reihe der Schulwissenschaften, in welche sie der Stifter des Instituts aufzustellen so rastlos bemühet war, wieder verdrängt! — ! und wer wird sie wieder einführen? Der, dem das wahre Wohl der Menschheit und der Flor des Vaterlandes nicht nur auf der Zunge, sondern auch am Hertzen liegt und — — — der es wird thun können!

O felices! sua si noverint commoda et incommoda, agricolae!

Szarvass d. 12. May 1807.

Samuel Theschedik, m. p.

Orsz. Levéltár: Kancz. o. D.) ad Nrm. 1705. 1809.

VI. Érdemeinek rövid felsorolása.

Kurtze Uebersicht und Erleuterung der patriotischen Arbeiten und Verdienste S. Th. welche zu den Auszeichnungen desselben durch drey Allerhöchste Regierungen Veranlassung gegeben haben.

Die este Veranlassung gab die Errichtung des Praktisch-Oekonomischen Industrial-Instituts zu Szarwasch im Békéscher Komitat und die mit demselben verbundene Anlegung des Praktisch-Oekonomischen Gartens auf einer von Natur unfruchtbaren salitrigen Székesch-Erde. Der Garten beträgt 6 Joche und die diesen so geringen Flek Erde, meist aus Saamen pruduzirte wilde und sehr verschiedene Obst- und Maulbeer-Bäume, belaufen sich auf mehr als 15.000 Stämme, welche von hier in der umliegenden

Gegend in bessere Erdarten, in verschiedenen Herrschaftlichen und Privat-Gärten verpflantzt und verbreitet, vortreflich gediehen sind; und so den Kennern der verbesserten Oekonomie evident gezeigt worden, zu welchen Nutzen diese, in der untern Gegend so häufig öde liegenden Felder durch bessere Kultur, zum Besten des Publici, der Grund-Herrschaften und der Landleute verwendet werden könnten; *sua si norint commoda, agricolae!*

Des höchstseligen Kayser Josephs scharf sehendes Auge bemerkte diese patriotische Unternehmung schon in ihrem Keim, und und zeichnete solche mit 2 goldenen Ehren-Medaillen aus, welche Anno 1787 den 2. Sept. dem Stifter des Instituts und seiner Gattin Theresia Markovitz, als getreuen Mitarbeiterin an dem Institut durch den Kayserlichen Commissair, Herrn Consilieur von Angyal, Vice-Gespan des Löblichen Békéscher Komitats öffentlich in der Szarwascher Evangelischen Kirche übergeben wurden.

Der höchstselige Kayser Leopold verordnete kurtz vor seinem Tode eine Königliche Kommission, in dem Intimat sub Num. 22.397. welche auf Allerhöchsten Befehl die Lehr-Methode des Instituts und die Früchte desselben in facie loci untersuchen musste. Dieses geschah d. 9. und 10. May im J. 1792.

Auf geschehenen Relationen dieser Königlichen Kommission erfolgte dann 1798 den 10. Julii die Allerhöchste Genehmigung der Praktisch-Oekonomischen Lehr-Methode durch Seine jetzt glorreichst Regierende Kayserliche-Königliche Majestät, und der Stifter des Instituts wurde:

1. abermahl Anno 1798 d. 10. August mit einer goldenen Ehren-Medaille ausgezeichnet, welche ihm in dem Komitats-Hause des Békéscher Komitats in Gyula überreicht wurde.

2. Das privat Institut wurde zu einem öffentlichen Institut erhoben, und unter öffentlichen Schutz genommen und befohlen, solches wieder die Widersacher zu vertheiligen.

3. Aus allen 5 Litterair Bezirken wurden Practikante nach Szarwasch geschickt, welche den Lehr-Cours da hören, und sich in den praktisch-oekonomischen Manipulationen da üben sollten, welches auch seit sieben Jahren geschehen ist; und es sind 64 Subjekte da gebildet, und bei verschiedenen fürstlichen, gräflichen, freyherrlichen und adelichen Gütern, theils bey Schuldiensten an-

gestellt worden. Andere da gebildete adeliche und bürgerliche Subjekte verwalten ihre eigenen Güter und Wirthschaften.

4. Die Bezahlung der Lehrer und der Distrikual-Praktikanten wurde aus dem öffentlichen Schulfond angewiesen und erhoben.

5. Es wurde die Allerhöchste Verordnung den 12. Febr. 1799 erlassen, dass diese so nützlich befundene Lehr-Methode mit der Einführung des neuen Studien-Systems in die Universität und Academien eingeführt werden soll.

Der Stifter des Instituts hat mit Allerhöchster Genehmigung auf eigene Kosten eine sehr kostspielige Reise in paedagogischer und oekonomischer Absicht unternommen; hat durch die sehr notable Produzierung der Seide, des Klee-Samens (von diesen sind mehr als 500 Centner in verschiedenen Gegenden des Landes von Szarwasch aus verbreitet worden) verschiedene andere edle in und ausländische Produkte wurden durch die sehr verschiedene Cultur einer vorhin untragbaren Erde so sehr vermehrt, dass deren Anzahl bey einer öffentlichen Prüfung schon auf 170 angewachsen war.

So hat der Stifter des Instituts 26 Jahre lang das Institut mit einem Aufwand von 22.000 Fl. baaren Geldes aufrecht erhalten, und theils durch sehr verschiedene theils gelungene Versuche in der verbesserten Oekonomi; theils durch verschiedene auf eigene und öffentliche Kosten gedruckte, und viele noch im Manuscript liegende oekonomische Schriften und Abhandlungen über alle Theile der verbesserten Oekonomie nach seinen Kräften und Vermögen Licht zu verbreiten gesucht, und dann durch Vermehrung der edelsten Obst- und Reben-Sorten der ungrischen Landes-Cultur einen neuen Schwung zu geben getrachtet, indem er so gantze 40 Jahre seine Kräfte und einen beträchtlichen Theil seines erworbenen Vermögens zum Besten des Vaterlandes aufgeopfert hat.

Die Beylage der kurzen Uebersicht des Instituts wird allen dieses noch mehr ins Licht setzen, und die Akten des Instituts, welche aus mehr denn 300 Stücken bestehen, sind eklatante Be-weise, was ein Volks- Lehrer auf dem Lande Gutes in seinem Stand wirken könne, wenn er sich seinen Wirkungs- Kreis auszu-steken, nach Zeit, Umständen und Bedürfnissen zu erweitern und auszufüllen thätig beflissen ist.

Szarwasch d. 5. Sept. 1809.

Sam. Theschedik, m. pr.

Orsz. Levéltár: Kancz. o. C) ad No. 1705. 1809.

MÁSODIK FÜGGELÉK.

A bécsi Staatsrathnak Thessedik Sámuelre vonatkozó tárgyalásai.

A cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárban őrzött ügyiratok hiteles másolatai.

1842.

P.

Staatsrath.

J. den 4-ten May 1786.

Circulandum.

Auskunft der Studien-Hofcommission.

dd: 19-ten April 1786.

Über einen Allerhöchst bezeichneten Vorschlag des Samuel Theschedick, Lehrers der Evangelischen Gemeinde zu Szarvas im Bekeser Komitate, der die Aneiferung der Kirchen- und Schullehrer auf dem Lande zur Aufklärung des Volks betrifft, und eigentlich darinn bestehet, dass die Lehrer nach dem Maasse ihrer hierin geleisteten Dienste belohnet werden sollten.

Nachdem von demjenigen, was der Proponent hier vorschlägt, vermöge den von selben angeführten unausführbaren, und hierwegen bereits bestehenden Vorsichten, nicht wohl ein Gebrauch gemacht werden kann; so wird jedoch die Kommission auf die Verbesserung seines Schicksals, worauf der Schluss seiner Vorstellung abzielt, nach Maass seines von dem Studiens Oberdirektor anzuzeigenden Eifers im Schulwesen den gehörigen Bedacht zu nehmen nicht ermangeln.

eod.: Dass einrathen der Hoff-Commission wäre gutzuheissen.

Izdenczy m. p.

Den 5-ten May. Der Vorschlag besteht in Wünschen, die zur platonischen Welt führen — ich bin ebenfalls mit dem einrathen verstanden. Eger.

ead.: *Similiter* *Reischach.*

Resol: Aug:

6-ten. Von diesem Vorschlag ist kein Gebrauch zu machen.

Den 6. May 1786.

Gr. s. Hatzfeld.

* * *

830. G. B.

P.

Staatsrath.

J. den 20-ten Febr. 1787.

Circulandum.

Vortrag der hung.-Hergl. (? , talán königl.) Hoikanzley

vom 15. Febr. 1787.

Womit der periodische Bericht des Grosswardeiner wirkenden Obergespanns und königl. Commissairs Grafen Samuel v. Teleky über die Bereisung seines Bezirkes in Folge der wiederholt erflossenen Allerhöchsten Entschliessungen vid.: Prot. 4778. 1786 et 580. 1787 vorgelegt wird.

Dieser Bericht wird in zwey Hauptabtheilung zergliedert. Die *Erste* enthält jene Vorschläge, und respective Anzeigen, welche Graf Teleky zur Handhabung, und Beförderung des allgemeinen Wohlstandes machet. — Die *zweyte* aber jene, so die Verwaltung der Geschäfte und die damit verknüpften Gegenstände in den Komitaten, Hayducken- und königl. Freystädten seines Bezirks betreffen.

Erste Abtheilung.

a) *Die Bevölkerung.* b) *Verhüttung der Wässer-Schäden.* c) *Beförderung der Handlung gegen Siebenbürgen.* d) *Die Schifflahrt auf den Flüssen.* e) *Anlegung der Kommerz-Strassen.* f) *Die Viehzucht.* g) *Die Waldungen.* h) *Anlegung der Fabriken.* i) *Regulirung der Zünfte.* k) *Aufnahme der Salpetersiederey.* l) *Beförderung des Tabakbaues.* m) *Beförderung des Hanf- und Flachsbaues.* n) *Beförderung des Seidenbaues.* — Hier führt der königl. Commissair die Vorschritte an, welche jedes Komitat seines Bezirkes, dann die

Hayduken Städte, und die Stadt Debreczin in dem Seidenbau gemacht haben, wobey er die vorzügliche Verwendung des Evangelischen Predigers zu Szarvas Samuel Teschedik in diesem Zweige der Industrie anrühmet, und der Allerhöchsten Entscheidung unterziehet, ob ein so gutes Beyspiel dieses fleissigen und gemeinnützigen Mannes nicht belohnt werden wolle.

Sie h. Statthalterei erkennt den Fleiss des von dem königl. Commissair so sehr anempfohlenen Szarvasser Predigers Teschedik und erachtet, dass demselben eine Gnaden Münze und ein Mazzocatischer Seiden Haspel zum Geschänk gegeben werden könnte.

Ad. n.: Tritt die Hofkanzley dem Antrag der Statthalterey bey, und verspricht seiner Zeit, wenn nämlich erwähnte Statthalterey in Folge vorangeführter Allerh.: Resolution sub. No. 4778. 1786. über die Bestellung des zur Seidenkultur nöthigen Personals die Arzeige machen wird, hierüber E. M. einen vollständigen Plan vorzulegen.

o) *Behandlungsart der Unterthanen.* p) *Robott Reluitzion.* q) *Regulirung der Pfarren, Seminarien und Schulen.* r) *Pachtung der Modenesischen Güter.*

Zweite Abtheilung.

a) *Die Besetzung der Komitats-Ämter.* b) *Verwaltung der Geschäfte in dem Biharer Komitat.* c) *Einrichtung der Hayducken Städte.* d) *Befolgung der höheren Anordnungen.* e) *Regulirung der Beamten in der Freystadt Debreczin.* f) *Regulirung der. K. Freystadt Szegedin.*

Votum

bey der Ersten Abtheilung.

Den 24-ten. *Ad. n.:* Pag. 77. usque 80. Nachdem des Evangelischen Pastors Teschedik seine Ehegattin sich eben so eifrig als ihr Mann in der Seiden Erzeugung verwendet hat, so verdienet auch sie mit einer goldenen Gnaden Münze belohnt zu werden.

Izdenczy m. p.

Resolutio Augustissima.

Ad. N. Ist dem Evangelischen Prediger zu Szarvas Samuel Teschedik, der sich um die Verbreitung des Seidenbaues und dem

oekonomischen Unterricht der Jugend besonders verdienstlich gemacht, so wie seiner ihn darin so gut unterstützenden Gattinn eine goldene Denkmünze, jede im Werth von 20 Ducaten, nebst ihrer Belobung ebzureichen.

Den 1. März 1787.

* * *

4127.

P.

Staatsrath.

J. den 7-ten Dezember 1794.

3785/907. bei Allah. Händen. 1870. Asservandum.

Circulandum.

Note des hungarischen Hofkanzlers.

vom 4-ten Dezemb. 1794.

Der Bericht, den wider den Szarvasser evangelischen Pastor Teschedik, wegen nicht beobachteter Katholischen Feiertage errichteten Fiskalprozess betreffend.

Abgeben den 7-ten Dezember 1794.

Pittrich.

Den 8-ten. Erledigung: Wegen des Akatholischen Pastors Teschedik, und in betreff der Bemerkungen des Komorner Komitats über die Art, wie die katholischen Feiertage zu halten seyen? — sind die Vorträge noch nicht zu Meinen Händen gelangt, übrigens sehe ich der baldigen Aufarbeitung der annoch in Rückstand aushaftenden Gegenstände entgegen, und nehme diese Auskunft zur Nachricht.

Izdenczy m. p.

Den 8-ten Dezember 1794. *Similiter* **Eger.**

Eodem gleichfalls verstanden. *Zinzendorf.*

eod. *Similiter* **Reischach.**

Vidi 8-ten. *Vogl.*

Resolutio Augustissima.

Wegen des akatholischen Pastors Teschedik und in betreff der Bemerkungen des Komorner Komitats über die Art, wie die katholischen Feiertage zu halten seyen, sind die Vorträge noch nicht

zu Meinen Händen gelangt. — Übrigens sei Ich der baldigen Aufarbeitung der noch in Rückstand haftenden Gegenstände entgegen und nehme diese Auskunft zur Nachricht. *Franz m. p.*

Exp. den 11-ten Dec. 1794. *Reischach.*

Den 8-ten Dezember *Rayner.*

2118/2115.

P.

Staatsrath.

J. den 14-ten May 1798.

Circulandum.

Vortrag der ungarischen Kanzley

vom 20. April 1798.

über das Gesuch des Pfarrers zu Szarvas im Bekesser Komitate Samuel Thessedik, um Unterstützung seiner praktischen Landwirtschaftsschule.

Samuel Thessedik, Pfarrer augsburgischen Bekenntnisses im Markte Szarvas im Bekesser Komitate bat schon in J. 1791 um eine Beihilfe zu der von ihm dort errichteten praktischen Landwirtschaftsschule.

Der Studienoberdirektor zu Grosswardein, und das Bekesser Komitat berichten nach vorgenommener mehrmaligen Untersuchung Folgendes:

Die Gegenstände, welche in dieser Schule — ausser den in Landschulen gewöhnlichen gelehret werden, bestehen in Aufdekung und Verbesserung der Fehler in der ungarischen Landwirtschaft, Aufstellung lebendiger Zäune, Verbesserung schlechter Erde, Klebau, Zubereitung des Düngers, An- und Fortpflanzung der Fruchtbäume, Pflege der Maulberbäume und Seidenwürmer etc. Alles dieses werde den erwachsenen Jünglingen praktisch in dem Thessedik Garten gezeigt, welcher 6 Joche schlechter, aber schon so sehr verbesserter Erde enthält, dass nicht nur die besten Küchen- und Gartenkräuter und Hilsenfrüchte, sondern auch sehr viele Baumgattungen in rechter Höhe und Stärke darin wachsen. Die Bauern selbst haben aus dem Klebaue, Heu und Samen geerbkset, und und diese theils verkauft, theils zum künftigen Gebrauche mit Gewin und Nutzen verwendet. Thessedik habe anfangs angesucht,

dass ihm aus dem Studienfunde zum Unterhalte mehrerer Lehrer jährliche 3200 fl., dann zum eigenen — für jeden Lehrer und Schüler abgesonderten Anbaue eine Erdstrecke des Prädiuns Kondoross oder Szarvás, endlich zur Beischaffung einiger Wolle, einer Walkmühle 5490 fl. bewilliget werden möchten. Der Lehrer der Landwirtschaft an der Universität zu Pest, Mitterpacher, habe diese Schule des Thessedik ihrem Zwecke entsprechend, und zwischen ihren beiden Lehrstühlen nur darin einen Unterschied gefunden, dass Thessedik jenes auch praktisch lehre, was er, Mitterpacher, aus Mangel der Gärten, Felder, Wisen etc. nur theoretisch zu lehren sich begnügen müsse. — Späterhin habe Thessedik, um einen Teil eines benachbarten Kameralgütschens, welcher nach dem Bedarfe seiner Schule gegen eine der Gemeinde Szarvás gehörige Streke ausgetauscht werden könnte, dann nun ein Privilegium für diese Schulanstalt, welche unter dem Schutze eines der höheren Komitatsbeamten zu stehen hätte, gebeten. Da jedoch nach der Hand die Gemeinde Szarvás, durch einen andern evangelischen Pfarrer unter dem Vorwande des Religionseifer aufgehezt, erklärte, sie hätte zwar eine Schule erbauen wollen, Thessedik hätte aber ein weit kostspieligeres Gebäude errichtet, und selbes in eine Fabrike umgestaltet, da sie doch weder eine Fabrike, noch eine wirtschaftliche Anstalt verlange, daher auch von dem vorgeschlagenen Tausche völlig abstehe, und die Fabrike aus ihrer Schule verbanne, weil die Kinder mit Hintansetzung anderer Wissenschaften nur Spinnen gelernt hätten; so sei Thessedik durch diese Kniffe so sehr geschreckt worden, dass, da er selbst seine Pfarre zu verlieren fürchte, er für sich und seine Familie nichts anders als nur Friede und Ruhe wünsche. Indessen habe er doch auf weiteres Befragen: unter welchen Bedingnissen er etwa wol seine Schule fortsetzen wollte? geantwortet: Er wolle diess auf eigene Kosten noch fortan thun, wenn diese seine Anstalt durch öffentliches Ansehen geschützt, zu der schon in Gang gebrachten Wollenweberei ein Meister oder Aufseher mit zween Mitarbeitern auf öffentliche Kosten angestellt, und besoldet, der Wirtschaftsgarten nebst noch andern schon grossenteils fruchtbar gemachten 34 Jochen schlechter Gründe ihm und seinen Nachkommen gegen Zins überlassen, und dieser Anstalt ein öffentliches Ansehen verschafet werde, für welchen Fall er

seine Bücher und Gerätschaften um einen billigen Preis abzutreten sich erbiete.

Die *Statthalterei erachtet*: Um diese gute Anstalt nicht sinken zu lassen, so dürfte 1. mit Ausschlusse der evangelischen Nazional-schulen die Aufsicht dieser Anstalt dem Studienoberdirektor, der Schuz derselben aber ihr, Statthalterei übertragen, 2. einseil bis der Schulgeldfund zu besseren Kräften komme, ein Betrag jährlicher 300 fl., welche Thessedik nach Gutdünken zu verwenden hätte, zur Unterstützung der Anstalt als ein Vorschuss aus dem Studienfunde dergestalt bewilligt werden, dass der Schulgeldfund bei künftiggem besseren Stande diesen Vorschuss bis auf den verlangten Betrag von 5490 fl. dem Studienfunde wieder erseze. — 3. Da die Grundherrschaft den angesuchten Erdstrich dem Thessedik bereits überlassen habe, so könne 4. von dem Ankaufe des Bücher- und Gerätevorrats erst dann die Rede sein, wann diese Anstalt wirklich unter die öffentlichen aufgenommen sein wird. Weiters dürften aus dem — für vorzubereitende Lehrer zu bewilligenden jährlichen 1000 fl. jedem von fünf solchen Leuten, deren aus jedem Bezirke einer zu wählen wäre, durch 2 Jahre jährliche 80 fl. auf Unterhalt und Reise gegeben werden, damit sie nachher mit einem Zeugnisse des Thessedik versehen, nach Hause zurückkehren, und dort wieder andere unterrichten mögen. Auch könnten die Zöglinge der Waisenhäuser, besonders desjenigen zu Grosswardein durch 2 Jahre in diese Schule geschicket werden. Uebrigens wäre, um die Einwohner zu Szarvás zu beruhigen, und Thessediken wieder das alte Zutrauen zu gewinnen, Letzterem die Weisung zu geben, dass er seine Landwirtschaftsschule nur als eine Nebenbeschäftigung, die andere — für die Jugend des augsburgischen Bekänntnisses eigenen Wissenschaften aber als die Hauptsache behandle. Die Gemeinde selbst wäre im höchsten Namen zu belehren, dass Thessediks Schule in Betref der Weise, Zucht und Religion keineswegs der Aufsicht des Literarbezirks von Grosswardein untergeben, sondern wie vor und ehe unter der Aufsicht ihrer Religionsverwandten stehen werde.

Die *hiesige Kammer* schlug zum Standorte dieser Anstalt das Prädium Foeldvár vor.

Die *ungh. Kanzlei bemerkt*: Die Gemeinde Szarvas habe zwar

ihre Abneigung gegen diese praktische Wirtschaftsschule zu erkennen gegeben, und selbe aus ihrer Nazionalschule des augsbургischen Bekänntnisses ausgeschlossen. Da jedoch nur theils die — durch ihren evangelischen Seelsorger erregte Zwitteracht und Furcht, dass dem katolischen Schulenoberdirektor auch die Aufsicht ihrer Nazionalschule anvertrauet werden möchte, theils der fruchtbare Boden dieses Komitats, und die Viehzucht der Gemeinde, welche sie zur Verbesserung der Gründe nicht nötiget, hieran Schuld trage, da hingegen in andern Komitaten, wo es wenigere gute Erdstriche gibt, ja selbst in jenen, wo sich mehrere nuzbare Gründe finden, wegen einiger Zweige der Landwirtschaft, nämlich wegen der Viehzucht, damit nicht durch die Seuche soviel Vieh zu Grunde gehe, dann wegen der Art, die Wolle gut zu behandeln, Wälder ohne Waldmeister zu zügeln etc. Diese praktische Schule sich selbst empfehle, und durch die Behörden ganz besonders empfohlen werde, so dürfte diese Anstalt allerdings geschützt, und (da Thessedik selbst bei seinem Amte sich derselben nicht ganz widmen könne, sondern nur beim Unterrichte der künftigen Nationalschullehrer und anderer Zöglinge, insbesondere jener des Salamonischen Waisenhauses, welche auch, in so weit es thunlich wäre, nach vollendeten übrigen Studien dahin zu senden, und zur Verbreitung der praktischen Landwirtschaft in alle 5 literarischen Bezirke zu verwenden wären, die Leitung und unmittelbare öftere Aufsicht zu führen, aus diesen Schülern die Lehrer zu wählen, und zu unterhalten hätte) diesem Manne nebst den angetragenen jährlichen 300 fl., wenn diese nicht hinreichen, nach vorgelegter Rechnung noch ein anderer jährlicher Betrag bewilliget werden, für welchen Thessedik nebst der Verbesserung der Erde auch noch andere Zweige der Landwirtschaft praktisch lehren sollte. — Die Zahlung der 300 fl. aus dem Studienfunde unterliege um so weniger einem Bedenken, als die Errichtung einer solchen nützlichen Anstalt bei der Universität weit höher zu stehen käme, und diese des Thessedik einsweil bis zur Einführung des neuen Studiensystems deren Stelle vertrete, zur Flanzschule der Lehrer diene, und gleich der — an der Universität bestehenden theoretischen Landwirtschaftsschule auch ohne Entgelt aus dem Studienfunde bestritten werden könnte. Da ferner Thessedik auch die — von der Grundherrschaft auf seine

Lebenszeit erhaltenen 39 Joch oder Gründe schon vor mehreren Jahren zu bauen anfieng, und damit es nicht nach deren völliger Verbesserung an einem Orte zur Ausübung seiner Lehre fehlen möge; so hätte der Schulenoberdirektor zu Grosswardein bei Zeiten für andere unfruchtbare Gründe zu Szaryás nicht mehrere abtreten wollte, von dem Obergespanne dieses Komitats, Hofr. Lovász gegen einen geringen, aus dem Studienfunde zu bezahlenden Zins dergestalt zu pachten wären, dass die nachmaligen Verbesserungen wieder dem Studienfunde zu Gute kämen. Da endlich Thessedik dem Referenten Hofr. Lányi bei seiner Durchreise zu Szarvás gemeldet habe, dass er auf den zur Lehrschule gewidmeten Gründen auch eines jedoch nicht aus hartem Baustofe zu errichtenden Gebäude, welches 500—600 fl. kostete, bedürfe, wo die Schüler vom Frühlinge bis zum Herbst wohnen könnten; so dürfte auch die Errichtung eines solchen Gebäudes auf Kosten des Studienfundes, wohin auch die für dessen einsmaligen Verkauf eingehende Geldbetrag wieder einzufleissen hätte, bewilliget werden. Zuletzt wird Thessedik, welcher beträchtliche Auslagen auf diese Anstalt verwendete, und zu diesem Behufe auch fremde Länder bereiste, der höchsten Gnade empfohlen.

Am 20. Mai 1798.

Dittmann.

Den 22-ten. Erledigung: Cancellariae opinionem ratihabeo, quae Mihi in Specifico indicabit, quod Gratiae genus Ministro Samueli Thessedik tribuendum sit? *Izdenczky m. p.*

In der Hauptsache stimme ich ebenfalls der Kanzlei bei, wünsche aber, dass eine solche praktische Schule auf einer Kameralherrschaft in Hungarn eingeführt, und dort das Talent dieses würdigen Mannes unter einer angemessenen Belohnung benützet werden möchte; da eben die Kammer in der guten Cultur all andern Dominien vorgehen, sofort auch des allgemeinen Besten wegen vorzüglich die Versuche in Wirtschafts Sachen (die immer mit Kosten verbunden finden) einleiten sollte. — 23-ten *Vogl.*

24-ten *Similiter* Eger.

25. Mit den Anträgen der Kanzley verstanden, jedoch hatte die Schulldirection dafür zu sorgen, dass diese sogenannte Landwirtschafts-Schuhle nicht zu ändern, nicht dahin gehörigen Zwecken

missbraucht werde, wie es aus dem Ansuchen der Walke und Webstühle und aus der Widersezlichkeit der Gemeinde geargwohnt werden könnte. Denn wenn sich der Pfarrer Tessedik auf Landwirtschaft verlegt, und etwa das, was Mann in den Österreichischen Schulen eine Industrie-Schule heisst, das ist den Kindern während des Unterrichts Spinnen und Stricken lehrt, so kan doch wohl die Gemeinde nicht auf irrige Vermuthungen wider den Stifter einer so auffallend gemeinnuzigen Anstalt verfallen, und dazu braucht Mann auch weder Webstühle, noch Walke.

Frh. Rotterhan.

26. Mit dem Einrathen der Ungarischen Kanzley und dem Erledigungs-Antrag der ersten hierortigen Stimme einverstanden.

Clary.

Den 26-ten May 1798. Ebenfalls mit dem Einrathen des Kanzley verstanden.

Zinzendorf.

Resolutio Augustissima.

Cancellariae Opinionem ratihabeo, quae Mihi in Specifico indicabit, quod Gratiae Genus Ministro Samueli Thessedik tribuendum sit?

In reliquo Cancellaria mutuam cum Camera Aulica Cointelligentiam fovebit, quomodo proficuum hoc Institutum in Dominio quodam Camerali subDirectione Viri hujus erga commensuratam Remunerationem introduci possit? — et Mihi dein ulteriorem Propositionem exhibebit.

Franciscus.

Vidi eodem *Grossmann m. p. Zinzendorf.*

28-ten May. *Ragiser.*

Am 30. Mai 1798.

* * *

2809/1761.

P.

Staatsrath.

J. den 17-ten Juny 1798. — 2118.

Circulandum.

Vortrag der Hungarischen Kanzlei

vom 8-ten Juny 1798.

Mittelst welchem ingerathen wird, den *Samuel Thessedik*, Prediger des Augsburgischen Bekenntnisses im Markte Szarvas Bekesser Gespannschaft, welchem E. M. zeuge des Vorakts 2118.

wegen der auf eigenen Kosten errichteten praktischen Landwirtschaftsschule eine höchste Gnade zudachten, — mit einer grösseren goldenen Ehrenmünze, die ihm in öffentl. Versammlung des Komitats zu übergeben wäre, allergnädigst zu belohnen.

Übrigens versichert die Kanzlei, dass sie sich in Gemässheit des höchsten Entschlusses über die Frage wie diese nützliche Anstalt auch auf einer Kameral-Herrschaft unter der Leitung dieses Mannes eingeführt werden könne? mit der Finanzstelle ins Vernehmen setzte.

Eod. Welzl.

Den 17-ten. **Erlедigung:** Die Belohnung hat nach dem Antrag der Kanzley zu geschehen, den übrigen Inhalt dieses Vortrags hingegen nehme Ich einstweilen zur Nachricht. *Izdenczy m. p.*

19-ten. Verstanden, und wird sich die Kanzlei dieser Ehrenmünze aber, die zum Anhängen gerichtet seyn muss, an den Hofrath v. Mayer zu wenden haben, welches der im Latein zu verfassenden Resolution noch beyzufügen seyn dürfte. *Vogl.*

20. Mit beiden vorgehenden Votis verstanden. *Eger.*

20. *Similiter, Frh. v. Rotterhan.*

14. July. Einverstanden. *Clary.*

Den 14-ten July nachmittag erhalten und mit den vorhergehenden Stimmen verstanden. *Zinzendorf m. p.*

Den 15-ten. *Similiter, Reischach.*

Den 15-ten. *Similiter, Kolowrat.*

Vidi. eod. *Grohmann.*

Resolutio Augustissima.

Samueli Thessedik Numisma Aureum svasa modalitate donare volo, ejus intuitu Cancellaria ad Intimum solutorii Officii Magistrum Consiliarium Aulicum a Mayer semet convertet.

De reliquo autem Contextus Propositionis hujus Notitiae Meae inservit: *Franciscus m. p.*

Kollowrat.

Exped. 17-ten. Den 16-ten July. *Rayner.*

J. den 26-ten Jänner 1800. — 2118. 1798 mit 5499. 1799 unerledigt.

Circulandum.

Vortrag der hungarischen Hofkanzley

vom 10-ten Jänner 1800.

Mit Vorlegung der von der Statthalterey einbegleiteten ersten halbjähr. Relation, über das Szarvasser ökonomisch praktische Institut.

Hiebey bemerket *die Statthalterei*:

- 1-ten*: Sey in der Tabelle A, wo der Stand der Studierenden auf 29 Individuen angewiesen worden, zwischen den Rubriken vom Stande, dann der Frequentirung der Praktikanten, die Rubrik von der Aufnahme der Studenten und Praktikanten zu setzen, und seyen die zweyen Praktikanten Hreko und Vertell, ersterer wegen Faulheit, und letzteren wegen Stüzigkeit zu ermahnen.
- 2-tens*: Sey der Ausweis sub B. über die gehaltenen Vorlesungen und vorgenommenen ökonomischen Experimente lediglich zur Wissenschaft zu nehmen.
- 3-tens*: Sey das Vorlesungs-System für den zweyten Semester zu genehmigen, und die Eintragung desselben in die Ofner Tagebücher unter Anhoffung dieser höchsten Genehmigung zur gewöhnlichen Kundmachung eingeleitet worden.
- 4-tens*: Seyen die für die Zuhörer dieses Instituts vorgeschlagene Gesetze gleichfalls zu genehmigen, und da zu wissen nöthig ist, ob die katholischen Zuhörer und Praktikanten in Szarvass die vorgeschriebenen Religions Pflichten ausüben können, und wirklich erfüllen, so sey hierwegen von der geistl. Jurisdiction die nöthige Auskunft eingehollet worden.
- 5-tens*: Sey das für dieses Institut angesuchte Sigill, da selbes nur für eine Zeit bestimmt ist, überflüssig.
- 6-tens*: Sey die Anstellung zweyer Professoren allerdings nöthig, und wegen Verschaffung der Wohnungen für dieselben bereits dem Bekesser Komitate anempfohlen worden, in Szarvass, welches aus diesem Institute wegen mehreren Geldumlauf Vortheile zieht, für die Praktikanten mehrere, und wenigstens für einen Professor eine freye Wohnung zu verschaffen, einsewei aber bis

diese Quartiere hergestellt werden können, das dortige Komitats-Haus dazu zu verwenden; übrigens sey wegen der zu Vergrößerung des Terrains dieses Instituts angesuchten Prädien Csabacsüd, Pítvaros und Bán-Réve (talán Bánhegyes?) sich mit der hungar. Hofkammer ins Einvernehmen gesetzt werden.

7-tens: Sey, weil das Auditorium Winterszeit geheizet werden muss, dem Districtual-Studien-Director aufgetragen worden, unter Anhofung der höchsten Genehmigung, 3 Klafter Holz zu kaufen, und aus dem Studienfond hiefür anzuweisenden Betrag auszuweisen; dagegen könne den Professoren kein Brennholz bewilligt werden.

8-tens: Sey bey der nicht bestehenden Nothwendigkeit der Anstellung eines Actuars für dieses Institut dem diesfälligen Gesuche des Directors nicht zu willfahren, ihm aber wohl zu gestatten, zur Aushilf bey den Schreibereien sich eines Praktikantens zu bedienen.

9-tens: Sey auf das Ansuchen des Directors, zu diesem Institute nur solche Praktikanten von anderen litterarischen Distrikten, welche sich der vorläufigen nöthigen Wissenschaften eigen gemacht haben, zuzulassen, und selbe, da sie mit dem dermaligen Stipendio nicht bestehen können, besser zu dotiren, alle Studien-Directores anzuweisen, dass sie hiez zu solche Jünglinge wählen sollen, welche die Philosophischen Studien, und andere nöthigen Hilfswissenschaften, als Natur-Geschichte, Geographie, Chemie, Mineralogie u. s. w. zurückgelegt haben, und der nöthigen Sprachen kündig seyen; zu ihrem besseren Auskommen aber seyen aus dem fond, woraus sie die jährl. 80 fl. beziehen, von den für ärmere Kandidaten zu Magisterstellen bewilligten 1000 fl. künftig jedem Praktikanten 100 fl., um sich nebst andern Requisiten desto leichter die nöthigen Bücher verschaffen zu können, auszumessen.

10-tens: Sey zur Wissenschaft zu nehmen, dass die privat Vorlesungen erst nach Erreichung der bestimmten Zahl der Praktikanten und Consolidirung des Instituts seinen Anfang nehmen werden.

11-tens: Werde das Verlangen des Instituts Directors, dass er nach dem Wunsche der Magnaten die Praktikanten zum ökonomischen

mischen Studio vorschlagen könne, zugleich mit dem Verlesungs-Systeme mittels der Ephemeriden Kund gemacht werden.

Diese von der Statthalterei gemachten Erinnerungen findet die Hofkanzley ganz gegründet, dann die diesfalls getroffenen Verfügungen sehr zweckmässig, und bittet vorzüglich, um die höchste Genehmigung der ad 9 angetragenen Stipendien Erhöhung von 80 auf 100 fl.

Den 27-ten Jänner 1800. *Quiese.*

Den 28-ten. Mit dem übereinstimmenden Gutachten beeder Stellen bin ich vollkommne verstanden. *Izdenczy m. p.*

Nach der den actis beyliegenden Übersicht sub *B.* und dem Lehr-Systeme pro tertio et 4-to Semestri sub *C.* zu urtheilen, kann dieses Institut viel Gutes zu Emporbringung der hung. Landwirtschaft wirken. Mit der Kanzlei bin ich übrigens gleichfalls verstanden. *Vogl.*

31-ten. Einverstanden. *Eger.*

31-ten. *Simil., Frh. v. Rottenhan.*

Den 1-ten Hornung spät abends erhalten. Den 2-ten. Thessedik muss ein Mann von Einsichten und nützlicher Thätigkeit seyn, das lässt sich aus den angeführten Beylagen allerdings schliessen. Mit dem Einrathen verstanden. *Zinzendori.*

Den 2-ten. Mit den einstimmigen Einrathen verstanden.

Reischach.

Resolutio Augustissima.

Placet. In absentia sacratissimae Majestatis p. consil. status ad mand. spec. augustissimi. *Kolowrat.*

Ex conferentia, dds. 30. Aug. 1800.

* * *

1766/2603.

P. Staatsrath.

S. B. F. G. den 5-ten März 1802.

Vortrag der ung. Hofkanzley

vom 23-ten April 1802.

Das von dem Pastor Tessedik unternommene ökonomisch-praktische Institut betreffend.

Die Kanzley hat wegen des ökonomisch-praktischen Instituts des Tessedik, welcher hiezu das Cameral Praedium Földvár zu

erlangen wünschte, die Äusserung der Cameral Hofstelle erhalten, wienach das Camerale weder das Földvár, — noch ein anderes Praedium ohne weiters wegzugeben im Stand wäre; jenes bestehe aus mehr als 10.525 Joch, sey der Pferdezucht gewidmet, liefere die nötigen Remonten um einen bestimmten mässigen Preis, und werffe überdies 6139 fl. jährlich ab; aus diesen Gründen, und da das Praedium Földvár für eine ökonomische Schule ohnehin zu gross wäre, möchte vielmehr die Unterstützung des Tessedik-sche Unternehmens aus dem Studienfond bewirkt werden. Die Statthalterey machte hierauf den Antrag, dass, weil sich die Kammer nicht herbeylassen könne, folglich auch respectiv des Pankoter Praedii (welches ebenfalls in Vorschlag kam) nicht zu moviren wäre; dann weil in Anregung gebracht wurde, dass dieses Institut bey der Universität existiren sollte, die Kosten hiefür aus dem Universitätsfond bewilliget werden möchten, zu diesem Ende hätte Tessedik anzuzeigen, was für das Institut an Instrumenten, Modellen, Bücher etc. etc. beyzuschaffen nöthig wäre?

Die Kanzley bemerkt jedoch, dass es noch auf mehrere Bestreitungen ankäme, und dass man erst genau wissen müsste, in welchem Zustande sich die ökonomisch praktische Schule des Tessedik befinde, dann was für ein Nutzen hievon sicher zu erwarten wäre? — Da nun dieses Graf Georg v. Festetics, dessen Keszthelyer Institut so guten Fortgang macht, zu erheben, am Besten geeignet seyn dürfte, so glaubt die Kanzley, dass ihm die Besichtigung der Szarvasser ökonomischen Schule in Geleitschaft eines tauglichen Individui von Keszthely aufgetragen und dessen Äusserung über den Befund, dann der Antrag, was hiebey noch zu verwenden wäre, abgeheischt werden könnte.

Den 26-ten Juny.

Brudenlhey.

Votum.

Nun zeigt es sich klar, wohin die Absicht des Szarvasser evangelischen Geistlichen Thessedik gerichtet ist; er möchte für sein Privatinstitut, für welches er ohnehin schon jährl. 1300 fl. vom Studienfond bloss aus allerhöchster Gnade, und zwar durch 6 Jahre bekömmt, für künftig das Praedium Földvár, welches mehr als 100.000 fl. werth ist, erhalten, um vielleicht ein anderes Institut fundiren zu können.

Bis nun hat man von solch einer Schule noch keinen besonderen Nutzen für das Allgemeine erlebt. Jene von Szarvas ist auch nicht am rechten Orte; denn wenn das angenehme und nützliche Studium der Landeskultur fruchten soll, so muss zu den Versuchen kein weitschichtigen fruchtbahrer, sondern ein minder ergiebiger Grund — dort, wo die Populazion, und folglich auch die Konsumzion beträchtlicher ist, genommen werden.

Diesem nach dürfte meinem allerunterthänigsten Dafürhalten ein solches Institut bey der Universität, wo ohnehin die Theorie der Landwirtschaft gelehret wird, viel besser gedeihen. Die mit sehr vielen Gründen versehene Stadt Pest, welche von der Universität so grossen Nutzen ziehet, könnte von den Gründen leicht etwas überlassen; das Anlokende hievon würde die Studirenden unvermerkt zur Belehrung führen. Der Auftrag zur Untersuchung des Szarvasser Instituts wäre nicht dem Grafen v. Festetics, sondern dem Grosswardeiner Studiendirektor Tokodi, dem Tessedik's Schule untergeordnet ist, zu machen, welcher auch die Anzeige: ob es sich der Verwendung der 1300 fl. lohne? bey Gelegenheit seiner Relazion zu erstatten haben wird.

Den 6-ten July. Somogyi.

Mir scheint der Gegenstand wichtig genug, um über denselben mehrere Stimmführer zu hören.

19-ten Dezember 1802. Zinzendorf.

In einem grossen Lande, dass wenig Gewerbs- und Kunstfleiss hat, und die Mitteln, seine Abgaben zu entrichten, und die aus fremden Ländern beziehenden vielen Artikeln bezahlen zu können, hauptsächlich aus den verschiedenen Zweigen der Landwirtschaft herholen muss, sehe ich ein oekonomisch-praktisches Institut, vorausgesetzt, dass es gut geleitet, und seinem Zwecke gemäss eingerichtet ist, für eine der allerheilsamsten Anstalten an. Die zahlreichen Güterbesitzer mögen ihre Güter selbst verwalten, oder sich dazu anderer Leute als Wirtschaftsbeamten bedienen, so wird der Erfolg immer ungleich nützlicher seyn, wenn diese Leitung von Männern, die sich mehrere Jahre auf die Theorie und Praxis der Landwirtschaft verlegt haben, geführt wird, als wenn sie von blossen Empirickern, oder von blossen Theoretikern geschieht. Darum

ersetzt der bloss theoretische Unterricht an der Universität solch ein oekonomisch-praktisches Institut in keinem Betrachte, und der Idee, das Institut mit der Universität selbst zu vereinigen, stehen nach meinem Erachten nicht nur unerhebliche Rücksichten entgegen; denn ganz verschieden ist der Zweck des Daseyns einer Universität von jenem einer oekonomischen Schule. Erstere bildet Männer in allen Zweigen der Wissenschaften, letztere schränkt sich auf bloss oekonomische Bildung ein, und ist für Menschen bestimmt, die sich ganz oder grösstentheils der Landwirtschaft widmen wollen. Hauptstädte dürften also schon nie angemessene Standpunkte für Institute dieser art seyn; auch dürfte bey solch einer Vereinigung das Reitzende der Landwirtschaft mehrere aus jenen Jünglingen, die sich nach ihrem Stand und Beruf vorzüglich die höheren, aber trockenen Wissenschaften eigen machen müssen, von dieser Bahn ableiten.

Im eigentlichen Verstande ist die Schule des Thessedik schon keine Privatanstalt mehr, denn er hat über einen Vortrag der Ungarischen Kanzley (P. nro: 6238. 798) einen jährlichen Beytrag zu 1300 fl. zur Besoldung der Lehrer aus dem Studienfond auf 6 Jahre erhalten. Es fragt sich also nur, soll das Institut ganz zu einer öffentlichen Anstalt umgeschaffen, soll es anderswohin verlegt, soll das Praedium Földvár oder ein anderes Kameralgut dazu verwendet, oder soll, wie die Hofkammer anträgt, Alles auf Kosten des Studienfonds unternehmen, und zu diesem Ende nach dem Einrathen der Kanzley noch zuvor eine Lokaluntersuchng eingeleitet werden.

Der Grund zur Umgestaltung der Thessedik'schn Privatschule in ein öffentliches Institut ist durch den Beytrag aus dem Studienfond schon wirklich gelegt; und da der Pfarrer Thessedik die Schule dermal nur als eine Nebenbeschäftigung betreibt, da seine Kräfte engere Gränzen als sein Eifer und Bestreben haben, so glaube ich auch, nur darum das Mittel zu jener grösseren Ausbreitung zu finden, die das Institut bey seiner Gemeinnützigkeit verdient.

Nach Ausweis des Vorakts (n. 2118. 798) hat die Hofkammer damal selbst den Antrag gemacht, das Institut auf das Praedium Földvár zu übertragen; doch ist es nicht ersichtlich, auf welche

Art und gegen was für Bedingnisse Solches hätte geschehen sollen. Nun werden aber erhebliche Anstände dagegen erregt, und da dieses Praedium schon eine andere ebenfalls wichtige Bestimmung hat, daferner die Thessedikische Unternehmung eine nicht bloss den Nutzen der Kammer, sondern des ganzen Landes bezielende Anstalt ist, so stimme ich der Meinung der Kammer, gegen welche auch die Kanzley Nichts einwendet, sowohl in Absicht auf das zur Ueberlassung an den Thessedik schon Niemal geeignete Praedium Földvar, als in Ansehung der Kameralgüter überhaupt bey, und erachte, dass die Unterstützung des Instituts aus dem Stiftungsfonde, und in so weit sie etwa für diesen bey einer grösseren Ausbreitung zulässig wäre, aus dem für gemeinnützige Anstalten gewidmeten erhöhten Salzpreisfond herzuholen wäre.

Obwohl nun die Beschaffenheit des Instituts aus früheren durch Bekesser Komitat und den Grosswardeiner Studien-Oberdirektor vorgenommenen Erhebungen (P. nr. 2118. 798) schon bekannt, für nützlich und zweckmässig erklärt, und von den Behörden lebhaft anempfohlen worden ist, so glaube ich doch, dass, weil seither mehr als 4 Jahre verstrichen, von dem Thessedik selbst verschiedene Vorschläge gemacht werden, und die Meinungen sehr verschieden ausgefallen sind, bevor zu entscheidenden Maassregeln geschritten wird, die von der Kanzley angetragene Untersuchung nützlich, und nothwendig wäre, wobey ich mich mit dem ersten Votum dahin vereinige, dass diese Untersuchung nicht durch den Grafen Festetics, sondern durch den Studiendirektor Tokody vorzunehmen wäre. Jedoch müsste um nicht gar zu viele Zeit zu verlieren, die thunlichste Beschleunigung angeordnet, und der Kanzley die Allerhöchste Absicht einer wirksamen Unterstützung in jener Art, die sich nach dem Ausschlage der Untersuchung als die angemessenste zeigen wird, zu erkennen gegeben werden.

Den 21-ten Dezember 1802.

Baldacci.

Kann die Praxis mit der Theorie in der Stadt Pest und *Gegend* schicklich verbunden werden, so würde ich dieses einer von der Universität abgesonderten Anstalt vorziehen. Alle Nobiles und honoratiores können Studien oder Geschäfte halber nach Pest. Die Gelegenheit und Aemulation wird also nach meinem Ermessen bessere Fortschritte machen, als wenn ein solches Institut in einem

andern Winkel des Königr. Ungarns isolirt errichtet wird. Sonst mit den vorstehenden Stimmen und besonders auch damit verstanden, dass die Kammer, eigentlich das Concretum monarchiae, die Lasten dieses Instituts mit nichten zu tragen solle.

21.

Fechtig.

Ich stimme dem von dem 1-ten Voto gefassten Resolutions-Entwürfe bey.

Grohmänn, m. p.

Erhalten den 24-ten Dezember. Die ungarischen Erbländer sind ausgebreitet genug, um zwei praktische Landwirtschafts-Institute, das Georgicon des Grafen Georg v. Festetics und das oekonomisch-praktische Institut zu Szarvas mit Nutzen beherbergen zu können. Das erste verdankt sein Dasein der rühmlichen Verwendung der Reichthümer eines einzigen ungarischen Magnaten. Würde diesem edeln Beispiele von mehreren noch weit vermöglicheren Mitbürgern des Gr. v. Festetics gefolgt, so müsste das zweite Institut, welches bloss durch das mehr als zwanzigjährige unermüdete eifrige Bestreben eines einzelnen Mannes ohne Vermögen, des Evangelischen Predigers Thessedik, entstanden ist, sich längst in dem blühendsten Stande befinden. Der Standpunkt beider Institute scheint mir vortrefflich, und dem Endzwecke vollkommen angemessen. Keszthely im Szalader Komitat am Platten-See gelegen, wo Gr. Festetics sein Georgicon errichtet hat, ist von Szarvas im Bekeser Komitate am Flusse Koeroes, weit genug entfernt, um beider Einfluss auf den ganzen Umfang der ungarischen Erbländer zu vertheilen. Schon deswegen dürfte es nicht zweckmässig sein, das oekonomisch-praktische Institut des Thessedik nach Pest zu verlegen, da diese Hauptstadt Ungarns zu wenig von Keszthely entfernt ist; aber auch überhaupt passet, wie das zweite Votum sehr gründlich bemerkt, eine praktische Schule der Landwirtschaft für keine Hauptstadt (welche sogar für keine Universität ein angemessenes Locale ist), auch hat der allgemein geschätzte Professor der Naturlehre auf der Universität zu Pest, Mitterpacher, wie die Akten ausweisen, nicht nur das Institut zu Szarvas längst untersucht und approbirt, sondern auch ausdrücklich bezeugt, dass zu Szarvas jenes praktisch ausgeführt werde, was er, Prof. Mitterpacher, theoretisch lehre. Der Pfarrer Thessedik, dessen unermü-

detes Bestreben in der durch die klugen Anstalten des Freiherrn von Haruker, bevölkert und fruchtbar gewordenen Gegend um Szarvas gründliche kánntnisse der Landwirtschaft auszubreiten. Korabinsky in seinem Producten Lexikon bereits im J. 1786. S. 646., Schwartner aber in seiner Statistik des Kgr. Ungarn, 1798. S. 228., anrühmt; dessen Veranstaltungen der Kameral Administrator im Arader Komitate Adam v. Deseö unterm 8. Hornung 1794, das schönste Zeugniß gab; dieser Pastor und sein Institut zu Szarvas sind auch im Auslande rühmlich bekannt. Es erhielt dieser Mann durch Ew. May. höchsten Entschluss vom 17. Junius 1798. Pr. 2809. c. a. eine grössere goldene Ehren-Münze, und durch höchste Resolution vom 17. Jänner 1799. Pr. 6228. v. 1798. auf 6 Jahre einen jährlichen Beitrag von fl. 1.300 aus dem ungarischen Studienfonde. Hiedurch ward dieses oekonomisch-praktische Institut eine öffentliche Anstalt, welche aber freilich nur dem Endzwecke wirksam zu entsprechen, einer reichlicheren Dotazion und zwar schleunig bedarf, damit dieser wackere und allem Ansehen nach im Alter schon vorgerückte Mann nicht muthlos gemacht und von der Vollendung einer für sein Vaterland so äusserst wichtigen Anstalt nicht abgeschreckt werde. Das Institut von Szarvas wegzunehmen und an einen andern Ort zu versetzen, würde ohne Zweifel nebst dem Aufwand einer billiger Entschädigung der langjährigen Auslagen des Stifters noch den Nachteil mit sich bringen, dass die Leitung dieser Landwirtschafts-Schule der Aufsicht ihres einrichtsvollen und unermüdeten Stifters entrissen würde. Nicht der Salzpreis-Erhöhungsfond, sondern die Nation sollte die Kosten dieser Anstalt, deren Wetteifer mit dem Georgicon zu Kesthely äusserst wünschenswerth ist, bestreiten. Sind aber die vermöglichen ungarischen Magnaten und Aedelleute zu einem für sie so ehrenvollen Aufwande nicht zu bewegen, so bleibt freilich keine andere Quelle übrig, als der ungarische Studienfond. Ob nun wohl die praktisch oekonomische Lehr-Anstalt zu Szarvas, dem Inhalte der Akten zufolge, bereits mehrmal untersucht, und jederzeit bewährt befunden worden, so stimme ich doch — der in dem Resolutions-Entwurfe dem Oberstudien-Direktor zu Grosswardein Tokody, und respective dem würdigen Prof. Mitterpacher zu Pest neuerdings aufzutragenden Untersuchung gerne bei, und wünsche nur, dass diese

neue Untersuchung so schleunig als möglich vollendet, und eben so schleunig die Mittel und Wege zu wirksamer dauerhafter Unterstützung und Erweiterung dieser so äusserst gemeinnützlichen Veranstaltung getroffen werden mögen, wozu die Einräumung eines Praedii, wo nicht in dem Békésser, doch in einem der nächst gelegenen Komitate ohne allen Zweifel den wirksamsten Vorschub geben dürfte.

26-ten Dezember.

Zinzendorf.

Resolutio Augustissima.

Fine investigationis eorum quae Cancellaria intuitu privati hujus Thessedekiani Institute proponit, superior Studiorum Director Magno-Varadinensis Tokody exemittendus est, et circumstantialis ejusdem Relatio Mihi suo tempore proponi debet; cum autem Studium rei rusticae penes Pestensem Universitatem practicum etiam reddere constituerim, Cancellaria Professore Miterpacher via Consilii audiendum eatenus disponere, Planumque subinde erigendi hujus Instituti, in quo ad Concomitantes quasvis circumstantias rite reflectatur, Mihi exhibere non intermittat.

Franciscus m. p.

Kollowrat.

Exped. am 28-ten Dezember 1802.

* * *

4368/4424.

P.

Staatsrath.

S. den 16-ten November 1802. — 1766.

Vortrag der ungar. Hofkanzley

vom 5-ten November 1802.

Die Besetzung einer Lehrersstelle am Szarvasser ökonom. Institute betreffend, dann wegen Erledigung des diese Anstalt belangenden Vortrages.

Der Grosswardeiner Studien Prodirector hat die Anfrage des Szarvasser ökonom. Instituts-Direktors Samuel Teschedik einbegeleitet: wie sich nämlich in Ansehung der nothwendigen Wiederbesetzung der bey erwähntem Institute durch Austritt des Andreas

Szkolka erledigten Lehrersstelle zu benelimen, und woher die Kundmachungs-Auslage zu bestreiten sey?

Die Statthalterey äusserte: Die Weisung zur alsbaldigen Wiederbesetzung der Lehrerstelle, und zur ordnungsmässigen Angabe der Auslagen zwar bereits erlassen zu haben, da es jedoch vorzüglich auf die wegen des Teschedik's Instituts früher angesuchte Entscheidung ankomme, so bätke sowohl dieselbe, als auch die Kanzley um die allerh. Resolution über den (No. 1766) erstatteten Vortrag.

Den 16-ten November.

Brukenotheis.

Votum: Jenes, was die Statthalterey zu erlassen gut befunden hat, dient zur Nachricht, die höchste Resolution aber, welche die Kanzley sehnlichst zu erhalten wünschet, wird ad No. 1766. 1802 erfolgen.

Den 18-ten Dezember

Somogyi.

19-ten Dezember.

Similiter, Zinzendorf.

Resolutio Augustissima.

Consilii Locumtenentialis provisoria dispositio servit pro statu notitiae, ad provocatam vero per Cancellariam propositionem resolutionem meam jam elargitus sum.

Franz m. p.

Den 28-ten Dezember 1802.

Kolowrat.

*
* * *

976/2260—171.

P.

Staatsrath.

L. Bed. den 13-ten März 1807. — E. H. Rainer 141 (1807. IV.)

Vortrag der ung. Hofkanzley

vom 27-ten Februar 1807.

über einige Gesuche des Szarvasser oekonom. Instituts, Direktor Samuel Tessedik.

Der bisher zu Szaryas gewesene Direktor des von ihm allort errichteten ökonomischen Institutes, Samuel Teschedik, hat bey der Anzeige, dass die 6 Jahre, während welchen die Auslagen für

dieses Institut aus dem Studienfond bewilliget waren, zu Ende gegangen seyn, zugleich folgende Gesuche angebracht:

1. Dass er und seine Nachfolger in dem Besitze des von der Herrschaft erhaltenen Gartens geschützt, und

2. er Bittsteller, — zur mehreren Sicherung des Possessorii — in den Adelstand erhoben werden möchte,

3. bittet derselbe nur Verleihung des im Arader Komitate befindlichen Guts Madrizest gegen halbjährig abzuzahlenden Werthbetrag, und

4. um Beförderung seines eifrigen Gehülfen, des Professors Brettschneider zu einem ökonomischen Kameral-Dienst.

Der Grosswardeiner Studienoberdirektor erinnert

ad 1. = dass Supplikant wegen des Gartens nichts weiteres benöthige, weil er selbst von den Komitats- und Herrschaftlichen Zusicherungs-Urkunden Meldung mache,

ad 2. et 3. = werde seine Bitte gewährt seyn, wenn er das Gut Madrizest erhalten würde, wozu seiner Verdienste wegen empfohlen sey; und

ad 4. = habe der Professor Brettschneider die Unterstützung seines Beförderungsgesuches ohnehin erhalten, so dass es nur auf die höhere Entschliessung ankomme.

Die Statthalterey glaubt, dass Teschedik, seiner mehrjährigen, besonders eifrigen und sehr nützlichen Verwendung wegen der Verleihung der ungarischen Armalien würdig wäre.

Obschon die Kanzley die Verdienste des Bittstellers um die Beförderung des praktischen Unterrichts in der Landwirtschaft nicht misskennet, so meint sie gleichwohl, dass es erst auf eine genaue Darstellung dessen ankäme, was dem allgemeinen durch das Teschedik-Institut seither wirklich genützt wurde; die Kanzley könne demnach die Verleihung der ungar. Adelschaft lediglich der allerhöchsten Gnade anheim stellen.

So viel den Professor Brettschneider belange, so werde er wegen Überkommung einer Kameral Dienstes an die ungarische Hofkammer angewiesen.

Den 14-ten Februar 1807.

Brukenotheis.

Votum: Theschedik muss sich um die Verbreitung des praktischen Landwirtschaft in Ungarn wesentliche Verdienste erworben haben, sonst wären ihm die mehrmaligen allerhöchsten Belobungen, deren der Grosswardeiner Studienoberdirektor hier erwähnt, gewiss nicht zu Theil geworden. Es dürfte ihm daher zur verdienten Belohnung und zur Aufmunterung anderer, sich in diesem so nützlichen Fache gleiche Kenntnisse zu verschaffen, nach dem Einrathen der Statthalterei der gebetene Adelstand a. g. verliehen werden.

Den 14-ten März 1807.

Lorenz.

Teschedik hat zeuge der Vorakten seit mehreren Jahren mit dem besagten ökonomischen praktischen Institut allerdings rücksichtswürdige Dienste geleistet, seine vielfältige mühsame Bemühung um die Emporbringung der Wirtschaftskultur verdient ein öffentliches Merkmaal der allerhöchsten Gnade, welches die Landesstelle durch die Verleihung des Ungar. Adels in Antrag bringt; ich finde hierüber nichts einzuwenden, und vereinige mich mit dem Resolutions-Entwurf.

Den 20. März 1807.

Bedekovich.

Ich stimme für das einfache *Placet* auf das Einrathen der Kanzley. 22-ten.

Chotek.

Mit dem Resolutions-Entwurf verstanden. *Zinzendorf* eodem.

Similiter, Kolowrat.

Resolutio Augustissima.

Ante omnia Cancellaria mihi relationem de statu Instituti oeconomici Szarvasciensis — et de meritis et qualitatibus istius Teschedik sicut et P. Bretschneider quantocyus praestabit.

Franciscus m. p.

Den 5-ten April 1808.

Kollowrat.

1. Für von der Hand des Kaisers Getilgtes: „Samueli — rati habeo.“
— von Ihm beigelegt von: „Ante omnia — praestabit.“

*
* *

3097/6820—587.

P. b Staatsrath.

S. den 16-ten August 1808.

Vortrag der ungar. Kanzley

vom 5-ten August 1808.

Über das Gesuch des Szarvasser oekonom. Instituts, Direktors Samuel Tessedik, um Erhebung in den Adelstand, und nur Beförderung seines eifrigen Gehilfen des Professors Brettschneider zu einem oekonom. Kamer-Dienst.

In Betref dieses Gesuches geruhten E. M. laut staatl. Prius (1796) über den Stand des oberwähnten Szarvasser Oekonom. Instituts, wie auch über die Verdienste des Bittstellenden Tessedik und des Professors Brettschneider eine weitere Auskunft anzuverlangen.

Infolge dieses Allerh. Befehls wird nun von der Kanzley der diesfällige im Wege der K. Statthalterei eingesendete Bericht des Grosswardeiner Ober-Studien-Direktors Tokody vorgelegt. — Aus diesem Berichte sowohl, wie auch aus den vielen in Betref dieses Instituts bey der Statthalterey vorgekommenen Akten ist, wie es die Studien Commission bezeuget, zu entnehmen: Dass *Tessedik* auf die Gründung und Emporbringung des obbesagten Oekonom. Instituts einen besondern Fleiss und viele Mühe verwendet habe; dass derselbe ferner der deutschen, ungarischen, slawonischen und lateinischen Sprache kündig sey, und viele nützliche und angenehme Kenntnisse besitze, vorzüglich aber sich als Lehrer der Landwirtschaft, Naturgeschichte, Geographie und anderer politischen Wissenschaften ausgezeichnet habe; *Professor Brettschneider* aber verdiene dadurch eine besondere Rücksicht, dass derselbe im Jahr 1801 auf eigene Kosten an der Pester Universitaet die Thierartzneikunde erlernete, und von dieser Zeit an in dieser Wissenschaft sowohl, als in der Pedagogic und Bottonic in dem Szarvasser Oekonom. Institute öffentliche Vorlesungen gehalten habe; übrigens sey derselbe ein Mann vom besten Alter, guten Sitten, beredsam und emsig. — Was das wiederholt benannte Szarvasser Oekonom. Institut belangt, so seyen seit den 6 Jahren, welche es besteht, viele sehr nützliche Kenntnisse in Hinsicht der Landwirtschaft in verschiedenen Gegenden des Reichs verbreitet worden, von diesem Institute habe die Gross-Szent-Miklosser oekonomische Schule

ihren Ursprung erhalten, und diesem Institute sey es endlich zuzuschreiben, dass in vielen Gegenden auf dem Lande Gärten und Baum-Schulen angelegt wurden, und sich des Bau des Luzerner Klees und anderer nützlichen Pflanzen ausgebreitet hat.

In Rücksicht des Vorausgelassenen glaubt die Statthalterey es der Allerhöchsten Gnade unterziehen zu dürfen, dass dem Bittstellenden Tessedik die angesuchten Armales verliehen, der Professor Brettschneider aber zu einem oekonom. Kameral-Dienst befördert werde.

Die Kanzley beruft sich auf ihre unteren 27-ten Februar v. J. (Prius citat.) in der Sache bereits vorgelegte Meinung, mittels welcher dieselbe die Verleihung der Adelschaft an den Tessedik lediglich der Allerh. Gnade anheim gestellet, in Betref des Professors Brettschneider aber sich dahin geäußert hat, dass derselbe wegen Ueberkommung eines Kameral-Dienstes an die ungar. Hofkammer zu verweisen wäre.

Den 17-ten August 1808.

Stettner.

Votum.

Der Thessedik hat grosse känntnisse in der Oekonomie. Dieses beweisen seine Bücher. Wenn er keine andern Verdienste hätte, so ist das genug und ganz achtungswürdig, dass er der erste war ins Reich Hungarn, welches ein producirendes, von der natur zu allerhand erzeugung geeignetes Land ist, das oekonomische Institutum gebracht hat: das Er zu diesem Endzweck sein und seiner ersten Ehe-Consortin gantzes Vermögen, wie es mir bekannt ist, verwendet hat; denn die Unterstützung vom Studienfond ist viel später bewilligt worden. Er hat die Luzerner-Kultur emporgebracht, der von ihm erzeugte Saamen, wie mir mehrere Luzerner Bauern betohnten, gedeihet am besten in Hungarn. Er hat bewiesen, dass das Erdreich im Bekeser Comitatz, von dem man behauptet hat, das kein Küchen-Kraut, keine Obstbäume trägt, so das die Szarvasser Bauern wirklich ihr Kraut von Pest geholt haben, kann zugerichtet werden, dass sowohl Küchen-Kräuter, als allerhand Obst, wie sein Garten in Szarvas beweist, können erzeugt werden. Die Schule des Thessedik hat das Kesztheler Institut, und später die Schule von Gross-Szentmiklos hergebracht. Ich habe diese Szarvasser Schule wiederholtermal besucht, und da ich sahe, dass aus mangel der unterstützung in Verfall kommen muss, so habe ich

bedauert, das mein Vermögen nicht erlaube, dieselbe auf mein Gut zu übersiedeln; die Bemerkung aber habe ich gemacht, das die Lage von Szarvas nicht dazu geeignet, das eine im gantzen Umfang oekonomische praktische Schul dort besteht, weil keine Waldungen, keine Oekonomiegärten in der gegend vorhanden sind. Ich will mich nicht weiter über diesen Gegenstand äusern, da es sich nicht mehr über die Erhaltung oder Consolidirung dieser hiher ausgehobenen Schule handelt; aus den angeführten Gründen aber bin ich der unmassgeblichen meinung, das der Samuel Theschedik die allerhöchste Gnade verdient, das ihm Euer Majetät die armales mit Nachsicht der Tax allergnädigst verleihen.

Der verdiente Professor Brettschneider könnte bei der Kameral-Oekonomie in einer Herrschaft nützlich seyn. Es wäre also der Hungarischen Kammer aufzutragen, das Er entweder in den Banatischen oder Arader Gütern angestellt wird.

Einverstanden. 30. *Pfleger.*

Vollkommen einverstanden. 30. *Clary.*

Ebenfalls 31. *Grossmann m. p.*

Teschedik's Verdienste um die Landsökonomie sind mir selbst noch von vielen Jahren her bekannt; und ich stimme daher vollkommen dem Resolutions-Entwurf bey.

Den 1. Februar.

Gleichfalls. 3. *Chotek.*

Mit dem ersten Stimmführer vollkommen verstanden,

4-ten Hornung 1809.

Zichy.

Zinzendorf.

Resolutio Augustissima.

Samueli Teschedik armale cum relaxatione Taxae resolvo de accomodatione Professoris Brettschneider apud Cameram meam dispono.

Handbillet an den Hofkammer Praesidenten.

Lieber Graf Odonell. Da ich hoffe das der bei der practisch-oekonomischen Szarvaser Schule vorhin angestellte Professor Brettschneider bey einem Wirtschaftsamt meiner Kammer nützlich seyn kann, so werden sie der Hungarischen Kammer auftragen, dass Sie ihn bei einer Herrschaft oder im Banat, oder im Arader Comitatz anstelle.

Auf Seiner Majestät ausdrücklichen Befehl.

Den 9-ten Februar 1809.

Reiner.

Zinzendorf.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap.
Előszó	5
Bevezetés	7
I. Fejezet. Thessedik Sámuel élet- és jellemrajza	11
II. Fejezet. Thessedik Sámuel alkotásai	55
III. Fejezet. Thessedik Sámuel művei	83
IV. Fejezet. A falu gondozója	110
Első Függelék. Okmányok a magy. kir. országos levéltárból	157
Második Függelék. Okmányok a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltárból	175

